

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

HUSZADIK ÉVFOLYAM

NEGYEDIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1910

TARTALOM.

	Lap
Sylvester János latin versei. <i>Hegedüs István</i>	385
Faludi Ferencz élete. (Harmadik befejező közlemény.) <i>Gyárfás Tihamér</i>	398
Szokolysai István. <i>Harsányi István</i>	428

Adattár :

Holberg : Erasmus Montanusa. <i>Dr. Billenbinder Miklós</i>	432
Berzsenyi Dániel felett mondott búcsuztató versek. <i>Payr Sándor</i>	468
Egykorú epitaphiumok Balassa Bálintra és Ferenczre. <i>Gragger Róbert</i>	475
Kemény-levelek a nemzeti múzeumban. <i>Pais Dezső</i>	480
Arany János levele Hunfalvy Pálhoz. <i>Pais Dezső</i>	482
Adalékok Döbrentei szerkesztői tevékenységéhez. <i>Dr. Kristóf György</i>	483
A sirrablás meséje. <i>Kropf Lajos</i>	488
Lantosok emlékezete. Protestáns dráma. <i>Kemény Lajos</i>	488

Könyvismertetés :

1. Császár Elemér : Az utolsó nemesi felkelés a magyar irodalomban. Győr, 1909. 8-r. 42 l. <i>G. R.</i>	489
2. Haraszti Károly : Bajza és Toldy levelezésének irodalmi jelentősége. Budapest, 1909. 8°. 88 l. <i>Szücsi József</i>	490
3. Henszlmann Imre aesthetikája, az Erzsébetvárosi Kaszinó Beöthy-féle alapítványából jutalmazott értekezés írta Kelecsényi János, Budapest, 1910. <i>Dr. Dittlich Vilmos</i>	491

Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	494
Tartalom. Hely-, név- és tárgymutató	I-XVI

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása : *Falás*.

SYLVESTER JÁNOS LATIN VERSEI.

Sylvester latin verseinek behatóbb tanulmányozására egy véletlen hívta föl figyelmemet.

A *Debreczeni Főiskolai Lapok* 1909 ápr. 1. száma jutott kezeimbe, melyben *Erdősi-Sylvester ismeretlen latin verse* cím alatt Dr. Pap Károly egy cikket ír. Ebben elmondja, hogy Kölcsey 1808 nov. 12-én Debreczenből kelt levelében Kazinczynak, a »Magyar régiségek és ritkaságok« számára Sylvesternek egy oly költeményét küldi meg, mely eddig ismeretlen volt. Találta pedig néhány, Lazius Farkasra írt deák vers között a Reusner *Icon*-jaiban.¹

E költemény címe *Prosopopoeia Viennae*. Sajátos versmértékben van írva; t. i. a kisebb asklepiadesi pherekratesi és glykoni sorból alakult strófát egy kis asklepiadesi sorral megtoldja és négy-öt soros — teljesen szokatlan és ismeretlen — versszakot alkot. Dr. Pap Károly elmondva Lazius Farkas életét, szólván az ő 1546-ban megjelent művéről,² azt a gyanúját fejezi ki, hogy Sylvester *Prosopopoeia Viennae*-je először Lazius művében jelent meg. Utánanéztam és tényleg megtaláltam Lazius Viennájában. Ugyanis a címlap után van I. Ferdinánd szabadalmi levele 1544 jan. 9-ről. Ezután Joannes Rosinusnak, a bécsi székesegyház prépostjának, Georgius Logusnak, Berhardus Walthernek versei után következik α₃ rectóján a Sylvester verse, még pedig a következő cím alatt:

*Vienna de se, authore Joanne
Sylvestro, Graecae linguae apud
Viennenses professore.*

Íme tehát az eredeti forrás, honnét e vers a Reusner *Icon*-jébe került (N₅. 201. sz. alatt), honnét Kölcsey lemásolta és megküldte Kazinczynak. Szilády Áron e vers címében talált életrajzi adatot értékesítette, hogy t. i. Sylvester e vers írásakor már nem a héber, hanem a görög nyelv tanára volt. 1547-ben, tehát egy évvel e költemény írása után már az Anna királyné halálára írt epitaphiumán csak ennyi áll: *Janne Sylvestro Pannonio*, miből

¹ Nicol. Reusner: *Icones sive Imagines Virorum literis illustrium etc. Argentorati, CIOIOXC.*

² *Vienna Austriae. Rerum Viennensium Commentarii in Quatuor Libros distincta etc. Wolfango Lazio Viennensis medici et philosophi auctore Basiliae.*

az az *argumentum ex silentio* vehető, hogy azon átmeneti korszakban írta, midőn a történelmi tanszékre volt átmenendő, hol a tanári sorozatban 1552-ben van 52 forint fizetéssel mint Magister fölvéve.

Az itt említett *Prosopopoeia Viennae* az ajánlóversek szokott eszmekörében mozog. A következő két sorban megvan az alapgondolat:

Me ciues alii moenibus optimi

Ornant: ingenii dotibus ast mens (sc. Lazius)

— a szellemi műveltség fölényét a nyers erő felett érinti meg. Ez az alaphang, mely visszacseng egész költészetén. Mélyebben hatolva be Sylvester verseibe: új latin költői egyéniségét a maga igaz világításában láttam. Erről akarok egy kis képet rajzolni.

Az a jellemzés, melyet Dankó József Bécsben, 1871-ben megjelent: *Joannes Sylvester Pannonius* cz. német nyelven írt művében a Sylvester János latin költészetéről ad (100—101. l.), mondhatni minden új latin költőre alkalmazható.

A Dedikanten- und Supplikanten-Poetica hangján szól bizony Sylvester is, ha kér, ha ajánl, ha panaszkodik. A reminiscenciák centoszerű fölhasználásától sem ment, sőt a verselésben nehezebb, mint a török ellen agitáló költészet első magyar képviselője, Nagyszombati Márton, vagy ugyancsak a török harcok eleven epikusa, Schesaeus Keresztély. De e jellemzés nem mondható teljesnek. Sylvesternek mint latin költőnek van egy sajátos jellemvonása: mély vallásos hitével összeforrott erős hazaszeretete. Két nagyobb terjedelmű költeményéből, a *De bello Turcis inferendo*-ból és a *Querela fidei*-ből e két hang összecsengését halljuk. Dankót annyira elfoglalja az a törekvés, hogy Révész Imrének Debreczenben, 1859-ben megjelent Erdősi-életrajzával szemben polemikát folytasson annak erőnek-erejével való bebizonyítása érdekében, hogy sem Nádasdy, sem Sylvester nem voltak protestansok, hogy voltakép a *Querela fidei*-ből csak a »*haeresis*« ellen panaszkodik, az egykor fejével az egeket verdeső Hitnek, századokon át a világ királynőjének, most az ellene lázadt »ancillá«-k (persze, hogy a tudományok és pedig épen az új hit tudománya) ellen vádat emelő hangját véli hallani, holott abban épen az ország meghasonlásának, az élő hit üldözésének, a török hódítás pusztításának szomorú képét rajzolja a költő. Elég a *Querela* következő négy sorát közölnöm:¹

Régi hatalmamnak szűkebbre szorult a határa;

Rajta kijebe kell azt tolni, miként vala rég.

Mert a pogány török egy részt testemből kiszakítván,

Engem szüntelenül dűlva, rabolva emészt.

¹ *Querela fidei, Ad Serenissimum Romanorum, Hungariae et Bohemiae etc. Regem Dium Ferdinandum. Authore Joanne Sylvestro Pannonio Viennae Austriae. Joannes Carbo v. excudebat. Anno MDLIC. (Nemzeti Múzeum RMK. III. 394. sz.)*

E költemény létrejöttét oly körülményeknek lehet tulajdonítani, melyek miatt a költő az egész prosopopoeia-t bizonyos kétértelműség ködébe burkolja. A *Querela fidei* előszavából, mely 1551 okt. 8-án kelt, megtudjuk, hogy költőnk méltatlan üldöztetést szenvedett. Mikor a királytól neki adományozott kised birtok átvételére a helyszínén megjelent, a föllázadt parasztok onnét elűzték, a tisztviselők védelmet nem nyújtottak. Még élete is veszedelemben forgott, felesége és gyermekei hátrahagyásával kénytelen volt menekülni. Családja bujdosásban, ő üldöztetve. Ekkor a maga vigasztalására írta az üldözött hit panaszát, a *Querela fidei*-t. Révész Imre mondhatni dogmatikus fejtegetéssel igyekszik bebizonyítani, hogy itt a *fides* alatt ép az a *fides* értendő, melynek dogmatikus vitája tüzelte egymás ellen a buzgó lelkeket. A hit által való üdvözülés kérdése azon időben annyira aktualis volt, hogy a *hit* szó alatt a Pál apostol értelmezése szerinti *hit*-et érthette Sylvester, kit Révész protestansnak igyekszik bebizonyítani Horváth Mihály, Podhracky József és Toldy Ferencz ellenében, kik Nádasdy és Sylvester protestans voltát tagadták. E kérdés feletti vitát újból föleleveníté Dankó József 1871-ben, a fent idézett életrajzban. Művéhez csatolt mellékletek közül a III. számmal jelzettben *Stellen aus dem Zeitbilde* közöl a *Querela Fidei*-ből számos részletet, ritkított betűkkel szedelve azon nyomós helyeket, melyek hite szerint kétségtelenné teszik, hogy a *Fides* alatt csak a katholicus, *Haeresis* alatt csak a protestans hit érthető. Sylvester protestans voltát azon lapidaris tömörséggel megírott életrajz után, mely található a *Régi Magyar Költők Tára* 332. és következő lapjain, kétségbe vonni nem lehet. Szilády Türk naplója alapján ott veszi föl Sylvester életrajzának fonalát, hol Révész és Dankó elejtették. Magyarországra visszatérését adja elő és kimutatja, hogy Melius Juhász Péter mindent elkövetett, hogy Debreczenbe hozhassa és azután pedig 1558-ban mint lőcsei papot találja meg, ki Türk naplója szerint 1558 márcz. 10-én két elitelt tolvajt készített halálra (Századok, 1871, 29. l.). Ez adatról Dankó nem tudhatott. Sylvester bécsi tanársága előtti nagyhatású irodalmi munkássága: sárvár-újszigeti iskolatanítói működése, az Újszövetség fordítása protestans irányát kétségtelenné teszik. Egy oly helyet hozhatok föl épen az Újszövetséghez írott magyar verseiből, mely a Révész felfogását igazolja.

»Az apostoloknak cselekedetinek rész szerint való summája«-ban a többek közt a következő sorok olvashatók:

Éles tűr nekünk földön az uristen ígie,
Háboruságot hoz, pártot üt és nyomorog,
Az kétfél níp közt higgy el nincs semmi különbség,
Az hit megtisztít és bizony életet ad.

Itt nyilván a hit egyedül üdvözítő voltának gondolata szólal meg.

Az az ingadozás, mely a lelkeket áthatotta, az egyházak zsinati határozatok, de még inkább politikai válságok után történt nyílt szétválása előtt, tehát az Erasmus szellemében való meg-hasonlás volt, nehéz volt eldönteni: ki hova tartozik, csak azt érezni, ki hova szít. Így Nádasdy tényleg a protestantizmushoz szított és a katolikus egyházhoz tartozik.

1882-ben egy oly adat jött napvilágra, mely Horváth Mihály, Toldy, Dankó álláspontját erősítik meg. Ez Nádasdynak feleségéhez írott egyik levelének következő helye: 1560 decz. 11-én írja nejének a beteg Nádasdy: ¹ »Meglátogatott továbbá a pápa követe és ide hozzám jött. Hitére, tisztességére mondta, hogy pápa énnekem ezt és ezt izente. Tudja ü Szentatyasága, hogy nem vagyok én Luther, de meglátja ü Szentsége, hogy a Luther ellen szolgálni akarok neki«.

De magam nem tekintem feladatomból ezen alaposan letárgyalt kérdésben dönteni, hanem egyszerűen a *Querela Fidei* hangulatát megérteni.

A *Querela*-ban a *Fides*, ki századokon át boldoggá, hatalmassá tette a világot, békét, egyetértést hozott az emberek közé, most ép belső cselédeitől üldöztetik, tépetik és megosztatik. A fejedelem feladata a hitet megvédeni. Vajon fegyveres támadásra, vajon az eretnekek üldözésére gondol-e az üldözött és javaiból kiforgatott költő? Oly kifejezések fordulnak elő, melyeket Dankó diadalmasan szegez Révész ellen; de e helyek is felette kétesek. Mert már csak »*lucifugá*«-knak, »*tenebrá*«-knak nem nevezheti a könyvnyomtatás, a népiskola, a nemzeti műveltség előharczosait? A termő gyümölcsfa, melynek ágait tördelik: az élő hit. És álljon itt egy, a korra nézve felette jellemző részlet:

Károm akarja ki-ki, meg az önhasznára törekszik,
Rám támad botorul s tördeli ágaimat.

Nem gondolja meg — mondja a *Fides* — hogy az ő gyökere Krisztus. A haeresis a hulló levél, melyet elkap a forgó szél.

E részlet a kor igazi állapotára mutat rá, mely mintegy példában tükröződött vissza a szegény Sylvester birtokháborítási esetében. A *Fides* nevében felszabadultak a földi hatalmi érdekek. A hit nevében rabolták ki a kapzsi emberek egymást. Sylvester a héber tanszékről a görögre, a görögről a történelmire megy át: ez maga bizonyítja, hogy e nagytudományú, tüzes lelkű reformátor zaklatást és üldözést szenvedett. A Ferdinánd király oltalma természetesen őt, a Nádasdy pártfogoltját nem tudta megvédeni, hogy ki ne üldözzék és mikor kárpótlást kap: akkor a király parancsát nem tisztelve, háborgatják a királyi adományképen kapott birtokban.

¹ Nádasdy Tamás nádor családi levelezése, szerkesztették dr. Károlyi Árpád és dr. Szalay József. 1882, 61. l.

Mi tehát a *Querela Fidei* alaphangja? Az élő hit miatti üldöztetés felett való kesergés. És honnét a kétértelműség, mely egy Révészt valóságos theologiai casuistikára kényszerített, csak-hogy a Sylvester hitét megvédelmezze, holott a Dankó felfogása közelebb jár az igazsághoz, hogy mikor a haeresis ellen panaszt emel a *Fides*: csakugyan a katolikus egyház panaszáról lehet szó, mert a király mégis csak katolikus volt és tudjuk, hogy Nádasdy is kegyvesztett lett és majdnem a sír szélén a lutherok elleni harcra mutat készséget. A katolikus királyllyal szemben nem használhatott a költő más hangot, de a hit valahányszor előfordul: a kor szellemében az az élő hit értetődik, mely a vallási ellentétek vitatárgya volt. Még egy helyből kitűnik, hogy a költőt az a protestans törekvés hatja át, hogy a dogmát megértse mindenki:

Sohase' képtelen az, mit a Szent Írásba' találasz,
Mert hozzád abban Isten ígéje beszél:
És elrejtve se tartsd, mindenkinek adta világát,
Mely a homályban fényt gyújt a kegyes szívűnek.

A bibliafordító hangja ez, ki Sárvár-Újszigeten a magyar nyelvet is azért magyarázza, olvasni azért tanít, hogy olvassák a bibliát, melyhez mindenkinek joga van.

Csődálatos egy allegoria, mely inkább homályra, mint tiszta megértésre törekszik; de a nemes lelkű Ferdinándhoz nem szólhatott másként az ő szegény pártfogoltja. Nem bántotta a Ferdinánd vallásos érzékenységét, de rámutathatott arra a szörnyű romlásra, melybe a hit üldözése viszi az országot. Érezte jól ezt Ferdinánd, de azért a szegény költőnek végre is csak Nádasdy adott védelmet s később úgy látszik, Nádasdyt a vallási üldözés szellemében hangolták. Innét fejthető meg, miért került Sylvester Debreczenbe. A *Querela Fidei* az őszinte, mély vallásosság hangja, de oly ember hangja, a ki az élő hitről, a »sola« fidesről, nem a hivatalos egyház, hanem a protestans felfogás szellemében szól. Salamon Ferencz »*A reformatio történetéhez Magyarországon*« című kisebb értekezésében,¹ mely eredetileg a *Pesti Napló* hasábjain jelent meg 1862-ben, a közhangulat eme jellemvonását kiemeli. A vallásos hit mélyen fölszántotta a lelkeket. Hullott a nagy Magvető termőmagva, ki jó földbe, ki sziklára, ki útszélre: termékenyebb szív aligha akadt, mint a Sylvester Jánosé, ezért érdekes az ő *Querela*-ja.

Az igaz hit erős hazaszeretettel forrt elválhatatlan egységgé a Sylvester lelkében. E hang szól hozzánk az ő legjellemzőbb és költői érték tekintetében is becses költeményéből, melynek címe:

¹ Salamon Ferencz: *Kisebb történelmi dolgozatai*. Budapest, 1895. Ráth Mór. 1—34. l.

De bello Turcis inferendo elegia nunc primum et nata et aedita.

Hozzácsatolva egy füzetben jelent meg Syngreniusnál, 1544-ben a LXXIX. zsoltár paraphrasisa ily cím alatt:

Psalmi, Deus venerunt gentes et Paraphrasis.

A címlapon e két címen kívül áll Lukács XXI. könyvéből vett következő jelige:

»Cum audieritis praelia et seditiones, nolite terreri.«

A címlap verso-ján az olvasóhoz szól 17 hendeasyllab sort tartalmazó ajánlóvers, melyben kifejezi a költő, hogy ez elegiában a Múzsáin nem álmokat, nem játszi képeket mutat, de a mi főjavunk, a hit veszedelmét tárja föl, mely, ha a királyok gyorsan segélyére nem jönnek, végkép oda lesz.

Az ő Thaliája hát a királyokat akarja figyelmeztetni az ő kötelességükre. Ezután jön a Ferdinándhoz írott ajánlólevél, mely 1544 jan. 18-án (15. Kalen. Februarii MDXLIII) kelt. Ez ajánlólevél az ilynemű iratoknak remek példája. Ferdinándot figyelmezteti a török hódítás veszélyére. Hivatkozik Agamemnonnak Achilleshez intézett beszédére, melyben kifejezi, hogy ha el is hagyja e hős a táborn, van neki még más vitéze elég, de főként nem hagyja őt el Zeus, ki a királyok őre. Hivatkozik Bölcs Salamon szavaira, hogy a Jehova által uralkodik a hatalmas király, az igazság a trónok alapja. Ferdinánd összes elődjének bír erejével, kegyességével, gondosságával. Ha Agamemnon azt mondja, hogy később életét föláldozni, mintsem népét cserbe hagyja, ilyen király Ferdinánd, de ki bizalmát a küzdelemben az istenbe vetheti, ki oltalmába veszi. Meghozza a békét és a békében a bölcs és igazságos állami rendet.

Ezután következik a költemény: Ad principes Christianos de bello Turcis inferendo consultantes. E költeményt át meg átolvasván: egy kis szónoki remeknek mondhatom. A lapszálon a tanácskozó beszédeknek az a topikája, az a felosztása van egy pár szóval jelezve, melyet Aristoteles állított föl a maga retorikájában. Az ú. n. *capitalia finalia*: az érvek csoportosítása a hasznosság, könnyűség és tisztességesség szempontjából egymás után bizonyos climaxban következnek. Azt a renaissance-kori közös hibát, mely szerint az egyes szempontok alkalmazása érdekében magának ellentmond, el nem kerülte, mert a török kegyetlen pusztítását, ellenállhatatlan erejét, veszedelmes hatalmát a szónoki leírás és részletezés áradozó bőbeszédűségével, túlzásaival rajzolja és azután mégis a keresztyén haderők csekély volta, az ország megbomlott állapota, a vallási villongás, a *haeresis contagio*-ja miatt beállt vigasztalan helyzet mellett is kénytelen az ellentállásra azzal biztatni, hogy könnyű lesz a küzdelem.

De van egy pont, hol szárnya meglendül. A hősie önfeláldozás képeinek rajzánál. És itt érdekes találkozás van közte és Nagyszombati Márton között. Nagyszombati Márton körülbelül

1515-ben Magyarország főuraihoz fordul.¹ A parasztlázadás véres emlékeit idézi föl, ezzel szemben panegyrisét adja a Hunyadi-korszaknak és buzdítja a főurakat arra, hogy a török ellen fogjanak kezét, vívják vissza Magyarország békéjét, becsüljék meg a népet és a nép elégedjék meg a maga körében, de kapja meg a szabadságot, mert akkor a régi aranykorszak újra beáll. Sylvester is hivatkozik Korvin Mátyásra. Dicsekedve említi föl, hogy most is van oly hős nemzedék, mint volt akkor és megnevezi a *Bathorea domus*-t. Dankó azt hiszi, hogy itt Báthori Andrásra czéloz, ki ez időtájt tárnokmester és főkapitány volt.

Sylvester versén itt is a vallásosság hangja csendül meg. Hivatkozik a zsidók babyloni fogságára, melyből Jehova visszahozta a maga választott népét, hivatkozik Krisztusra, ki nélkül az élet meg nem állhat. A békét hirdeti, a fegyveres ellentállást ellenző Krisztus azon nyilatkozatait idézi, melyek harcosoknak tünteti föl azokat, kik benne bíznak. Hivatkozik Pál apostolra, ki a jó harcos számára az örökélet jutalmát hirdeti.

De azért mégis csak azon helyek válnak ki *tamquam lumina carminis*, melyeken magára a hazaszeretetre hivatkozik. A hazát, melyet fegyverrel, vérök ontásával szereztek elődeink, cserben hagynunk nem szabad.

Egy részletben a Szózat alaphangját véltem hallani. Ezt íme, fordításban be is mutatom:

Mert harcolni híven fegyverrel drága hazánkért,
Szent kötelesség volt minden időben s erény.
Mindig szép a honért elvérzeni a csatásíkon,
Mert jobb, drágább nincs semmi se', mint a haza.
Ő fogadott keblére, mihelyt a földre születünk,
Ő táplált, ápolt, lágy, puha, édes ölén.
A nyomorúlt csecsemőt éltette friss és üde léggel
És föltárta: mikép fényes a csillagos ég.
Fényre derítve, ezer meg ezer jót ad vala nekünk,
Élveznünk a jelen annyi való gyönyörét.
Íme, ma eljött és életünket visszakívánja,
*Adjuk vissza híven, mint a hogy adta nekünk.*²
Mert a hitért kell szállni csatára pogány török ellen,
Mind a vezérnek, a ki őrzi szívébe' hitét.
Szent eme harcznak a célja, kivívni, megadni a békét,
Mely ezer áldást hoz, hogyha a földre leszáll.
Szent hitet és törvényt, művészetet és tudományt véd,
Mind, mit az ellenség bús rabigába vetett.

¹ A három könyvre osztott nagyszabású költemény szintén elégikus formában olvasható *Analecta Nova*-k 1903-ban megjelent kötetében, 220. és köv. lapjain, melyet én adtam ki Ábel hagyatékából.

² Az itt kiemelt két hely kiváltotta lelkemből a Szózat hangját: »Bölcsöd ez s majdan sírod is, Mely ápol s eltakar«.

Példát ad sok régi vezér, de kivált maga Krisztus,
 Pásztor volt a nevök, tényleg is az vala mind.
 A fejedelmet a nép pásztornak hívta is egykor,
 Védni népét kész pálcza kezében a kard.
 És ha királyi botot s koronát visel az, ki királyunk,
 Szent jog ez, ámde együtt jár vele szent kötelem.
 Pásztornak nevezi a királyt dalt zengve Homéros,
 Így szólítja meg azt, ki bevévél Iliont.
 Pásztornak mondotta magát Krisztus maga szintén,
 Legfőbb pásztor is ő, ámde valóban is az,
 Mert őrzé juhait s az akolba terelte, ki tévedt
 S hogy megváltsa a nyájt, adta halálra magát.
 És a Philaenusokat nagy hírnév fénye övedzi,
 Mert lánggal szereték s szent vala nekik a hon.
 Érte temetkezik el mindkettő a sírnak ölébe
 Élve: mi nagy dicső áldozat és kegyelet,
 És ama helyt, hol a sír megnyílt nekik, áll ma egy oltár:
 Hirdeti emléküket, mely soha el nem enyész.

Álljunk meg a *Philaenusok*-ná. A hazai föld szeretetének
 fényesebb példáját aligha kutatta volna föl a költő. És nagyon
 jellemző, hogy ily aránylag rejtett helyen lappangó monda meg-
 ragadta és megihlette lelkét. Sallustius csak az *arae Philaeno-*
rum-ot említi.¹ Valerius Maximusnál olvasható a mese.²

Elmondom a mesét, a mint Valerius Maximus adja elő, mert
 benne Arany János *Hamis tanú*-jának tárgyával meglepő egye-
 zést találtam és igen alkalmasnak tartom, hogy Arany remekének
 magyarázata kapcsán ez a monda is föl említettessék. Mikor Kar-
 thagó és Cyrene közt határvillongás tört ki, a már-már véres
 összeütközésre vezető pörben a két fél abba egyezett bele, hogy
 mindkét város ugyanabban az időben küldjön ki két ifjut és mind-
 két fél ismerje el határul azt a helyet, hol ezek találkoznak. Két
 karthagói ifju, a két Philaenus, kegyes csalást követett el, mint
 akár a vén Markus. Korábban indúl, nem szabályszerű módon
 siet és így nagyobb határt szereztek hazájuknak. Azonban kiderül
 a csalás. Lett fölháborodás. Mikor már a legmagasabb fokot érte
 el az elkeseredés: a cyrenei ifjak azt a súlyos áldozatot szabták
 a határszentesítés feltételeül, hogy a két ifju elevenen eltemetteti
 magát azon a helyen, hol a határkövet kívánták fölállítani. A két
 ifju erre vállalkozott. Igazán nemcsak szónoki flosculusnak, hanem
 gondolatnak is szép Valerius Maximus megjegyzése e hősi önfel-
 áldozásról: »Qui quoniam patriae, quam vitae suae longiores ter-
 minos esse maluerunt; bene jacent, manibus et ossibus suis Punico
 dilatato imperio...«. És elragadtatással mondja a moralista, hogy

¹ Bell. Jug. 19, 5.

² Exemplorum mirabilium V, 6. Exl. 4.

Karthagó rég elenyészett, a Scipiók kardja alatt megdőlt, de a Philaenusok emléke örökkön él.

Tudom én, hogy a *Hamis tann* forrását megtalálta Riedl, ki a »Kármán emlékkönyv«-ben (160—161. l.) kimutatta, hogy Arany Szabó Károlytól vette az adatot, ki az *Uj Magyar Múzeum* 1850—51. folyamában a helynevekről szóló értekezésének egyik jegyzetében 375. l. említi a helyi mondat, mely a Kőrös-ladányi és Kőröstarcsai határpörre vonatkozik. De ha Erdélyi Károly az Egyetemes Philologiai Közlöny 1904. évfolyamában 76—78. l. egy izlandi mesében szorosabb találkozást is fedezett föl, melyben még a talp alá tett föld részlete is megvan a hamis eskünél, az itt elmondott monda is érdekes és kivált az ifjúságra nagy hatással lehet két szempontból. Először mint a hazai föld iránti lángoló szeretet hősiez példája, másodszor mint a keresztyén és pogány világnézet közti nagy ellentét szemléltetésére érdekes adat. A Vén Markus testét föld kidobta, lelkét ég be nem fogadta: a pogány példa lelkesedésre ragadja a moralistát és a »*Philae-norum Arae*«-t szent kegyelet tárgyává avatja. Sylvester e példát oly szerencsésen választá, mely megvilágítja a közállapotot. A hódoltság idején mennyi magyar Philaenus küzdött, hogy a darabokra tépett ország határát kijebb terjeszsze! Hányan voltak, kik Valerius Maximus szép jellemzése szerint »tovább akarták tolni hazájuk, mint életük határát« . . . és ha nem is élve temetkeztek el, de halottul áldozták föl magukat a rabigába dőlt haza felszabadítása érdekében. Még egy költői helyet hozok föl Sylvester költeményéből. A méhek Székesfehérvár bevételekor fölkerekednek és elszállnak. Mily kedves népköltési motívum! Ez rámutat arra a költőre, kiről Szilády nagy elismeréssel említi föl, hogy a népköltészetet megbecsülni tudta akkor, mikor a virágénekeket a kor elfogult felfogása üldözte.

Bibliafordításának II. részében, az apostolok levelei után, a 158. lap versoján kezdődnek Sylvester magyar distichonjai. Ezután jön egy cikkk: »*Az ollan igikrül való tanúság mellek nem tulajdon jegyzésben vétetnek*«: ebből idézi Révész és idézi Szilády azt a feletle érdekes és Sylvester igazi költői fölfogására valló helyet, melyben szólván az Uj testamentum képes beszédéről, kijelenti, hogy a magyar nép »íl ilyen beszédvel naponkint való szokásában. Íl inekekben, kiváltképen az viráginekekben, melyekben csodálhatja minden níp az magyar nípnek elmíjinek éles voltát az lelisben, melly nem egyib, hanem magyar poesis«.

Méltán teszi Szilády e helyre azt az észrevételt, hogy »a ki azokat a virágénekeket enyire tudta becsülni, lehet, hogy gyűjtötte s össze is írta. Mit érne ma egy ily gyűjtemény, s mennyit pusztíthattak el ezekből a Pelbártok, Bornemisszák, Megyeriek és Pázmányok!«

Volt érzéke a valódi népies költészet iránt. Magyar párversei közt is akad olyan, mely a nép elmejátékát, az ellentétek társítá-

sára való hajlandóságát mutatja. Így az apostolok cselekedeteinek summájában a következő párvers:

Hogy ne legyen *fogva* nálunk az ur isten igie,
Nagy szabadon szól az Pál, maga *fogva* vala.

A *De bello Turcis inferendo*-hoz csatolta Sylvester a híres »Isten bejöttek a pogánok a te örökségedbe« kezdetű LXXIX. zsoltár megrázó panaszát paraphrasis alakjában. Érdekes egy mű-faj. Versenként veszi a zsoltárszövegét és a megfelelő helyhez csatolja az ország romlásának képét. Mint Tinódinál a választott nép rabsága, szenvedése, pusztulása példázza a török-német hadaktól marczangolt haza sorsát: a *De bello Turcis inferendo* descriptio részleteihez hasonló részletességgel festi a veszedelmet: a Jeruzsálem templomát feldúlták, a szenteket rabságra hurczolták. A vér omlott, mint a vizek folyása, még temetkezésre sem maradt hely a szent földből, a szomszéd népek gúnytárgya lett a hívő nép. Kétségbeesetten fordul a zsoltáíró Jehovához, hogy ne hagyja el népét, a szégyent, a gyalázatot, a veszedelmet hárítsa az ellenségre, melynek nincs hite. Pásztorolja az Úr az ő nyáját és óvja meg. Hogy belevitte a kor képét e paraphrasisba, bizonyítja a következő párvers:

Te vagy a főpásztor, hozzád szeretetbe hasonló
Nincs, ki halálra adád tenfiad a juhakért.

A héber nép szenvedéseinek bús szolozsmája mint epilógus egészíti a *De bello Turcis inferendo* buzdítását.

Itt meg kell említenem, hogy a Magyar Tudományos Akademiának van egy felette értékes collectancája (Ujlatin ir. Qu. 217. sz.), melyben XXVII. opusculum van bőrkötésbe összekötve, melyek mind a török elleni háború mellett megindult agitatio irodalmának termékei. A Nemzeti Múzeum könyvtárában három csomóba szedett nyomtatványok sorában a collectanea több darabját és köztük Sylvester e művét is megtaláltam. E két gyűjtemény még feldolgozásra vár. Mert rendkívül széles agitatio indult meg mindjárt a század elején. Elsőrangú szónokok hangja csendült meg Rómában, Konstantinápolyban, Londonban, Norinbergában, Augsburgban, Bergamóban, Steyerben és több más helyen. Szónoklat, vers, történeti elbeszélés, haditerv és Querela és mindig *Querela!* Magyarország esd, könyörög, figyelmeztet, fenyeget is . . . tudjuk a történetet. Voltaképen e milieu rajzát kellett volna adnom; de az oly széles mezőt nyitott, hogy ez értekezés keretét széttörte volna. Remélem, hogy ez agitatio költői és szónoki termékeit külön tanulmány alakjában lesz alkalmam feldolgozni. Még egy *Quereláról* kell szólnom. Podhraczký József a *Tudománytár* 1841. évi folyamában: *Erdősi (Sylvester) Jánosnak ismeretlen munkája* cz. cikkében (119. és köv. l.) Sylvester magyar husvét énekének Kazinczy által a grammatika előszavában történt fölemlítése kapcsán

egy latin nyelvű husvéti versről emlékezik meg, melynek czíme: *Querela Domini Jesu resurgentis Carminibus Lyricis conscripta. Ad Serenissimum Bavarorum Hungariae et Bohemiae etc. Regem Divum Ferdinandum, Autore M. Joanne Sylvestro Pannonio*. A címlapon egy hexastichon áll, melyben a király oltalmát kéri:

Vedd kegyesen, te király, szolgáltnak e fájo panaszát,
A ki tehozzád mert nagy nyomorába' könyörg

esdekel a kötő.

Podhraczký szerint »az egész negyedréti kisedd könyv csak egy ívből és harminczegy lyrikus versből áll nyomtatási év és lapozás nélkül«. E vers felett erős vita támadt gróf Kemény József és Podhraczký József közt (Új Magy. Muz. 1855. folyamában). Révész egy érdekes jegyzetben ismerteti a vitát.¹⁾ Kimutatja, hogy gr. Kemény József a két Querelat összezavarta és a hexastichont a *Querela Fidei*-hez csatolja, holott a Nemzeti Múzeum példányán a *Querela Fidei* címlapján e hexastichon hiányzik. Podhraczkýt elég éles hangon biztatta, hogy nevezze meg a forrást, honnét a *Querela Jesu resurgentis*-re vonatkozó közlését vette, de Podhraczký elhallgatott. Podhraczký a címlap hátsó oldalán kezdődő versnek első és három utolsó versszakát közli.

Többet e versből nem ismerünk. Révész kétségbe vonja e költemény hiteles voltát, Dankó fentartja hitelét, de csak egyszerű kijelentésre szorítkozik, Szilády Áron a kérdés megemlítése nélkül nemcsak Sylvesterének ismeri el a költeményt, hanem a címzésben az *Autore M. Joanne Sylvestro Pannonio* szavakat Sylvester életrajzai adataként használja föl és erre támaszkodva bizonyítja, hogy az M. = magister.

Szilády egy adata megerősíti a költeménynek Sylvestertől való eredetét Ugyanis Reisacker Bertalan *Doctorum in Viennensi Academia brevis Depictio* címmel 1551-ben kiadott versei közül azon tíz sorból álló vers felett, melyet Sylvester magasztalására írt, ez áll: *Ad perdoctum ac Humanum virum Joannem Sylvestrum, artium et philosophie Magistrum*, mi a Podhraczký által közölt vers címzésével öszhangban áll, míg a *Querela Fidei* muzeumi példányában (1724 qvart füzet, R. M. K. III.), mely Reisacker művével egyazon évben jelent meg, csak ennyi áll: *Autore Joanne Sylvestro Pannonio*.

A költemény az egyik fajta asclepiadesi versszakban van írva. Tisztán a megváltás ténye olvasható ki a közölt versszakokból, de lehetett a nem ismert versszakokban actualis érdekű részlet is.

Sylvesternek a *Grammatica Hungaro-Latina in usum puerorum recens scripta Joanne Sylvestro Pannonio autore*

¹ A többször említett életrajzban 19. j. 39—41. l.

Neanesi An. 1539. cz. híres művében, melyet először Kazinczy adott ki a *Magyar Régiségek és Ritkaságok* cz. gyűjteményében 1808-ban, majd Toldy a *Corpus grammaticorum linguae Hungaricae veterum*-ban 1866-ban; négy csinos költemény jelent meg az 1536. 18. kal. novembr. kelt ajánló levél előtt. 1. *De nova apud nostros beneficio Principis Nostri Thomae nimirum de Nadasd imprimendi arte ad iuvenes hexastichon*. 2. *Tetrastichon ad pueros*. 3. *Ad Theodorum filium carmen Hendecasyllabum*. 4. *In osorem*. Az első az újonnan föllállított nyomdáért, mint a tudományok előhaladásának főeszközéért fejezi ki az új iskola háliját. A gyermekekhez írt négy sor a következő:

A tudomány elemeit mint gyermek gyermeki korban
Hogy ha te nem tanulod, szállni magasra se bírsz,
Icarus és Phaeton bús sírja: a folyam, a tenger
Int, ez a sors, ez a vég a tanulatlan előtt.

A Tivadar fiához írott versben az újholdkor új életre született, újonnan föllállított iskolába új évkor belépő fiut hálára inti Nádasdy iránt, ki az új intézményt új szigeten állítá föl. Csupa újlatinkori költők által kedvelt és hajhászolt elménczkedés.

Az utolsó vers jelentéktelen két sor, mely védekezik a hírnévre irigy harapása ellen.

Még egy költeménycsoportról emlékezem meg: az Anna királyné halála alkalmával írt verseiről.

Midőn I. Ferdinánd neje, a szerencsétlen Lajos király nővére a legboldogabb házasságot élte, melyet 1547-ben fejezett be, az egész magyar nemzet mély gyászba öltözött. Lazius Farkas, a Vienna híres szerzője, az udvar kedveltje, a bécsi egyetem rectora tartja a gyászbeszédet. Sylvester is hozzájárult a közfájdalom tolmácsolásához: négy latin és egy görög epitaphiumot írt és ezeket Leopoldsdorfi Beck Márkhoz intézett epilógusban ajánlotta föl, hogy juttassa Ferdinándhoz. A M. Nemzeti Múzeumban megvan az egy ívre terjedő negyed ívrét papirborítékú füzet. Címe: *In tristissimum Serenissimae Atque Adeo Clementissimae Dominae DN. Annae, Romanorum Hungariae ac Bohemiae Reginae etc. Invictiss. Regis I'erdinandi etc. Coniugis Chariss. obitum epitaphium. Viennae Austriae excudebant haeredes Singrenii Anno 1547*. Az első vers a voltaképeni epitaphium, azután három latin versben maga királynő szól önmagáról. Következik egy tizenhárom sorra terjedő hendecaryllab vers. A görög szöveget nehezen kovácsolta egybe. Elmondja, hogy a harangzúgás közt az ő lelkében támadt gyász hangja üres semmiség; de őrizi híven emlékét annak, kit csak az nem sirat, kiben kegyelet és szeretet hiányzik; de a gyász felesleges, mert Anna az örök idvesség örömét élvezte: ez az italáldozathoz képest minő nagy boldogság.

Két epitaphiumot mutatok be.

A *második* így szól:

Én, ki királyt, ki királynőt s herceget adtam a földnek,
 Mig a halandók közt anyiok anyja valék,
 Most magam újra születve a menyei létre, az égben
 Ős Abraham keblén boldogan itt pihenek
 Azzal a kis sarjjal, ki világra jövéen, a homályban
 Vélem együtt juta el menybeli fénybe legott.
 Ujra születve jutott minekünk új, második élet,
 Hol nem fáj a világ száz baja, száz nyomora.
 Kis csecsemőmnnek a sorsa szerencsésb mint az enyém is,
 Mert soha sem izlelt földi keserveket ő.
 Mert hisz a gyász, hisz a gond meg a bánat messze maradtak,
 Tőlük most szabadon boldog az élet emitt.
 És az öröklét üdve kitárva mostan előttem,
 Mit soha föl nem fog észszel az emberi lény.
 A ki tehát gyászt öltve sirat, hogy megszabadultam
 Földi bajoktól e helytt, üdvöm irigylí csupán.
 Áldozz tömjént és nem könyvet a drága halottnak;
 Háromszor boldog az, ki az Urba' hala.
 Én megelőzve dicső uramat, megelőzve királyom'
 Jöttem az égbe ahoz, ki a királyok ura.
 Ám nem hagytam örökre el Őt, majd Ő követ engem
 És neki is velem itt majdan örök hona lesz.

A *negyedik* csak négy sor, de mint költemény is remek:

Drága hazám s szeretett népemnek gyászos elestét
 Hogy so'se lássam meg, halni kívántam elébb.
 Mert hisz a gyász, a csapás keserűbben gyötri a lelket,
 Hogy ha mi láthatjuk szemmel is azt, a mi fáj.

A magyar költő hangja ez. A mohácsi gyászt elsíratta Anna. Nem látta Buda elestét. Jól esik, hogy szemmel nem látta a csapást, mely a nemzetet sujtotta.

Ime, e hang a Sylvester lyrájának alaphangja: a hazaszeretet mélységét fejezi ki.

HEGEDŰS ISTVÁN.

FALUDI FERENCZ ÉLETE.

(Harmadik befejező közlemény.)

Faludi mint jezsuita.

(1720—1773.)

A jezsuita-társaság a külföldön éppen úgy, mint hazánkban is, a XVIII. század folyamán hatalmának tetőpontján állott. Leküzdvé a XVI. század ellenséges támadásait, túlélve az ellenük hozott országgyűlési végzéseket; majd diadalra segítvén a katolikus visszahatás korában Pázmány által kibontott zászlót, most végül háboríthatlanul működhetett és terjeszkedhetett. Alig volt az országban nagyobb város, melyben kollégiumuk, rezidenciájuk, vagy legalább missziótelepük nem lett volna. Mintaszerű iskoláik alig győzik befogadni a tanulni vágyó ifjúságot s az egyetlen magyar egyetem is az ő kezükben van. Tagjai sorában ott látjuk a magyar középnemesség számtalan képviselőjét. Ebbe a társaságba lépett be Faludi is.

Ekkor még a magyar jezsuiták az osztrák provinciához tartoztak s így történt, hogy Faludi a rendi előjáróság intézkedéséből Bécsbe került novicziátusba. Midőn az alábbiakban röviden Faludinak rendi neveltetéséről szólunk, már előre megjegyezzük, hogy idevonatkozólag nagyon kevés adatunk maradt fenn, úgy hogy legnagyobb részben csak a rendi katalógusokra vagyunk utalva. De mivel másrészt tudjuk, hogy valamint a tanításban, úgy a rendtagok nevelésében is a jezsuiták kezdet óta állandó, megszabott, mindenütt egyforma és nem változó elvek és utasítások szerint jártak el: joggal feltételezhetjük, hogy Faludi Ferencznek tanulmányi évei éppen úgy folytak le a társaságban, mint bármely más növendéké.

1. *Faludi Wienben.* Említettük, hogy Faludi Sopronban elvégezvén gimnáziumi tanulmányait, előjáróinál a rendbe való felvételre jelentkezett. A loyolai Szent Ignác által megállapított szabályok értelmében a tulajdonképpeni felvételt két évi próbaidő előzi meg. Ezen próbaidő eltöltésére Faludit előjárói Bécsbe küldik s ő az 1720. év őszén pontosan meg is jelenik a Szent Annáról nevezett házban, melyet éppen azért, mert abban a próbaéves növendékek

tartózkodtak, »domus probationis«-nak neveztek. Paintner feljegyzése szerint október hó 14-én öltözött be.¹ A háznak rektora s egyszersmind a noviczusok mestere P. Fr. Molindes² volt, kinek P. Fr. Franck segédkezett az újonczok vezetésében. Az első évben harminczhárman voltak, köztük két felszentelt pap is, a második évben már csak harminczan maradtak. Klasszikus tanulmányokon kívül legfőképpen az aszkézisben gyakorolták magukat. Itt tanulták meg, hogy az igazi szerzetesi élet alapja az engedelmesség, alázatosság és önmegtagadás s ezeknek folytonos gyakorlásában telt el a két évi próbaidő, mely után azok, kik a próbát sikerrel állták meg, letették az egyszerű fogadalmakat.

2. *Faludi Gráciban filozófus 1723—25.* A két évi próbaidő után a három évi filozófiai kurzus következett, melynek hallgatására Faludit előljárói a gráci kollégiumba küldték. Húsz társával együtt, köztük Kéri Ferencz, Kollár József és Túróczi József, a későbbi jeles írók, P. Reichenau József vezetése alatt végezték a bölcseleti tanfolyamot. E tanfolyam első évében a logikát, kritikát és ontológiát, a második évben a fizikát és kozmológiát, a harmadikban pedig a lélektant, bölcseleti erkölcsant és theodiceát hallgatták. Az elsőéveseket logikusoknak, a másodéveseket fizikusoknak, a harmadéveseket pedig metafizikusoknak nevezték. E tanfolyam célja az volt, hogy erős bölcseleti alapot szerezzenek a teológiai tanulmányok folytatására. Faludi a gráci filozófiai tanfolyamot b. Amadé Lászlóval együtt hallgatta s együtt szerezték meg a bölcselettudori fokozatot is. Stoeger (Scriptores 77. l.) és mások teológiai doktornak is megteszik, de erről a hiteles okmányok hallgatnak, tehát éppen nem valószínű.

3. *Faludi Pozsonyban magister 1726—27.* Említettük már, hogy a jezsuitáknál szokásban volt a filozófiai tanfolyam után az ifjú levitákat, a kiket magistereknek neveztek, egy-két évre a gimnáziumoknál alkalmazni. Így került Faludi Pozsonyba, a hol is az első évben a parvistákat, a második évben pedig a princzipistákat tanította. A jőnevű pozsonyi kollégiumot és gimnáziumot Pázmány Péter alapította s ebben az időben az iskola a Salvator-kollégiumban volt,³ ebben lakott tehát Faludi is.

4. *Faludi Pécsen magister 1728 és 29-ben.* A következő két évben Pécsen tanított Faludi. A gimnáziumban, melyet Széchenyi György alapított, összevont osztályok voltak, úgy hogy 1728-ban Faludi a szintaxistákat és grammatistákat, a következőben pedig a rhetorokat és poetákat oktatta. Ezenkívül ugyancsak a második évben az ifjúsági kongregációnak is vezetője és a ház történetírója volt.⁴

¹ Paintner említett kéziratos feljegyzései Pannonhalmán.

² A későbbi provinciális.

³ Schönvitzky: A pozsonyi főgimn. története. Pozsony 1896. 145. és 198. l.

⁴ Ilyen értelemben javítandó ki a pécsi »Értesítő 1894/95-ről« téves adata, mely szerint Faludi 1717-ben lett volna Pécsen tanár. 47. l. Hasonló.

5. *Faludi Wienben mathematicus és theológus 1730—34.*

Négy évi magisterség után Faludi ismét a rendi szabályok által előírt tanulmányokhoz tért vissza. A bécsi kollégiumba rendelték tehát előjárói, ahol is egy évig »*repetens matheseos*« volt, vagyis a fensőbb mathesist tanulta hat társával együtt. Hogy mily nagy fontosságot tulajdonított a rend alapítója az exakt tudományoknak, mi sem bizonyítja jobban, minthogy úgy a fizikát, mint a fensőbb mathesist is felvette a theológiát megelőző tanulmányok sorába. Ezáltal nemcsak nagy és sokoldalú képzettséget akart a társaság tagjainak juttatni, hanem egyszersmind tudta jól, hogy az ész kiművelésére, fegyelmezésére és általában pontosság és szabatos-ságra egyik tudomány sincs oly nagy befolyással, mint a mennyiségtan. Faludi nagy kedvvel foglalkozott a matematikával, legalább abból a körülményből, hogy később ő is tanította, sőt ilyen irányú műveket is adott ki, joggal lehet következtetni. A matematika tanára 1730-ban P. Kislinger Ferencz volt.

Az eddigi tanulmányok azonban tulajdonképpen mind csak alapvetésül és bevezetésül szolgáltak a négy éves theológiai tanulmányhoz, a mely amazoknak mintegy betetőzése és koronája volt. Itt nyerték a fiatal jezsuiták azt a nagy készséget, a mely őket egész életükben végig kísérte úgy az elméleti dogmatikában, mint a gyakorlati biblikumban, morális és pastorálisban. Nagy gondot fordítottak a vitatkozásra és a szónoki jártasságra is. Mindezen tanulmányokat bölcséleti alapon kezelték, nem csoda tehát, hogy legképzettebb theologusaink és hitvitázóink a jezsuitarendből kerültek ki. Faludi az első két évben tíz, a második két évben kilencz társával együtt Bécsben kiváló tanárok vezetése alatt végezte a theológiát. Ez időre esik életének egyik legnevezetesebb momentuma, ugyanis a rendben szokásos gyakorlat szerint mint harmadéves theologus pappá szenteltetett, mindenesetre Bécsben s valószínűleg a bécsi érsek által, ámbár erről a feljegyzések hallgatnak.¹ A theologia tanárai ezen időben a wieni egyetemen a következők: a dogmatikát P. Choller Ignác, Marchesi Mór; a héber nyelvet: P. Deibel Lajos, majd Fröhlich Erasmus; a biblikumot: P. Mitterdorfer Sebestyén, majd Prandtner Lipót; a morálist (kasuistika): P. Thonhauser Theophil és Scher Péter, majd Hingerle Ágoston és Dobner István adták elő.

6. *Faludi Budán hitszónok 1735-ben.* Ilyenformán elvégezvén theológiai tanulmányait, a gyakorlati lelkipásztorkodás terén nyert alkalmazást. Budán a Vizivárosban a Szent Anna-templomban ünnepi

képpen teljesen hibás Toldy, Szinnyi és mások tudósítása, mely szerint Faludi 1725—29-ig Bécsben humaniorákat, 1730-ban pedig ugyancsak ott mértant tanított volna. Tewrewk Árpád: Faludi Ferencz mezőnyei. Budapest 1875. cz. művében bővebben szól ezen ellentmondó adatokról.

¹ Paintner pannonhalmi kéziratában is csak annyit mond, hogy őt is harmadéves korában szentelték fel. 179. l.

szónok volt — a rendi schematismus szerint — hitoktatást végzett s más papi ténykedéseket magyar és német nyelven.¹

7. *Faludi Beszterczebányán próbáczióban 1736-ban.* A rendi szabályok a felszentelés és a theológia elvégzése után még egy utolsó — *tertia probatio* — próbaévet írnak elő. Ennek elvégzésére Faludit Beszterczebányára rendelték. A szokásos aszketikus gyakorlatokon kívül ezen évet különösen a társaság intézményének alapos tanulmányozására fordították. Szent Ignác institutumai, a kongregációk dekrétumai, a különféle pápai bullák és rendi privilegiумok ekkor kerülnek bő tárgyalás alá, esetleg kórházi vagy misszióbeli gyakorlatokkal összekötve. Faludi is tizennégy társával együtt ilyenféle foglalatossággal töltötte el ezen utolsó próbaidőt. Társai közt ott találjuk a nála egy évvel ifjabb P. Szegedi Mihályt, a kivel már Kőszegen, majd később mint noviczius Bécsben is együtt volt.

8. *Faludi Wienben tanár és lelkiigazgató 1737-ben.* A következő évben Faludit ismét Bécsben találjuk, a hol a bölcséleti erkölcs-tant (ethika) adta elő és a pazmanitáknak volt spirituális.² Mindkét állás kitüntetésszámba vehető. A hírneves bécsi egyetemen tanárkodni egy fiatal jezsuitára nézve mindenesetre nagy elismerés és bizalomnak a jele előljárói részéről, éppen úgy, mint ahogy az volt a Pazmaneumban elfoglalt állása is, a mely intézetnek ez időben P. Kazy Ferencz volt a rektora. De Faludi csak egy évig maradt ez állásában, a mely körülmény éppenséggel nem jelenti azt, mintha nem felelt volna meg a belé helyezett várakozásnak, hanem ez már úgy volt szokásban a jezsuitáknál, jóformán minden évben megcserélték az embereket és állásokat. A mint már említettük egy alkalommal, a tanügyre ez nem volt káros, mert a tanmenet oly pontosan meg volt szabva óráról-órára, hogy a tanár-változás e részben nem járt nehézséggel. A mi pedig a dolog személyi oldalát illeti, a jezsuitára nézve nem volt terhes, mert holmija nem volt s igazán elmondhatta magáról, hogy »omnia mea mecum porto,« minden házban otthonra talált, a hol mindennel ellátták, minden szükséges dolgot megkapott. Sőt a folytonos utazás és a működésben való változás csak tapasztalatait és tudását gazdagította. Ne csodáljuk tehát Faludinál sem, hogy különösen fiatalabb korában annyit bolyongott s jóformán csak idősebb korában talált egy-egy helyt hosszabb pihenőre.

9. *Faludi Grácban tanár 1738 és 1739-ben.* A következő 1738. évre Faludit Grácba küldték, a hol is a bölcséleti tanfolyamban a másodéveseket — a fizikusokat — tanította és az ottlévő nemesi konviktusban az ifjaknak gyóntatója volt. A rákövetkező évben a metafizikusokat vezette. Faludinak gráczai tartóz-

¹ Révay szerint csak magyar, Toldy és követői szerint pedig német hitészónok volt. Valójában mindakettő volt.

² Rimely Károly: *Historia Coll. Pazmaniani*. Bécs 1865. 138. és 336. l.

kodása arról is nevezetes, hogy itt több munka jelent meg neve alatt, melyekre nézve a következőket jegyezzük meg:

A jezsuita egyetemeken ezen időben általános szokás volt, hogy az ifjak a bölcselet s más tudományokban a doktori fokozatot elnyert társaik tiszteletére különféle — részben eredeti, részben már megjelent — munkákat adtak ki. Így a gráci egyetemen a bölcseleti kar fiatal bölcselettudorainak tiszteletére 1738-ban június 17-én a promotio alkalmából Faludi tanítványai — a fizikusok — egy, a tanulmányaikba vágó tudományos művel léptek a világ elé. A mű címe »*Elementa Geometriae*« s Pardies Ignác Gaszton francia jezsuitának azon korbán általánosan elterjedt, jeles munkája volt ez. Eredetileg francia nyelven jelent meg, de az előszó tanúsága szerint Faludi tanítványai azt a jenai ötödik latin kiadás után készítették sajtó alá. Faludinak annyi része volt a kiadásban, hogy valószínűleg ő irányította az ifjak figyelmét ezen kiváló műre, s hogy ő volt az ünnepélyes felavatásnál a »promotor«. A mű Grácban jelent meg 1738-ban.

A következő évben ugyanezen alkalomból Faludi tanítványai — a metafizikusok — ismét megjelennek a nyilvánosság előtt egy hadtudományi munkával. A mű címe »*Collectiones mathematicae ex architectura militari*«, ugyancsak Grácban jelent meg 1739-ben július 21-én éppen úgy ábrákkal illusztrálva, mint az előbbi. Az előszóban elmondják a kiadók, hogy a mű tulajdonképpen compiláció Malletius, Vauban, Blondelius, De Pagan gróf, Fourniers, Dögen és mások után, új az összeállítás és a függelék. A függelék röviden az ágyúkról és mozsarakról értekezik. Faludi szerepe e műnél ugyanaz, mint a fentebbinél.

Ugyancsak ezen évben a gráci rhetorok is adtak ki egy munkát »*De itinere in provincias exteras*« címmel, mely szintén a felavatás napján — 1739 július 21 — jelent meg. A mű két könyvből áll; az elsőben előleges intelmek foglaltatnak a külföldre készülő ifjú számára, a második pedig azon kérdéssel foglalkozik, mit kell a külföldön tanulni? Formája a hexameter, nyelvezete klasszikus reminisczenciákkal telt. A mű eredeti, legalább a két bevezetés erre enged következtetni, de hogy mennyi része van abban a rhetorikai osztály növendékeinek s mennyi a vezető tanárnak s végül magának Faludinak: azt meghatározni jóformán lehetetlen. Faludi ezen évben a metafizikusokat tanította, de másrészt a külföldi utazás kérdése neki kedves témája volt, bőven foglalkozik vele a »Nemes férfi« hatodik részében is. Neve mint »promotornak« ezen a munkán is rajta van s mindhárom egyformán »AA. LL. et Philosophiae Doctor« címet adja neki.

Faludinak gráci tartózkodása arról is nevezetes, hogy itt tette le 1738 február 7-én¹ a rendjében szokásos utolsó és ünnepélyes fogadalmát, melylyel egyszersmind papi nevelése is betető-

¹ Paintner pannonhalmi kéziratának tanúsága szerint.

zést nyert. A szerzetesi hármass fogadalmon kívül a negyediket is letette, a mely bizonyos tekintetben előjárói részéről való kitüntetésnek vehető. E negyedik fogadalom a jezsuita missziókban való részvételre, szigorított szegénységre és a kitüntetések kerülésére vonatkozik. Generális, provinciális csak ilyen »quatuor votorum professus« pater lehetett.

10. *Faludi Linzben 1740-ben.* Az 1739/40. tanévben (mert hiszen, a mint már egyszer megjegyeztük, itt mindig tanévekről van szó és így értendők a rendi katalógus évszámai is), Faludit Linzben találjuk, ahol mennyiségtant tanít és a mellett a templomban a hitelemzést vezette (chatechista) és a ház történetírója. Nagy hálával kell gondolnunk ezen rendi történetírókra, kik évről-évre feljegyezvén a ház nevezetesebb eseményeit, annyi fontos és érdekes adatot őriztek meg számunkra!

11. *Faludi Rómában 1741–45.* A legrégibb idők óta szokásban volt, hogy Rómában a különféle nemzetek számára gyónatokat tartottak, kik az odajövő honfitársaikat a vallás vigasztalásaiban részesítették.¹ Ezen időszakban a jezsuiták gondoskodtak arról, hogy úgy Rómában, mint Lorettóban és Velenczében is legyen gyónatató, ki a magyarországi zarándokokat kihallgassa. Így került Faludi is Rómába, elődje Tolvaj Imre volt, ki 1732-től kezdve töltötte be e tiszteket. Mellette állandóan egy tótul tudó páter is volt. Öt évig volt Faludi Rómában és ezen öt év kiválóan fontos életének történetében. Elvonúlva a Piazza Scossa Cavallitutzában lévő csendes jezsuitaházban, a hol a többi poenitentiáriusok is laktak, idejét jóformán teljesen a maga kedvteléseire szentelhette. Megismerkedett a régi Róma klasszikus emlékeivel,² látta az olasz renaissance örökbecsű alkotásait, olvasta a régi és különösen a modern olasz, francia irodalom termékeit: mindez oly nagy hatással volt fogékony lelkére, hogy ő is tanulni, dolgozni, írni, fordítani kezdett. Helyzete sok tekintetben hasonlított a néhány évtizeddel később fellépő bécsi testőrökhöz. Ő éppen úgy érezte és tapasztalta nemzetének elmaradottságát, mint amazok; ő is tehát tenni, segíteni akart a bajokon, mint Bessenyei és társai. A különbség az, hogy Faludi sokkal tanultabb volt amazoknál, s hogy mint pap, különösen erkölcsi irányban törekedett hatni. De ha egyrészről azt állítjuk, hogy Faludi Rómában lett igazán íróvá, másrészről nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy azelőtt éppen nem próbálkozott az irodalommal, hanem hogy itt nyert határozott irányt, itt talált mintákat, itt nyert inspirációt s végül itt volt mindennekhez bőséges ideje.

¹ Fraknoi: Magyarország és a római szentszék. II. k. 406–413. I. Katholikus Szemle 1887. 393. l.

² Érdekes világot vet római tanulmányaira a Nemzeti Múzeumban lévő »Omniarium« című kézírata, a melyben többi között több kis latin költemény őrzi a római benyomások emlékét, ilyenek: Urna, Inter antiquitates urbis Romae, Romae in monte Aventino, Super columna stb.

Verseinek egy jórésze itt készült el német, olasz és francia minták nyomán. Faludi nem a pillanat költője, nem annyira a szív, mint inkább az értelem szól hozzánk költeményeiben. S legnagyobb érdeme, mint azt általában elismerik, a forma változatosságában és szépségében van. De verseit nem a nyilvánosság számára írta, inkább tanulmányainak, olvasmányainak leszűrődött próbái, eredményei azok (kivéve alkalmi költeményeinek egy részét). Utánóztartalom és formában egyaránt, de tudatosan szerkeszt és újít s csak sajnálhatjuk, hogy verseit szerénységből a maga idejében ki nem adta, talán egy-más tekintetben irányt és utat mutatott volna utódainak. Mikor azok nagykesőre Révay kiadásában megjelentek, már jóformán elkéstek attól a szereptől, melyre eredetileg hivatva lettek volna.

Nem akarunk itt egyáltalában műveinek bővebb ismertetésével foglalkozni, hiszen a mi feladatunk életének történetét vázolni, de mivel a kettő szorosan összefügg, néha-néha egyet s mászt mégis kénytelenek vagyunk felemlíteni. Általában azonban megjegyzem, hogy Faludi műveinek méltatásával sokkal előbbre vagyunk, mint életének történetével, habár még itt is sok homályos és eléggé nem tisztázott kérdés van. Ilyen pl. Faludi eredetiségének kérdése, melyre nézve meglehetősen elágazók a vélemények.¹ De ha idilljeiben Vergilius² nyomán jár is, ha vallásos énekeiben latin himnuszok lebegtek szemei előtt,³ s ha az olasz és francia dalokból is merített: annyi kétségtelen, hogy igazi költői tehetség.⁴

Míg versei inkább talán utánzatok, prózai művei, melyeket Rómában készített, határozottan fordítások, de itt sem ragaszkodik a betűhöz, átalakít, módosít. Főmunkája Dorell József⁵ angol jezsuitának számtalan nyelven és kiadásban közkézen forgó erkölcsi műveinek átültetése volt. Ezen művek a XVII. és XVIII. század szabadgondolkodói ellen vannak intézve s bennük a keresztyén férfi, asszony és ifjú ideálját állítja elénk a tudós szerző. Faludi ezen könyveket nem eredetiben, hanem olasz fordításban olvasta⁶ s egyelőre csak a két első részt fordította le. Célja volt — mint maga mondja Nemes Emberének előszavában —: »A mit írtam, azért írtam, hogy messze bujdosásimban ki ne kopnék élő nyelv-

¹ Beöthy: Szépprózai elbeszélés. I. 224. l. Császár: Faludi költészete. 32. lap.

² Szilveszter: Faludi lírai költészete. A marosvásárhelyi róm. kath. főgimn. Értesítője. 1904.

³ V. ö. Drebitka alapos tanulmányát a Kalocsai Értesítőben. 1900.

⁴ A mint azt Belják Pál az »Irodalomtörténeti Közlemények« V. k.-ben kimutatja.

⁵ Helyesebben Darrel Vilmos, született Buckinghamben 1651-ben, a liègei angol kollégium igazgatója, meghalt 1721-ben Saint-Omarban. V. ö. Sommervogel i. m.

⁶ Három olasz kiadása volt e műveknek, Faludi a második kiadást használta, mely Páduában 1732-ben jelent meg. Ferenczi Zoltán: A régi magyar költészet. II. k. 9. l.

vünkből, példát adnék sok heverő pennának, olvasásra valót nyujtanék a hivalkodóknak, jóra emlékeztetném a világ gondjaiba elmerült elméket.» Ugyancsak Rómában folytatta a tudós spanyol jezsuita, Gracian Boldizsár (tarazoniai igazgató, meghalt 1658-ban) aforizma-gyűjteménye első részének fordítását »Udvari ember« címmel, a melyben a művelt, tanult embernek ad megszívlelendő utasításokat. E munka is számos kiadásban volt ismeretes, Magyarországon is két latin kiadása jelent meg.¹ Faludi a német kiadást követte.

Ily nagy és sokoldalú munkásság után megrakodva, mint a méh tért vissza hazájába s csak azt várta, hogy kéziratban lévő műveit minél előbb ki is adhassa, a mi nemsokára meg is történt.

12. *Faludi Nagyszombatban egyetemi tanár 1746-ban.* A Pázmány által alapított és a jezsuiták vezetésére bízott egyetemen ez időben már három karon folyt a tanítás. Az egyetem élén a rektor állott, mellette a kancellár segédkezett és a három kari dékán. A hittudományi karon mint rendes tárgyak a dogmatika két tanárral, a szentírásmagyarázat, a controversiák, a casuistika, a keleti nyelvek, az egyháztörténelem és szónoklat szerepelt egy-egy tanárral. A bölcséleti kar dékánja is rendszeren a hittudományi kar tagjai közül került ki. A tanév novemberben kezdődött,² a tanmenetet a »Ratio Studiorum« szabtta meg.

Faludi a szentírást magyarázta és a hermeneutikát adta elő, a mellett a bölcséleti kar dékánja, a házban pedig a rendtagok exhortátora volt. Mint fentebb említettük, édesanyja 1745 december 5-én halt meg Kőszegen, e szomorú hír Faludit Nagyszombatban találta s tekintettel az akkori nehéz és lassú közlekedési állapotokra, nem valószínű, hogy a temetésen ott lett volna.

13. *Faludi Wienben a Theresianum aligazgatója 1747-ben.* Mária Terézia 1746-ban alapította a róla nevezett intézetet nemes ifjak részére s azt a jezsuiták vezetésére bízta. Az ifjak gimnáziumi és jogi tanulmányokban nyertek oktatást. Faludi az intézetben »minister« volt, azaz a ház anyagi szükségleteit intézte, gondozta. De mint tanár is működött, a római és a német jogtörténetet adta elő. Ez évben szerepel neve először a rend dignitáriusai közt, ugyanis beválasztották őt is a rendi tanács tagjai közé, vagyis »consultor« lett.

14. *Faludi Nagyszombatban nyomdaigazgató 1748—50-ig.* A nagyszombati nyomdát, mely az egyetemnek és általában a katolicizmusnak volt a hivatalos sajtója, 1644-ben Pozsonyból hozták át s habár többször szünetelt, az esztergomi érsekek pártfogása mellett szépen fejlődött és virágzott. Különösen Szentiványi

¹ Faragó az Irodalomtörténeti Közleményekben V. k. 167. l. Ferenczi i. m. 8. l.

² Mindezekre nézve l. bővebben Pauler: A budapesti m. k. tud.-egyetem története. Budapest 1880; és Kazy: Historia universitatis Tyrnaviensis. Nagyszombat 1738.

Márton jezsuita, ki 22 évig volt annak igazgatója, buzgólkodott sokat a nagyszombati nyomda érdekében, az ő idejében — 1699-ben — külön épületben helyezték azt el. Faludi három évig volt a nyomdának igazgatója s valószínűleg nem véletlen dolog volt, hogy éppen őt küldték oda a rendi előljárók. Az első évben a mellett házi gyóntató, a harmadikban pedig rendi tanácsos volt.

Itt készítette sajtó alá s adta ki Rómából hozott fordításait, még pedig :

1. *Istenes jóságra és szerentsés boldog életre oktatót Nemes Ember.* Irta Anglus nyelven Dorell Josef Soc. Jesu. Fordította Olaszul Faludi Ferentz S. J. Nagyszombatban, Az Academiai Bötükkel MDCCXLVIII. A bevezető »Védelmező intést« a magyar nemességhez intézi, melyet még Rómában írt 1744-ben, határozottan kimondja, hogy nem egyes személyeket tart szem előtt, s hogy Magyarországnak ír, de nem Magyarországról.

2. *Istenes jóságra és szerentsés boldog életre oktatót Nemes Asszony.* Utóbb pedig: Hadi és Udvari embereket néző közbeszéd. Nagyszombatban Az Academiai Bötükkel MDCCXLVIII. Itt is bevezető »Tudósító levelet ír a magyar dámákhoz«, Rómából keltezve 1744-ben, miből világos, hogy ezen művét is ott fejezte be. Reméli, hogy ezen művet Magyarországon is oly szívesen fogják fogadni, mint a külföldön, hol annyi kiadásban és fordításban forog a közkézen. Tükröt tart e művében az olvasók elé, habár »nem is ide szól, hanem a tengernek túlsó partjával tartja közit!«

3. *Böls és Figyelmetes Udvari Ember.* Irta Spányol nyelven Gracian Boldisar. Fordította Németbül Faludi Ferentz S. J. Nagyszombatban. Az Academiai Bötükkel M. DCC. L. »Előljáró beszédét a magyar nemességhez« címezi Nagyszombatból keltezve 1750-ben. Ebben írja a következőket: »A mi a stilust illeti, ha oly cifra nem trágyáztam a mint hazámnak kényessei szeretnék, vagyon kis mentségem: ifjantan kezdettem, távul bujdosva irdogáltam jobb részét és csak pihenő órákkor.« Tehát e művét Faludi még itthon megkezdte, Rómában folytatta és Nagyszombatban fejezte be, s a mint ugyanott írja: »fegyvert, óltalom esz-közt kívántam a hamis világ ellen adni, nem rossz politikát hinteni nemzetem elejbe«. Ebben a művében csak az első száz »Maximát« adja.

Faludi e műveivel nagy és általános feltűnést okozott. Elsősorban választékos és magyaros stílusát bámulták és magasztalták és Révay megjegyzése szerint: »ékesenszöllő tolla miatt ötet egyező akarattal köznéven magyar Tzitzerónak híják vala.« És Faludi e dicséretre derekasan reá is szolgált, mint stilisztá Kazinczyig egyedül áll a magyar irodalomban, a régiek közül csakis Pázmány fogható hozzá. Hogy mily gonddal és előkészülettel fogott fordításaihoz, bizonyítják Révay által kiadott jegyzőkönyvei.¹

¹ »Faludi Ferencz nyelvéről« Kasztner Géza értekezik alaposan a »Budenz Album«-ban.

Műveinek nagy keletét bizonyítja az a körülmény, hogy a »Nemes Ember« és a »Nemes Asszony« már a következő évben Budán második kiadásban jelent meg Nottenstein Veronika betűivel 1749-ben 4-rétben.

Nagyon valószínű, hogy ugyancsak Nagyszombatban készült a *Constantinus Porphyrogenitus* című iskolai drámája, amelyet ugyanitt adtak először 1750 szeptember hó 13-án.¹ Általános vélemény szerint a »Constantinus Porphyrogenitus« e korszak legkiválóbb iskoladrámája, a melyben komoly összeütközés, szenvedélyek harcza szerepel, szóval az első dráma irodalmunkban, melyről komolyan lehet mint drámáról beszélni.² Faludi e darabot szintén olaszból fordította, de nem adta ki, lehet azért, mert nem volt szokásban azokat kiadni, meg azután éppen ekkor hagyta el a nagyszombati nyomda vezetését, hogy Kőszegen új munkakörbe lépjen.

Nagyszombatban az ő felügyelete alatt jelent meg 1750-ben Wagner nevezetes Phraseológiája, melyhez mint Kármán és Szily kimutatták, Faludi is hozzájárult gyűjtésével. E különben is kiváló munka így még inkább emelkedik előttünk értékében.³

15. *Faludi Kőszegen rektor 1751—53.* A következő 1750. év szeptember hó 24-én elfoglalta a kőszegi ház kormányzói állását, több mint harmincz év múlva tehát visszakérült abba a városba és ahhoz az iskolához, a hol tanulmányait kezdte. Mint kormányzóhoz az egész ház vezetése, gondozása tartozott; az iskolának ekkor már külön igazgatója (praefectus scholae) volt. Kőszegen ebben az időben 6 páter, 4 magister és 6 segéd (coadiutor) működött. Faludi kormányzói (rector) és házgondnoki (procurator) tisztjén kívül a rendi katalógus adatai szerint még a minden második héten tartatni szokott moralis casusok megvitatását is vezette (decisor casuum) és az asztalnál szokásos olvasmányokra ügyelt fel (corrector lectorum ad mensam).⁴

Sommervogelnél⁵ olvassuk, hogy Faludinak »Julius Caesar in Aegypto« című iskolai drámáját 1751-ben Kőszegen előadták. Faludinak e másik iskolai drámája megvan kéziratban a múzeumi

¹ Előadták még 1754-ben Egerben, amidőn a darab programját is kinyomtatták (Kassa 1754) és 1789-ben Lőcsén. A szöveget először Révay adta ki 1786-ban Győrött. V. ö. Nagy Sándor cikkelyét a »Magyar Könyvszemle« 1883. évfolyamában.

² Bayer: A magyar drámai irodalom története I. 60. l.

³ Az irodalomtörténeti közlemények I. k. 51. l. Szily: Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez. 331. l.

⁴ Itt említjük föl, hogy Révay, Toldy és mások tévesen azt állítják, hogy Faludi 1754—57-ig a kőszegi iskola igazgatója volt. A rendi katalógus erről mitsem tud, sőt határozottan ellene mond e véleménynek, midőn ezen években mint pozsonyi könyvtárnok és iskolaigazgatóról szól. A »Nemzeti Plutarkus« szerint pedig 6 éven át a kanizsai iskolát igazgatta. (II. 172—77. l.). Szintén téves állítás. Nagy kár, hogy a kőszegi »Historia Domus« 1749-ben lezáródik s így éppen Faludi rektorságáról nem maradt fenn hiteles s egykorú feljegyzés.

⁵ I. m. III. k. 539. l.

könyvtárban, teljes címe: »Caesar Aegyptus foeldén Alexandriában. Szomorújáték 5 végezésben. (Fordította olaszból P. Faludi Ferentz.) Ment játékban Fejér-Egyházi Kastélyban az őszi mutatónapok alkalmatosságával. J. P. Kunics Ferentznek Rektorsága alatt 1749-dik Esztendőben.« E följegyzésből tudjuk meg, hogy ezen iskolai drámáját is olaszból dolgozta át Faludi, s hogy valószínűleg ezt is Nagyszombatban készítette, még pedig egy évvel előbb, mint a »Constantinust«. A feljegyzésben említett Fejéregyháza Nagyszombat mellett van, melyet a jezsuiták Eszterházy Dániel gróftól kaptak 1630-ban s a hol 1749-ben nyaralóházat építettek maguknak.¹ Ide rándultak ki tehát a növendékekkel együtt s itt adták elő az említett darabot. A felvonások végére Faludi három kis éneket szúrt be, ezek pedig a következők; »Nehéz jóbarátot« és »Nem szeretem nem gyűlölöm« kezdetű páros énekek, a harmadik pedig az »Igy jár a ki fuvalkodik« kezdetű magános ének. Ezekről már Révay is megemlékezik (I. kiadás) írván, hogy »játéokra készültek, melyben egy dagályos kevélynek megfordult állapotja adatott elő Kőszögön«. Természetes dolog, hogy ezen énekeket, melyek a kéziratban is megvannak, Fejéregyházán is előadták. Ezen iskolai dráma még kiadva nincs.²

Kőszegen írta Faludi ismeretes ódáját gróf Batthyány Lajoshoz (1751-ben), midőn nádorrá lett s talán még ugyanezen évben a másikat névünnepeére.

16. *Faludi Pozsonyban könyvtárnok és irodaigazgató 1754—57-ig.* A jezsuiták mindenütt nagy gondot fordítottak a könyvtárakra s már a rendi alaptörvények is megkövetelték, hogy minden házban könyvtár legyen. A pozsonyi kollégium könyvtára több szerencsés körülmény folytán — alapítványok, ajándék, örökség — talán valamennyi között a legnagyobb és legtekintélyesebb volt.³ Élén rendesen kiváló íróemberek voltak, így Pray György és Faludi is, a ki egymaga összesen 15 évig állott a könyvtár élén. Feladata volt a könyvtárt rendben tartani, új beszerzéseket eszközölni, szóval azt gondozni és kezelni.

A könyvtárosságon kívül más egyéb kisebb hivatalokat is töltött be, így 1754-ben a morálisból vett esetek fölötti vitatkozásokat vezette, a templomban lekipásztori teendőket végzett stb. Továbbá ezen három egymásutáni évben a rendi tanácsban is helyet foglalt (1754—56), 1755, 56 és 57-ben pedig a pozsonyi gimnázium igazgatója volt, a mely tisztséget is, mint látni fogjuk, a könyvtárossággal együtt jóformán a rend feloszlataáig viselte. Valószínűleg Pozsonyban írta a »Nádasdi« című magasztaló ódáját 1757-ben.

¹ Pozsony vármegye Monografiája. 60. l.

² Ismertetése megjelent az egri kath. főgimn. 1891-i Értesítőjében Török Konstant tollából.

³ Ma is még 2933 kötetet őriznek belőle a pozsonyi kir. kath. főgimnázium ú. n. régi könyvtárában. V. ö. Schönvitzky i. m. 308. l.

17. *Faludi Pécssett aligazgató 1758—59-ben.* Az 1757. év őszén újból Pécsre küldik Faludt, a hol is a kollégiumban két évig az aligazgatói (minister) állást tölti be, vagyis a ház anyagi ügyeit vezeti. Azonkívül a rendi katalógus szerint a templomot is gondozta (praefectus ecclesiae), felügyel társai egészségi állapotára (praefectus sanitatis), vezeti a casuistikus vitákat stb.

18. *Faludi ismét Pozsonyban mint iskolaigazgató és könyvtárnok 1760—64.* Rövid két évi távollét után Faludi visszaköltözött Pozsonyba, a honnan a társulat feloszlataáig többé nem is távozik. A kollégiumban átveszi az iskola igazgatását,¹ kezeli a könyvtárt és felügyel az asztali olvasmányokra. 1761-től kezdve pedig ismét három évre a rendi tanácsba választják be, 1764-ben az erkölcs-tani vitákat rendezi.

Valószínűleg itt írta 1763-ban »Szent Emidhez« címzett költeményét a komáromi földrengés alkalmából.

19. *Faludi Pozsonyban könyvvizsgáló 1765—66-ban.* III. Károly király 1720-ban kiadott kiváltságlevele értelmében a nagyszombati egyetem kancellárjának tisztéhez tartozott a Magyarországon megjelent könyvek felülvizsgálása, ezeknek elfogadása vagy visszavetése; a külföldieknek, ha gyanusak vagy rosszak, lefoglalása és elkobzása...² Miután azonban ezt a hivatalt egyedül nem végezhetette, melléje mint »primarius censor« mellé társakat, segítőköt adtak.³ Így történt, hogy Faludi is a fentjelzett két évben a »revisor librorum« állást töltötte be Pozsonyban, szállását azonban a jezsuiták másik házába, a dóm melletti rezidenciába tette át. Mellékfoglalkozása a házi gyóntatás volt.

20. *Faludi Pozsonyban könyvtárnok és iskolaigazgató 1767—73.* Két év elteltével ismét visszaköltözött a kollégiumba s elfoglalta régi könyvtárnoki állását s azt mindvégig, 1773-ig megtartotta. Emellett azonban több más kisebb hivatala is volt, így több éven át vezette az erkölcs-tani vitákat, gyóntató volt a háznál és az Orsolya-apácák intézetében, felügyelt az asztali olvasmányokra stb. 1769-től kezdve ismét három évre a rendi tanácsba választották, az utolsó két évben pedig a gimnáziumot

¹ Mint igazgatóról kedvesen emlékezik meg Rajniss József az »Apuleius Tükrében«, aki Pozsonyban tanártársa volt. Tud. Gyűjt. 1823. 10. I. Idézi Hollósi Béla i. m. 15. I. és Szilveszter is »F. F. lírai költészete« című értekezésében. Marosvásárhelyi román. kath. főgimn. Értesítő 1904.

² . . . ut per praefatum Regnum nostrum Hungariae ullus Typographus quempiam Librum imprimere, Bibliopola vero aliquam editionem venum exponere absque praevia per majestatem nostram constituti Librorum censoris, aut per eundem facultate a nobiscum concessa deputandorum approbatione sub poena confiscationis ausit et praesumat . . . A kancellárnak joga tehát a könyveket . . . censurandi, approbandi vel rejiciendi, alibi vero impressos seu venum exponendos . . . examinandi et revidendi, suspectos vero et perniciosos ipso facto detinendi et confiscandi facultas . . . Pauler i. m. 486. I. V. ö. még Fináczy: A magyarországi közoktatás története M. T. korában. I. 64. s köv. I.

³ Pozsonyban 1747 óta állandóan két állami cenzor működött, rendszeren jezsuiták voltak, évi fizetésük 200 forint volt.

is igazgatta, ő volt tehát a pozsonyi gimnáziumnak utolsó rendi igazgatója.

Az ő könyvtárossága idejében történt, hogy 1772-ben a pozsonyi evangélikusoktól elvették a templomot és iskolát, könyvtárukat pedig a jezsuiták kapták meg. A jezsuiták feljegyzése szerint majdnem 10.000 kötettel szaporodott ekkor könyvtáruk, de ezek közül körülbelül 2000 darabot mint eretnek és veszedelmes könyvet elégettek, vagy másként pusztítottak el.¹ A kiválasztás nagy munkáját valószínűleg Faludi végezte.

A pozsonyi nyugalmasabb éveket sietett műveinek befejezésére és kiadására fordítani. Ez a harmadik termékeny korszaka életének. Mindenekelőtt befejezte a Dorell-féle triaszt, lefordítva olaszból annak harmadik részét is. 1771-ben jelent meg ily címmel:

1. *Istenes jóságra, és szerentsés bódog életre oktatott Nemes Úrfi*. Irta Anglus nyelven Dorell József. Fordította Olaszból Faludi Ferentz S. J. Cum licentia superiorum. Nagy-Szombatban, a Jesus Társasága Academiai Collegiumának Bötüivel MDCCLXXI. — A bevezetésben adott »Tudósító és magamentő írásban« felsorolja a munka tanulságait s a magyar ifjúság figyelmét különösen a »VI. közbeszédre« hívja fel, melyben a külföldi utazásról van szó.

Hasonlóképpen folytatja és kiadja a Gracian-féle munka II. és III. részét:

2. *Bölts és Figyelmetes Udvari Ember*. Irta Spányol nyelven Gracian Boldisár. Fordította Faludi Ferentz S. J. Második Század. Pozsony, Landerer 1770. (Kis nyolczadrét formában 6+176+8 l.)

»A magyar nemességhez« intézett előszóban így ír: »Mint-hogy valami böcsületet vallott a főrendnél Udvari Emberem, és már készpénzzel keresve sem lehet találni benne, a mint a panaszok hozzák; az előbbi 100 maxima után más százot bocsátok. Késtem ezekkel megvallom, rész szerént, mert másutt járt gondom, rész szerént, mert bizakodtam némely fris pennákban, hogy a mihez én kóستolva nyultam, ők keletit látván, előbb-utóbb véglg nyujtják. Vastag reménységemből már kifogytam, látván, hogy akaróim átallják magokat az idegen munkába ártani; magam vontattam azért a mult télben.« Tehát 1770-ben, midőn Faludi ezen sorokat írja, műveinek előbbi kiadásai teljesen elfogytak, a mi mindenesetre nagy szó abban az időben! Ezen fordítását, mint maga írja, az 1769/70. év telén készítette még pedig francziából.²

3. *Bölts és Figyelmetes Udvari Ember*. Irta Spányol nyelven Gracian Boldisár. Fordította Faludi Ferentz. Harmadik Század. Pozsony, Landerer 1771. (Kis nyolczadrét 6+160+8 l.)

Az előbeszédben így ír: »Nem lévén más author előttem,

¹ Historia Coll. Posoniensis. Kéziratok könyv az egyetemi könyvtárban. 27. lap.

² Téved tehát Paintner, midőn említett pannonhalmi kéziratában azt mondja, hogy a II. századot is németből fordította Faludi, s hogy a III. századot 1775-ben készítette.

kénytelen valék vele, hogy francziából fordítsam... A mit írtam, a végre írtam, hogy nyelvünk is terjedjen, hírért is adjam: miben miként fásasztják eszeket a külső nemzetségek...» Igen jellemző szavak Faludi munkásságára nézve!

Majd újra kiadja a »Nemes Embert« és a »Nemes Asszonyt« Nagyszombatban 1771-ben (negyedrért) harmadik kiadásban; az »Udvari ember« első századát Pozsonyban Landerernél 1771-ben (nyolczadrét) második kiadásban; s újból mind a három századot Nagyszombatban 1772-ben (kis nyolczadrét) harmadik, illetőleg második kiadásban.

Befejezi végül a Dorell és Gracian stilusában szerzett eredeti művét, a »Szent Embert«, melyet ugyancsak Pozsonyban ad ki a következő címmel:

4. *Szent Ember*, vagyis szent életre vezérlő Istenes Oktatások. Irta Faludi Ferentz J. T. P. Pozsony, Patzkó Ágoston Ferentz betűi által 1773 (kis nyolczadrét 6+152 l.) — A keresztény olvasóhoz intézett előljáró beszédben elmondja, hogy ezen munkája »beszél az isteni szeretetről, a forgandó világ haszontalanságairól, a mulandó életről, kimulásunknak bizonytalan órájáról, az Istenbe vetett bizodalmas reménységről és más egyéb üdvösséges dolgokról...» Háromszáz aforizmát foglal magában. 1773-ban fejezte be.

Faludi tehát, mint látjuk, három nyomdát is foglalkoztatott egyszerre. A nagyszombati egyetemet már ismerjük. A Pozsonyban lévő két nyomda közül a régibb a Landerer-féle, melyet 1740-ben Landerer János Mihály alapított, megvevén 11.000 frtért a Royer-féle nyomdát és szabadalmat is nyert Mária Teréziától. Később a jezsuiták nyomdakészletét is megvette. Patzkó Ferencz Ágoston, olmützi eredetű, 1770-ben nyert szabadalmat egy második nyomda felállítására Pozsonyban. Faludi valószínűleg azért nyomatta műveit ezeknél, mert a nagyszombati nem győzte a sok munkát s más-résről, mert kezeügyébe estek, könnyebben ment a javítás, ellen-őrzés stb.

Megjegyezzük azonban, hogy midőn így Faludi munkásságát bizonyos helyekhez kötöttük, ez nem jelenti azt, hogy talán másutt éppen nem dolgozott volna, sőt nagyon valószínű, hogy a mennyiben ideje engedte, megkezdett műveit máskor és máshelyt is folytatta, de az is bizonyos, hogy a római, nagyszombati és pozsonyi tartózkodása és foglalkozása kiválóképpen alkalmas volt irodalmi munkásságra, s hogy ezt az időt Faludi föl is használta.

Pozsonyi tartózkodása idejében írta a »Szent István királyhoz«, »Szent Imre herczegrül«, »Mária Theresia királyné asszonyunkhoz« címzett költeményeit 1771-ben azon alkalomból, hogy a királynő Szent István jobbát Raguzából Budára hozatta. Ugyancsak itt írta I. Eclogáját 1773-ban, midőn Fekete György gróf országbíró lett; a pásztorversengések valószínűleg még régibb keletűek.

Nem kevésbé fontos Faludinak a »Halotti beszéd«-hez való viszonya. Ismeretes dolog, hogy azt az ő pozsonyi rendtársa,

Pray György fedezte föl s először ugyancsak egy másik rendtársa, Sajnovics adta ki a híres »Demonstratio«-ban 1770-ben, még pedig Faludi olvasása alapján, kiről művében igen magasztalólag emlékezik meg.¹ Valóban megkapó jelenet lehetett, midőn a magyar tudományosság e három nagy alakja: a történetíró Pray, a csillagász Sajnovics és a költő Faludi legrégibb nyelvemlékünkéről vitatkoznak, még csak a fiatal Révay hiányzott közülök. Mindenestre méltó kép a megörökítésre!

Egy levele is fennmaradt e korból, melyet 1767-ben a Nagyszombatban lakó Kaprianéhoz intézett és a melyben igen kedélyes hangon a Péterfi-féle könyvek dolgában intézkedik.²

1773. év Szent Jakab havának 21-én adta ki XIV. Benedek a »Dominus ac Redemptor noster« kezdetű nevezetes bulláját, melylyel a társaságot az ellenük felhozott panaszokra hivatkozva, feloszlatta. Mint a villám a felhőtlen égből csapott le a rendelet a jámbor szerzetes atyákra, de nem kevésbé hozta zavarba magát az uralkodót, Mária Teréziát és kormányát is. Ebben az időben a jezsuitáknak ugyanis Magyarországon 18 kollégiumuk, 20 rezidenciájuk és 11 misszióállomásuk volt 990 rendtaggal. Kezükből volt az egyetlen magyar egyetem, 41 gimnázium és sok más intézmény s mindez egyszerre árván maradt.

Faludit Pozsonyban találta a váratlan csapás. Elképzelhetjük, hogy mit érezett, midőn látta, hogy 53 évi szorgalma, fáradsága, működése mind hiába volt; hogy az az intézmény, melynek ő minden igyekezetét, tudását és egész lelkét szentelte, most egyszerre romba dőlt! A társaság megszűnt, feloszlott és Faludi is öreg korára földönfutóvá lett!

Faludi Ferencz utolsó évei és halála.

(1774—1779.)

Mária Terézia nem szívesen egyezett bele az érdemes jezsuita társaság eltörlésébe, hiszen ezzel is csak az állam gondja szaporodott. A jezsuiták vagyonából legnagyobbbrészt az ú. n. tanulmányi alapot szervezték,³ a tagok közül különösen a fiatalabbak

¹ Sajnovics idevonatkozólag így ír: . . . ut autem haec vere Ungarica esse intelligantur clavim subjicio a R. P. Faludi e S. J. concinctam (3. l.). Alább pedig a szójárásokról írván: . . . quamquam Comitatus quoque Castri Ferrei (Vas megye) in R. P. Francisco Faludi e S. J. verum Ungariae Ciceronem dedit (45. l.). Nuper dum Posonii apud R. P. Faludi versarer, eique mea manuscripta obiter inspicenda porrigerem, primo intuitu in vocem latinam forma, exemplar, modulus incidit etc. (80. l.).

² A budapesti egyetemi könyvtárban (Kaprinaiana variák közt), kiadta Hollósi i. m. 16. l.

³ Az 1773. nov. 26-i rendeletben kimondja: » . . . hogy mindazt, a mit eddig a társaság végzett az istenitisztelet, lelkipásztorkodás és közoktatás ügyében, azt a társaságnak reánk szállott vagyonából és javaiból ellátjuk, a mint az egyház és az állam érdeke megköveteli.«

a püspöki egyházmegyékbe léptek be, vagy máshol nyertek alkalmazást,¹ az öregebbek pedig nyugalomba vonultak. A helytartótanács 300 frt évi nyugdíjat utalt ki nekik. De ezt sem szívesen fizették és a kincstár mindenképpen szabadulni akart e kötelezettség alól. A püspökökhöz intézett irataiban folyton sürgeti, hogy a jezsuiták egyházmegyei hivatalokban alkalmaztassanak, mert a kincstár nem győzi a sok költséget. A püspökök pedig azzal mentegetik az illetőket, hogy már öregek, nem bírják a szolgálatot, nem tudnak a nép nyelvén stb. Mindebből az látszik, hogy az öregebb jezsuiták nem szívesen léptek az egyházmegyékbe s nem szívesen tanítottak tovább, mint kegyelemből megtúrt alkalmazottak azokban az intézetekben, a melyek azelőtt az ő otthonuk és sajátjuk voltak.²

Faludi is, mint törődött öreg ember — ugyanis ekkor már a hetvenedik évében járt — nem vállalt hivatalt, arról sem tudunk, hogy valamelyik egyházmegyébe fölveették volna, hanem megadva magát sorsának s nagy keserűséggel szívében elhagyta Pozsonyt és szülőföldjére távozott. Egészségi állapota sem lehetett kifogástalan, legalább Paintnernek többször említett feljegyzése szerint már 1767-ben ereje hanyatlóban volt.³

Lehet, hogy rövid ideig Körmenden is tartózkodott, a hol ezen időben nővére — özvegy Tiliné — ennek leánya és veje Paulik János, a Batthyány-család udvari levéltárosa, laktak. De úgy látszik itt sem érezte jól magát, a »büszke szín világ« nem az ő számára volt teremtve, nyugalmasabb helyre vágyódott tehát, a hol elvonulva kedves könyveivel és a lelkek gondozásával foglalkozhatott. Ilyen nyugalmas, csendes hely volt a rohonci alapítványi ház, keresve sem találhatott volna jobbat a maga számára.

Hauser Ádám József nyugalmazott kapitány 1747, illetőleg 1752-ben kelt végrendeletében egy házat, egy malmot és 5000 frtot hagyott 10 szegény öreg ember eltartására, a felügyelő és igazgató pap részére pedig a házban lakást és 3000 frtnyi alapítványt biztosított. A ház mellé egy kis kápolnát is építtetett a nagylelkű alapító, hol a mindennapi istentiszteletet tartották.⁵

Az első ilyen beneficiatus a prágai származású Poprik Ráfael volt, az utolsó pedig Kercselics Mihály, ki 1812-ben halt meg. Rendesen öregebb papok voltak ezen alapítványi háznak igazgatói,

¹ A társaságot feloszlató bulla is kegyesen megengedi, hogy a jezsuiták tanári állást foglalhassanak el valamely kollégiumban vagy iskolában, de kormányzati, igazgatási és hatósági ténykedésektől tartózkodjanak! V. ö. Finácsy i. m. 353. l.

² A szombathelyi püspöki levéltárban is egész sereg ilyen okmány van az 1777—79. évekből.

³ A pannonthalmi könyvtárban, kézirat második rubrikában: »vires deficientes.«

⁴ V. ö. a »Remete« cz. költeményét.

⁵ V. ö. Nagy Ignác: Geschichte der A. Hauserischen Armenstiftung in Rohonc. Felsőőr 1891. és a körmendi hercegi levéltárban Lad. 30. 13. sz.

kik a kevés teendővel járó felügyeletet egész könnyen elvégezheték s a mellett csendes és nyugodt otthonra találtak az intézetben. Faludi valószínűleg már 1774-ben megkapta az állást, legalább én abból a körülményből, hogy gróf Nicsky Györgyöt és Batthyány Xaveriát a rohonczi várban ez év november hó 13-án kötött házasságuk alkalmából ódával köszönti: ezt olvasom ki. Lehet a grófi családnak is volt része abban, hogy ezen állást megkaphassa, meg az akkori plébánosnak, mezőszegedi Szegedi Jánosnak, a későbbi kanonok és felsőeőri prépostnak is, ki 1769—78-ig volt rohonczi plébános. Faludi nyugdíját is megkapta, a rohonczi sóhivatal fizette ki negyedévi részletekben, mint beneficiatus pedig évi 180 frtot élvezett, volt elég jó lakása, háztartása, kis kertje: úgy hogv ezen jövedelemből, tekintve az akkori idők olcsóságát és Faludi egyszerű életmódját, szépen megélhetett, sőt mint az alább közölt hagyatéki jegyzőkönyv mutatja, még félre is tudott tenni.

A szép fekvésű kis város, valamikor nevezetes szerepet játszott a magyar történelemben, ma is meglévő várkastélyát Savoyai Jenő építtette, mely egészen a legújabb időkig a Batthyányiak birtoka volt. Itt ezen városban töltötte tehát Faludi utolsó éveit csendes visszavonultságban. Bacsányinál olvassuk, hogy az ő korában még éltek oly rohonczi lakosok, kik fiatal korukban Faludit ismerték, de csak látásból, mert őt közelebről ismerni vagy vele társalogni nem volt szerencsájök. Nagyon szerette a természetet, valószínűleg sokat járt az erdőkben, hegyekben s különösen abban a szép völgyben, mely Rohonczi Léka felé vezet s melyet a hálás utódok ma is »Faludi völgynek« neveznek. Néha-néha távolabb eső helyekre is kirándult, így 1775-ben megfordult Tarcsafürdön s talán hosszabb időt is töltött ottan, 1777-ben Apáthiban volt ugyancsak nyáron.¹

Irodalmi tevékenysége itt sem lankadt, az imént említett költeményein kívül itt írta nevezetes 5. és 6. pásztorkölteményét, melyekben félre nem érthető allegóriákban a jezsuita-rend eltörlése miatt kesereg, majd sorsának jobbrafordulását várja az »új Pántól.« Ezen új pápa VI. Pius, ki 1775 februárban foglalta el trónját s így ezen ecloga is akkor készült. Ezen évből való a »Búcsúzó ének« is; a Nádasdy-féle »koporsós verseket« valószínűleg még előbb írta s 1777-ben, mint ő maga megjegyzi, el is küldte a vitéz bánnak.

Prózai művei közül a rohonczi évekre esnek a »Bölcs ember« és a »Téli Éjtszakák«. Az előbbi 1776-ban fejezte be, szintén átdolgozás, az előljáró kis tudósításban ugyanis így ír: »Ezt a kis könyvecskét felső Németországban nyomtatták ki, Authora neve nélkül, magok nyelvén . . . Háromszor új s meg új rámába von-

¹ L. a »Tarcsai savanyúvízről« és a »Méltóságos Szily János úrnak« cz. verseit, az előbbihez ő maga azt a megjegyzést fűzi: »Irtam ott a kútnál azon 1775-dik Esztendőben sz. István király napján. Faludy«; a másodikhoz pedig: »Irtam Apáthiban 26. Auguszt.« Kézirata Szombathelyen 22. b. és 33. a. oldal.

ták, adogattak hozzá, szépítettek rajta, úgy hogy a mint nem tudjuk, ki írta, úgy nem tudjuk, miképpen írta legyen első szerzője.« Folytatólag azután elmondja, hogy sokhelyt javított rajta, máskor ismét kihagyott belőle egyes részleteket, különösen azokat, a mik már a »Szent Emberben« is megvannak, szóval »más színt« adott a munkának és »más rendet«. A »bölcs ember« elnevezés is tőle való, 1778-ban Pozsonyban jelent meg ily címmel:

Bölts Ember vagyis erköltses böltseségre vezérlő Rövid Oktatások. Írta Faludi Ferentz I. T. P. Pozsonyban, nyomt. Patzkó Ág. Ferentz böttüi által 1778. (4 + 160 l.)

Hasonlóképpen átdolgozás másik nagy műve a »Téli Ejtszakák« is, a mint azt Rupp Kornél belső, tartalmi indító okok alapján kimutatta: az első öt elbeszélés tárgyát a spanyol »Noches des Invierno« német kiadása után, a hatodik és hetediket az előtünk eddig ismeretlen franczia munka vagy közlemény nyomán, a nyolczadikat pedig szintén egy franczia leírás után dolgozta fel Faludi 1778-ban.¹ De ezt a művét már nem tudta kiadni, megakadályozta benne halála s csak 1787-ben adta azt ki Révai ugyancsak Patzkónál Pozsonyban, mint ő mondja, Faludi »holta után darab írásaiból.«

Nagy szorgalommal írogatta össze költeményeit is. Ebből az időből valók azok a kéziratok, melyeket részben jó ismerősei, részben valószínűleg a maga, vagy esetleg a sajtó számára készített. Néhányat közülök ismerünk is, ilyen a múzeumi kézirat, melyet valószínűleg rohonczi tartózkodásának első évében írt össze. Költeményein azonban folyton javítgatott, innen az eltérések a különféle kéziratok közt. Az utolsó a szombathelyi püspöki könyvtárban van; nagy gonddal készült, de nem teljes, talán betegsége s halála miatt maradt befejezetlen.

Faludi kézíratainak jegyzékét először Toldy állította össze,² alapos és részletes ismertetést pedig Négyesy³ közölt azokról. De sehol sem látom említve a pannonthalmi kéziratokat s éppen azért szükségesnek tartom azokról itt legalább röviden megemlékezni. Pannonthalmán két Faludi kézirat van és pedig:

I. A *Paintner-féle kézirat*, 12 oldalra terjedő negyedréti füzet, címe: »Faludi F. magyar versei.« Paintner kézírása. Tartalmazza a következő verseket: Ének, Kiszűtő Ének, Felelő Ének, Útra való, Tündér Álom, Phyllis, Satyra, Tavasz, Forgandó Szerencse, Clorinda és Dorindo, Pásztor versek.⁴ Feltűnő a címekben való eltérés, lehet, hogy azok Paintnertől származnak. Tekintve

¹ Faludi F.: Téli Ejtszakák. Bpest 1900. 10. l. De abban már téved Rupp, mikor a fordítás helyéül Köszeget jelöli meg, mert azt határozottan tudjuk, hogy Faludi ebben az időben Rohonczon tartózkodott.

² Magyar költők élete I. 159. l.

³ Faludi Ferencz versei. Budapest, 1900. O. K. 95—112. II.

⁴ A kézirat leírását a katalógus után adom, miután a kéziratot nem láthattam, valaki kivette a könyvtárból, s a mint értesültem, most sem került még vissza.

azon viszonyt, melyben Paintner Faludival és Révaival volt, e kézirat fontossága és becse elsőrangú.

II. A *Kis János-féle kézirat*. Faludinak négy eklogáját foglalja magában 7 oldal. A 8. oldalon a »Phyllis« német átdolgozása foglal helyet ugyancsak Paintner kézírása, a mi azt mutatja, hogy ez a kézirat is ő általa került a pannonhalmi könyvtárba. A német átdolgozás a legnagyobb valószínűség szerint Faluditól származik. Az eklogák szövegkritika szempontjából érdekesek, a három elsőnek címe csak »Ecloga«, a negyediké »Meliboeus«. Az elsőben: (2) Corydon, Tityrus; a másodikban: (3) Thyrsis, Mopsus, Menalcas; a harmadikban: Mopsus, Thyrsis; a negyedikben pedig: (4) Tityrus, Myrtilus és Menalcas nevű pásztorok szerepelnek.

Gondolt-e költeményei kiadására? Nem tudjuk, de hogy kéziratban meglehetősen el voltak terjedve és sokan sürgették azoknak kiadását: azt ismerjük Bacsányi és Révai feljegyzéseiből. Révai idevonatkozólag így ír: »Valakit hallottam még Faludinak verseiről szólni, mind azt óhajtotta, hogy azok egyszer már valakitől egybegyűjtve a Magyar Világgal közöltetnének...«¹ Bacsányi-nál pedig ezeket olvassuk: »Tudva vagyok, hogy Faludi énekei már életében többnyire mind ismeretesek voltak s mielőtt kiadattak volna, kézről-kézre adattak, leirattak... országszerte énekellettek s ma is énekelletnek...«²

Az igazság kedvéért azonban fel kell említenem, hogy úgy a kiadók, mint a nagy közönség is bizonyos mértékben csalódtak a költő Faludiban, sokkal többet vártak és reméltek tőle, mint a mennyit találtak és kaptak. Révai mind azt emlegeti, hogy »még eddig csak egynéhányhoz férhetett... s hogy még soknak lehet híjával... s ihol a'helyett, hogy többet lelhettem volna, a mit is igen reményeltem volt, még kevesebbet leltem, s azok is nagyon különböztek...«³ Bacsányi szerint pedig Révai Faludi költeményeinek csak egy részét adta ki, »több is lehet még valahol elrejtve« s azért felhívja a tudós hazafiakat, hogy Faludi verseit, kézirateit, a miről csak tudnak, küldjék fel Pestre Trattnerhez stb.⁴ — Pedig hát a dolog úgy állott, hogy Faludi több verset nem igen írt, azok a »lappangó kézírások« legfőlebb variánsok lehettek. Az erősen felcsigázott vágyódást, rendszeren kisebb-nagyobb csalódás szokta követni.

Ismeretes dolog, hogy Faludinak szombathelyi kéziratában⁵

¹ A győri első kiadás előszavában. A második kiadás bevezető soraiban pedig: »... sokszor azon ujonnan és még szinte félkészültében is, ragadták el Énekeit...«

² »A magyar tudósokhoz.« Pest, 1821. 5. 1.

³ Révai »Faludi költeményes maradványai« az I., illetőleg a II. kiadás előszavában.

⁴ Bacsányi i. m.

⁵ A kézirat a szombathelyi püspöki vagy szemináriumi könyvtárban van, a könyvtár egy, csak kétféle a neve. 1791-ben épült Szily püspöksége idejében a templommal és püspöki palotával együtt, Dorffmeister István remek freskókkal látta el. Tulajdonképpen a szemináriumnak egyik szárnyát foglalja el.

négy darab francia nyelvű kis költemény is foglaltatik. Az a kérdés már most, eredetiek-e azok, s ha nem, mit keresnek Faludi költeményei között? Révai az első kiadásába fölvette, a másodikból már kihagyta, »mert nem olyan azokban Faludi, mint a Magyarban«, s közlésük által »homály terült Faludi nevére«. Arról azonban, vajjon eredetiek-e azok, vagy nem, határozottan nem nyilatkozik; abból azonban, hogy e francia gnomikus költeményeket a latinokkal egy kategóriába sorozza, úgy látszik Faludi saját szerzeményeinek tartotta. Újabban az a nézet terjedt el, hogy nem eredetiek, s hogy Faludi csak töltelékek használta azokat.¹ Mindenesetre különös dolog, hogy egy költő verseinek gyűjteményébe idegen szerzők műveit minden megjegyzés nélkül vegyen fel, s ha elfogadjuk is a francia versekre nézve azt a magyarázatot, hogy azok csak »töltelékek«, mit szólunk ahhoz, hogy az akadémiai másolatban egy egész oldalt foglal el a »Solitario boscomato« című vers? Szerény nézetem szerint mindaddig, míg határozottan ki nem mutatjuk e verseknek idegen származását, azt kell mondanunk, hogy azok Faludinak francia, illetőleg olasz stílgyakorlatai, esetleg olyan átdolgozások, mint prózai művei.²

S mit szólunk latin verseiről? Révai ezek közül az első kiadásába 17 darabot vett föl, a másodikból azonban ezeket is kihagyta, bár azok semmivel sem rosszabbak az e korban divatos klasszikus formájú verseknél, a milyeneket Révai is irogatott, s melyekből egy kötetnyit Győrött 1792-ben ki is adott. Irodalomtörténeti fontosságot nyernek e latin versek az által, hogy Faludi alkalmi költeményeit úgy látszik rendesen két nyelven írta: latinul, hogy eleget tegyen az általános szokásnak; magyarul, hogy ez által is példát adjon s megmutassa, hogy a magyar nyelv erre is alkalmas. Így az »Omniariumban« megtaláljuk a Niczky grófhhoz, A tarcsai vizről és Szily püspökhöz írt ódáinak latin változatait, melyek valószínűleg egyszerre készültek a magyarral.³

Itt tartom helyénvalónak felemlíteni, hogy Faludi nyelvismerteteire nézve a Paintner-féle katalógusban azt olvassuk, miszerint Faludi latinul, magyarul és németül jól tudott. Más nyelveket valószínűleg azért nem említ (pl. az olaszt, francziát), mert ezeket csak olvasta, értette, de nem beszélte. Miután ezen jegyzék 1767-ről szól s minden valószínűség szerint a rendtagok saját bevallása után készült, Faludi csak azon nyelveket vallja magáénak, melyeket folyékonyan birt s melyeket rendi elfoglaltságaiban, hivatalaiban használt.⁴

¹ Négyesy: Faludi Ferencz versei. Budapest, 1900. 96. l.

² V. ö. Imre Sándor: Az olasz költészet hatása a magyarra. Irodalmi Tanulmányok II. k. 32—40. ll.

³ Illyefalvi i. m. azt állítja, hogy a latin az eredeti, s hogy jobb a magyarnál. Az előbbi nem eléggé indokolt, az utóbbiról pedig (izlés dolga lévén) mindenki szabadon nyilváníthatja véleményét.

⁴ Sommervogel i. m. Faludiról azt mondja 12. p. »Confecit etiam plures elegantes cantilenas latinas et germanicas...« Ezen német verseket nem

Látjuk tehát, hogy Faludi életének utolsó éveiben is nagy szorgalommal dolgozott egész addig, míg a halál el nem ragadta az elők sorából. Utolsó perczeiről és haláláról azon jelentésből értesülünk, melyet Fatovich Mátyás rohonczi esperes-plébános (1778—1812) terjesztett fel a szombathelyi szentszékhöz.¹ Tudvalévő dolog, hogy a szombathelyi püspökséget Mária Terézia 1777-ben állította fel s első püspöke az a Szily János volt, kihez Faludi üdvözlő ódát intézett székfoglalása alkalmából. Rohonc is ezen püspökséghez osztatott be mint esperesi székhely. Fatovich jelentése szerint Faludit 1779. december 17-én este vérhányás lepte meg, másnap reggel gutaütés érte, úgy hogy még aznap délután öt órakor csendesen elhunyt.² A jelentésben nincs szó arról, hogy Faludi már előzőleg beteg lett volna, azt kell tehát föltételeznünk, hogy váratlan jött a halált okozó vérömlés. Példás módon halt meg, a halotti szentségekkel a horvát káplán P. Mersics Jakab látta el, mert az esperes hivatalos ügyben távol volt s volt még annyi ideje, hogy a tanuk előtt kifejezte azon végső óhaját, hogy hagyatékából 50 frtot hagy alapítványul lelki üdvéért mondandó misékre.³ Faludinak ezen előszóval kifejezett végső akaratáról mindkét tanú, úgymint ugyancsak a Hauser-féle alapítványi házban lakó báró Scheller Vilmos nyugalmazott tábornok és a már említett helybeli káplán sajátkezű és pecséttel ellátott bizonyítványt állított ki, melyeket Fatovich szintén beküldött a szentszéknek.

Az 1779. év december hó 20-án keltezett esperesi jelentés további folyamán elmondja Fatovich, hogy maga mellé vevén Schweitzer János uradalmi inspektort és Hazatius János vármegyei esküdtet, Faludi hagyatékáról leltárt vett fel, melyet a szentszék elébe terjeszt, utasítást kérve az iránt, mi történjék az örökséggel? Kifizetheti-e a tartozásokat? Hogyan vegye fel a még esedékes nyugdíjárulékot?

ismerjük, de mivel Paintner is említi (a többször citált pannonhalmi irataiban), a ki valószínűleg látta és olvasta azokat, nincsen miért kételkednünk ezen adat hitelességén, annál inkább, mert egy (Phillis) — a mint föntebb láttuk — fönmaradt az ő másolatában.

¹ E jelentést Toldy még használta, Szenczy Ferencz püspök elküldte neki a kézirattal együtt. Most azonban a püspöki levéltárban a legnagyobb utánjárással sem sikerült megtalálnom, tehát elkallódott valahol. Jó szerencse, hogy Toldy úgy ezen jelentésről, mint a hagyatéki eljárásról szóló iratokról másolatot készíttetett, mely a »Faludi versei« című kéziratot kötet 129. és következő lapjain olvasható az akadémiai könyvtárban. Ezt használtam én is az alábbiaknál forrásul.

² A. R. D. Fr. Faludi non plene 24 horas post vomitum sanguinis 17. huius vespere acceptum et altera die mane apoplexia tactus in lecto suo explevit, verum susceptis morientium sacramentis eodem die circa h. 5-am vespertinam post expletos 76 annos placidissime exspiravit . . .

³ A rohonczi plébánián lévő »Elenchus piarum foundationum« című könyv (18. sz.) tanúsága szerint 1780-ban a Faludi-féle alapítvány — 60 frt — befizettetett, melynek évi 3 frt kamatja fejében három csöndes misét mondott a rohonczi plébános. A devalváczió után az alapítvány 25 frt 20 kr-ra olvadt le.

Bejelenti végül, hogy Faludinak Körmenden élő, egyetlen édestestvére, özvegy Tilyné, Paullik körmendi levéltáros útján kérte őt (s majd írásban kérni fogja a szentszéket is), hogy a hagyaték felosztásánál mint egyetlen és szegény rokonról a szentszék ne feledkezzék meg. Eddig a hivatalos jelentés.

Faludi tehát december 17-én este lett rosszul s másnap délután meghalt Fatovich szerint »post expletos sexaginta sex annos«, valójában azonban még nem múlt el 76 éves, csak abban járt, a mint a rohonczi plébánián levő »Matricula Defunctorum« is »76 annorum«-nak írja. Temetésére nézve a »Catalogus Mortuorum«-ban ezeket találtam bejegyezve:

1779. den 19. december begraben worden der Hochwürdige Herr Pat. Franciscus Seravicus Falodi, Ex Jesuit, alt 76 Jahr

(e jel a négyszeri harangozást jelenti).

Mint az alább közölt jegyzékből is látható, a körülményekhez képest elég díszes temetést rendeztek Faludinak. A temetést maga az esperesplébános végezte és a káplánok segédkeztek neki, kivonultak a testületek — s ezek között elsősorban az Üdvözítő haláltusájáról (de agonia Christi) nevezett vallásos társulat, a kiknek számára Hauser a főtebb ismertetett alapítványt tette — gyertyával és fáklyákkal, zászlók alatt, ott voltak az énekesek és a zenészek is. Az ünnepélyes gyászistentiszteletet is ének- és zeneszó mellett tartották. Ugyancsak Fatovichnak a szentszékhez betérjesztett számadásaiból látjuk, hogy a kőműves 6 forintot kapott a sírhely elkészítéseért, s minthogy máshol kriptá nincsen, világos, hogy Faludit a templom kriptájába temették. A templomban ma is három kriptá van, egyik az alapítványt tevő Hauser Józsefé, másikat az akkori német, a harmadikat a horvát plébános építtette. Rohonczi lakossága ugyanis e két nemzetiséghez tartozott s ezért rendszeren két plébánosa is volt: egy német és egy horvát. Faludit tehát e három kriptá valamelyikébe temették. Nagy Ignác, jelenlegi rohonczi plébános elbeszélése szerint néhány év előtt e kriptákat felbontották, de felírást, vagy más ismertető jelet nem találtak.

Az az adat, hogy Faludihoz Szombathelyről hozattak orvost, s hogy a helyi kirurgus számlája sem nagy, arra enged következtetni, hogy Faludi csakugyan hirtelen lett rosszul s nem volt huzamosabb ideig ágybanfekvő beteg. Van azonban a számadásban egy tétel, mely méltán feltűnhetik mindenkinek, t. i. hogy a papok között egy »beneficiatus« szerepel, holott mi úgy tudjuk, hogy Faludi volt az. Vajjon Rohonczon még egy beneficiatus volt? Vagy a horvát plébánost nevezi így Fatovich? Nem tudom eldönteni, de azt sem tartom valószínűnek, hogy Faludi talán betegségére való tekintetből lemondott volna a beneficiumról s hogy

helyébe mást neveztek volna ki, mert azt határozottan tudjuk, hogy Faludi élete végéig a Hauser-féle házban lakott s ott halt is meg.

A Fatovich és társai által fölvetett hagyatéki leltár első pontjait a talált készpénz képezi, a hol feltűnik az aránylag sok és különféle aranypénz. Méltán feltehetjük, hogy ezen aranyakat azoktól kapta, kiknek műveiből egy-egy tiszteletpéldányt küldött s ezen aranyakat emlékül megőrizte. Készpénzben elég szép összeg: 210 forint és 46 krajczár maradt utánna.

A többi berendezés, úgy a ruhanemű, mint bútornemű igen szegényes volt, de hát azon nincs mit csodálkoznunk. Faludi haláláig szerzetes maradt, az ő igényei nagyon könnyen voltak kielégíthetők. Fatovichék az egyes darabokat pontos jegyzékbe vették, megbecsülték s rögtön árverést tartva, el is adták. A használt fehérneműt Fatovich valószínűleg a szegényeknek adta, azért nem találjuk azokat a jegyzékben. Ruhái közül még legjobb árban kelt el egy fehér báránybőr bekecs. Ezüstneműje nem volt, zsebrórája is rézből volt, melyet éppen halála előtt adott javításba. Úgy látszik, a kávé nagyon szerette, mert erre vonatkozó tétel feltűnő sok van. Sárgaszínű diványa s ugyanolyan függönye képviselték a hagyatékban az egyedüli fényűzési czikkeket. Az a 30 darab kis kép, melyet valószínűleg még Rómából hozott magával, szobájának falát díszítette. Az eladott holmikkból összesen 60 forint és 14 krajczár folyt be.

Minket legközelebből könyveinek jegyzéke érdekel. Igaz, hogy nagyon kezdetleges könyvtár volt az, mert ha saját műveit leszámítjuk, alig marad 15—20 kötet: néhány theologiai és matematikai munka, breviárium és szótár. De hát míg a társaságban volt, mindenütt rendelkezésére állott a nagy könyvtár, azután pedig nem volt hozzá elég pénze, hogy saját könyvtárt teremtsen magának. Az árverésen csakis egyetlenegy régi franczia szótárt vettek meg, a többit valószínűleg szétszították. A szombathelyi püspöki könyvtárban van egy nagy fólió kötet, Beza-féle biblia, mely Lausanneban 1557-ben jelent meg s melyet a felírás szerint Faludi ajándékozott a könyvtárnak: »Ex libris Seminarij Sabariensis per Adm. Rndum. Dnum. Franciscum Faludi donati 1778«, ez tehát még életében került oda. Érdekes, hogy Faludi könyvei között saját művei közül a régi »Geometria« és »Architectura« 1—1 példányán kívül csak a legújabb Szent és Bölcs Ember volt képviselve nagyobb számmal. A többiből neki sem maradt. A Szent Ember kötött példányait valószínűleg ajándéknak tartogatta. Kevés könyv maradt utánna, de e néhányból is életének munkássága, irodalmi tevékenységének iránya elég világosan kiolvasható.

A temetési költségek meglehetősen nagyra rúgnak, itt úgy látszik, Fatovich nem takarékoskodott, ebben talán az vezette, hogy Faludit érdemeiért legalább fényes temetéssel kárpótolja és jutalmazza; szerintem ugyan helyesebben járt volna el, ha a templomban epitaphiumot állít neki, mint ahogy Hausernek van.

Az utolsó tételből világosan kitűnik, hogy Faludinak külön háztartása volt. A befejező sorokban ismét felemlítik a leltározók, hogy Faludinak Körmenden élő testvérén, özvegy Tilynén kívül más rokona nincsen. A beterjesztett számadásokat a szombathelyi szentszék, mint az a hivatalos irat hátán olvasható, helybenhagyta és Fatovichot a felelősség alól feloldotta.

Az örökség további sorsáról nincs tudomásunk, az azonban valószínű, hogy a költségek levonása után megmaradt 154 forint és 10 krajczárt a szentszék Faludi nővérenek kifizette.

A Faludi hagyatékáról szóló jegyzőkönyvet a benne előforduló érdekes adatok miatt szóról-szóra adjuk:

»*Inventarium* der nach dem Todt des Ehrwürdigen in Gott gest. Herrn Franz Faludj den 20-ten dec. 1779 in Rechnitz befundenen Verlassenschaft:

M o b i l i e n	Stück	In Werth		Licitando verkauft	
		frt	kr	frt	kr
<i>In baaren Geld:</i>					
1. 23 St. Crem. Duc. à 4'18	—	98	54	—	—
2. 1 St. Auswurf Geld in Gold	—	6	—	—	—
3. 2 St. ganze Souvrain	—	25	20	—	—
4. 1 St. halb »	—	6	20	—	—
5. 1 toscanisches Goldstück ungefähr 10 duc. schwer ohne Lage	—	40	—	—	—
6. An Silber und Kupfergeld	—	34	12	—	—
Summa		210	46		
<i>An der Wesch:</i>					
7. Hemeter gröbere	2	2	—	1	65
8. Servieten	9	1	—	—	—
9. Kleines Tischtuch	1	—	24	—	45
<i>An Kleider:</i>					
10. Weisser alter Mantel	1	—	30	1	48
11. Alte Schnupftücher	2	—	6	—	6
12. Winterpelz von weissen Zeug mit Lampenfehl	1	6	—	7	20
13. Alte Kopertdecken (ágyterítő).	1	—	24	—	42
14. Neue ord. Reverenda.	1	6	—	3	30
15. Schwarzer ord. Mantel.	1	4	—	3	40
16. Seidene gewässirte Binden (selyem öv).	1	3	—	2	15
17. 1 p. schwarze Strimpf	2	—	45	—	50
18. Ord. Hut	2	—	18	—	36
19. Abgetragene lederne Hosen	1	—	24	1	—
20. Altes Fehleisen (tarisznya)	1	—	4	—	13
21. Schwarze Weste abgetragen	1	1	—	—	42
22. Neues Kragl	1	—	30	—	27
23. Gelbe Vorhäng mit 3 Stangen von Eisen ...	3	1	—	2	5
<i>In andern Hausgerathen:</i>					
24. 1 p. schwarze Schallene Messer mit wenig Silber	2	—	30	—	22
25. Messingene Sackuhr	1	4	—	4	18

M o b i l i e n	Stück	In Werth		Licitando verkauft	
		frt	kr	frt	kr
26. Kleiner ord. Schreibzeug	1	—	4	—	3
27. Papir Scheren	2	—	10	—	10
28. Caffemühl	1	—	12	—	21
29. 2 p. Caffé, 1 p. Chiocolade Schalle	6	1	18	1	45
30. Weisser Lavor erdene (cserép mosdó)	—	—	8	—	8
31. 3 Deckl Schallen erdene	—	—	6	—	6
32. Caffé Kandel weiss erdene	—	—	6	—	6
33. > Löffl ordiner	3	—	3	—	3
34. Kleines Hamerl	1	—	4	—	6
35. 2 Flaschen Carmeliter Geist (nicht voll)	—	—	10	—	10
36. Blecherne Caffé Bixen	2	—	16	—	13
37. 1 Tischl mit gelben alten Tuch überzogen	1	—	44	—	45
38. Ord. Tischl nicht überzogen	1	—	30	1	10
39. Cheridon (?)	1	—	17	—	21
40. Kleine Bilder in Rahmen mit oder ohne Glas	30	3	30	5	42
41. Messing. alte Latern	1	—	10	—	20
42. Zinnerne Lampe	1	1	—	1	20
43. Weiss erdene Teller	2	—	8	—	8
44. Ein hölzerner Stock mit Leder überzogen	1	—	4	—	14
45. Kamin Brett sammt Steiner	1	—	7	—	17
46. Hölzerne Latern	1	—	4	—	8
47. 1 Kanape gelb überzogen	—	5	—	7	—
48. 5 ₰ Zucker à 14 Groschen	—	3	30	4	—
49. 1 ₰ Caffé à 12 Groschen	—	—	36	—	39
50. 2 ₰ Reiss	—	—	14	—	24
51. 5 Masel Mehl sind der Köchin gegeben	—	—	—	—	—
<i>An Büchern :</i>					
52. Metamorphos. Vergilli (igy !), zerrissen	1	—	10	—	—
53. Parizpapai Dictionarium	1	—	30	—	—
54. Ars faciendi horologia solaris (germ).	1	—	10	—	—
55. Collectiones Architecturae (lat.)	1	—	7	—	—
56. Elementa Geometriae	1	—	7	—	—
57. Compendium horografiae	1	—	6	—	—
58. Aritmetica practica	1	—	4	—	—
59. Breviarium festorum S. Jesu	2	—	—	—	—
60. > romanum (antiqui et laceri)	5	—	—	—	—
61. Flores Lipsii	1	—	9	—	—
62. Doctrinae Christianae explicatio	1	—	6	—	—
63. Exercitia Ignatiana (ital.)	1	—	10	—	—
64. Medulla theol. mor. Patris Bussenbaum	1	—	24	—	—
65. Liber Irar. germ. et gallicar.	1	—	10	—	—
66. Synopsis theologiae speculat.	—	—	6	—	—
67. Dictionarium gallicum (antiquum)	1	—	12	—	27
68. Papyri Turcici Philene (sic!)	10	—	10	—	—
69. Compacta exempl. Szent Ember	23	—	—	—	—
70. Non compacta Szent és Bölcs Ember (circiter)	25	—	—	—	—
<i>In der Kuchel.</i>					
71. Strebenes Bettstüdl	1	—	18	—	30
72. Pfändel	2	—	15	—	8
73. Rast	1	—	10	—	12

M o b i l i e n	Stück	In Werth		Licitando verkauft	
		frt	kr	frt	kr
74. Schöpf Caffé und Fleischgabel	2	—	6	—	8
75. 1 Glass und Charfindel (ecet-olajtartó)	2	—	5	—	5
76. Streben Teller	2	—	2	—	3
Summa summarum	—	54	2	60	14
Baares Geld	—	—	—	210	46
Summa der ganzen Verlassenschaft	—	—	—	271	—
die unten gesetzte Schuld und Umkosten abzug	—	—	—	116	50
verbleiben also zur fern. disp.	—	—	—	154	10
<i>Passiv Schulden.</i>					
von 75 halbwein à 5 kr.	6	frt.	15	kr.	
2 ¼ Insslich Kerzen	28	»			
dem Uhrmacher von 1 Uhrfeder	1	»			
Summa	7	frt.	43	kr.	
<i>Begräbniss Umkosten.</i>					
Dem Herrn V. Erz Priester vor die Begleitung der Leich und Seelen Amt		8		30	
Dem Herrn V. Erz Priester vor die Inventierung und zufoolgen der Execution		10	—		
Dem H. Beneficiaten von 2-mallige Adstanz und gelesen Mess		2	—		
Dem H. Capellan Georg Klasser eben » » »		2	—		
» » » vor gehaltenes Lobamt		1	—		
Dem tit. H. Inspector Zeugen der Inventur		10	—		
dem H. Johann Hazatius Comit. Geschwor. eben		10	—		
dem Schulmeister titulo Stolae funebr. lib.		4	—		
vor die Musik Trompeten und Horn		2	—		
von dem Requiem et Libera (4 Stimm.)		1	30		
vor das Lobamt mit Trompeten und Pauken		1	—		
den 2 Praeceptoren, Singerknaben, 1 Labarum und 6 Fahnen-tragen, 4 Ministranten, Orglzieher, Glockenläuten bei der Begrebniss und Libera		2	—		
Der Kirchen 4-mal ausläuten und 4 ¼ Wachskerzen		6	—		
Dem Tischler vor 1 Todtentrufe		5	—		
» » vor seine Bemühungen zur Leich		2	—		
den 2 Bürgerschaften trageren Leich und Windlicht tragen		8	—		
6 anderen, welche eigenen Windlichten neben der Leich ge-gangen		1	42		
dem Maurermeister vor den Grabmachen sammt Kalch und anderen Materialien, Tagelöhner etc.		6	—		
vor dem Überthan, Bandl und Pech zur Todtentrufe		3	—		
den Wächtern, die den Verstorbenen angeleget und 1 ganze Nacht bewacht		3	21		
2 Bothen auf Steinamanger um den H. Doctor		1	—		
dem H. Doctor vor Bemühung		4	16		
dem Fuhrman		2	—		
dem H. Chirurgus Fink (laut Conto)		4	42		
der Köchin rückständige Jahrlohn		10	—		
Summa		109	7		
Passiv Schulden		7	43		
Summa Summarum		116	50		

Das sich die oben abgefasste Inventur, Passiv Schulden und Begräbniss Umkosten also befinden und der seelige H. Fr. Faludi keinen anderen Befreunden als seine in Körmend lebende leibliche Schwester Clara Faludi verwitibte Tily habe, attestieren wir hiemit.
Rechnitz den 20-ten dec. 1779.

P. H.

Mathias Fatovich V. Erz Priester mp.

P. H.

Joannes Schweitzer Inspector mp.

P. H.

Joannes Hassazius des löbl. Eisenburg. Comit. mp.

Faludinak hiteles arczképe nem maradt fönn. Az a kép, a mit Toldy közölt róla (Faludi Rómában íróasztalánál ülve dolgozik), teljesen költött, ideális. Hasonlóképpen az a »Régi magyar költészet« II. kötetében közölt kép is. Meg kell tehát elégednünk azzal, a mit az ő külsejéről Bacsányi ad (a ki sokat járt arczképe után is, de nem tudta azt megszerezni) a rohonczi nép tanúsága szerint: Faludi középtermetű, teljes képű s öreg korában is testes s kevésbé kopasz volt.¹ Lelki képét, jellemét pedig Révai így rajzolja meg: »Teljes életében különös volt benne az ember-szeretés. Soha senki hírének s nevének nem ártott. Ha hol ember-szólást hallott, onnét vagy azonnal elsietett, vagy ha el nem mehetett, nyilván adta jeleit, hogy kedve s akarata ellen vagy on az a féle rágalmozó beszéd.«² Szerdahelyi és Paintner még ezenfelül kiemelik gyöngéd lelkületét, mély vallásosságát, csendes és nyugodt természetét, a társalgásban való elmésségét, nyájasságát, nyílt és víg kedélyét.³ Így emlékeznek meg róla kortársai s mi sem mondhatunk mást, minthogy ismételjük azokat és sajnáljuk, hogy bővebb életrajzát nem írták meg azok, kik azt könnyen megtehették volna s akkor nem kellene nekünk most sok tekintetben a sötétben tapogatóznunk.

* * *

Rövid vázlatomat nem fejezhetem be méltóbban, mintha — bár futólag is — megemlékezem azokról, kik Faludi halála

¹ Faludi F. versei. Pesten 1824. 140. l.

² Révai: F. F. költeményes maradványai. I. k. 10. l.

³ Szerdahelyi: Poesis narrativa. Budae 1784. 80. l.: »... quietus ac placidus, mireque facilis, comis, facetus, et in sermone communi eleganter venustus, natura virtuteque iucundus et candidus...« Paintner kézirata a pannonhalmi könyvtárban, mely szóról-szóra megegyezik Szerdahelyivel.

után az ő emlékét felujítani (részben műveinek kiadása, életének megírása vagy más úton), a figyelmet reá fordítani törekedtek. Első sorban nagy hálára vagyunk kötelezve e részben a buzgó Révai iránt, a ki elsőnek írta meg Faludi életrajzát s kiadta újból összes eddig megjelent műveit (az »Udvari Ember« kivételével),¹ hozzá még ő adta ki először költeményeit és a »Téli Éjtszakák«-at nemsokára a költő halála után 1786—87-ben. Hogy mily nagy gonddal, fáradtsággal és utánjárással végezte e munkát, azt rendtársának, Csaplár Benedeknek alapos tanulmányából ismerhetjük meg.²

Majd jó hosszú idő múlva — 1824 — Bacsányi adta ki újból Faludi verseit és megírta életét is a nagy lelkesedéssel és buzgalommal megindított gyűjteményes vállalatában. Utána a kassai névtelen adott szemelvényeket Faludi műveiből a »Zsebkönyvtár« című kiadványban rövid életrajz kíséretében 1836-ban. 1837-ben pedig Thewrewk József adta ki az »Udvari Ember«-t Pozsonyban.

Szaniszló Ferencz nagyváradi püspök áldozatkészségének³ és Toldy Ferencz munkásságának köszönjük végül Faludi legteljesebb kiadását, mely 1853-ban »Faludi Ferencz minden munkái« címmel a Nemzeti Könyvtárban jelent meg. Azonkívül kiadta Faludi verseit külön 1854-ben s megírta életét, mely az eddig megjelentek közt a legbővebb és legalaposabb.⁴ Legújabbban 1892-ben megjelent a »Nemes Urfi« Bellaagh és a »Téli Éjtszakák« 1900-ban Rupp Kornél magyarázataival; továbbá »Versei« ugyancsak 1900-ban az »Olcsó Könyvtár«-ban életrajzzal és Négyesy alapos jegyzeteivel; újból három elbeszélés a »Téli Éjtszakák«-ból a »Magyar Könyvtár«-ban 1901-ben Radó Antaltól és végül ismét versei 1901-ben a »Magyar Könyvtár«-ban és »A régi magyar költészet« II. kötetében 1904-ben Ferenczi Zoltántól életrajzzal.

Másodsorban hivatkozom azokra, kik Faludi életéről vagy működéséről hosszabban vagy rövidebben írtak: részint nagyobb gyűjteményes vállalatokban (lexikonok, encyclopediák), ujságokban, folyóiratokban, értesítőkben vagy külön kiadott füzetekben. Miután azonban ezeknek legnagyobb részét Faludi életének megírásával a fentebbiekben úgyis megemlítettem, meg aztán itt azokat mind felsorolni nem is lehetne: majd esetleg egy más alkalommal fogok azokkal foglalkozni, midőn a már elég nagyra nőtt Faludi-irodalmat fogom ismertetni.

Harmadsorban megemlékezem azon mozgalmakról, melyek

¹ Itt említjük föl, hogy Nagy János, szanyi plébános 1780-ban »alagyás versekbe foglalta« a Gracian-féle maximákat Faludi fordítása nyomán s azokat Győrött 1790-ben »Udvari Kátó« czímen adta ki.

² »Révai Miklós élete«. Budapest 1881—89. 4 kötetben.

³ Lopussny Gyula: Szaniszló Ferencz, váradai püspök. 1896. 155. 1. s maga Toldy is halálával említi föl e körülményt.

⁴ Többször kiadva. Toldy: Összegyűjtött munkái. III. k. 143—160. 1.

Faludi nevével kapcsolatosan szülőföldjén, Vas megyében zajlottak le. 1895-ben Kőváry-Kaffehr Béla, a »Vasvármegye« szerkesztője több lelkes ember társaságában gyűjtést indított a rohonczi háznak, melyben Faludi utolsó éveit töltötte, emléktáblával való megjelölése céljából. A mozgalom sikerrel járt, még ezen évben közadkozásból felállítják az emléktáblát s november 3-án, »a millennium előestéjén« nagy ünnepségek között le is lepezik. A megnyitó beszédet Károlyi Antal dr., Vasvármegye alispánja tartotta, Faludi érdemeit Dallos József dr. méltatta, az ünnepséget pedig Nagy Ignác, rohonczi esperesplébános zárta be. Az emléktábla felirata a következő:

FALVDY FERENCZ
szül. 1704. Német-Újvárt
megh. 1779. Rohonczon.
Hanyatló korának
dicsőséggel koszorúzott írója,
a magyar nyelv
halhatatlan művésze és mestere
ez alapítványi házban
élt és dolgozott
öregbítvén saját és nemzete dicsőségét
1773—1777.
Emelte Vasvármegye lelkes közönsége.¹

Fodor Árpád szentgotthárdi gimnáziumi tanár 1904 márczius 27-én egy cikkkelyt közölt a »Szent-Gotthárd« 18. számában »Faludi Ferencz születésének kétszázados évfordulója« címmel, a melyben egy vas megyei irodalmi kör, illetőleg »Faludi Társaság« felállítását sürgeti. Az eszme élénk visszhangot keltett különösen Szombathely² intelligens köreiben és a lelkes Somogyi József buzgalmának köszönhető, hogy az előkészítő-bizottság 1905 november hó 18-án ülést tartván, alapszabálytervezetet dolgozott ki. Ezt a miniszter jóváhagyta és 1906 május hó 21-én a »Faludi Társaság« Szombathelyen megalakult, elnöke Kárpáti Kelemen főgimnáziumi tanár lett, főtitkára Somogyi József.

Az alapszabályok értelmében e társaság Faludi Ferencznek emlékét felujítani, kultuszát terjeszteni akarja s e mellett Vasvármegye irodalmi, történelmi, néprajzi, művelődési viszonyainak ismertetésére, a vármegye elhalt nagy alakjai iránt tartozó kegyelet ébrentartására s a művelt társasélet fejlesztésére törekszik. E célja elérésére ismeretterjesztő és szórakoztató felolvasásokat, irodalmi ünnepségeket, társas kirándulásokat rendez; a Faludi-emléktárgyakból és művekből Faludi-szobát szervez, jutalomdíjakat tűz ki a társaság

¹ Közölve: Vasvármegye monografiája 91. l., Horváth: A régi m. irod. tört. 713. l.

² A hol Faludiról egy utca van elnevezve.

munkakörébe vágó dolgozatokra s évkönyvet, esetleg időszaki folyóiratot ad ki stb.

És csakugyan 1906 június hó 8-án a társaság irodalmi ünnepséggel egybekötött sikerült kirándulást rendezett Német-Újvárra, Faludi szülővárosába. 1907-ben február hó 10-én Szombat-helyen műsoros estélyt, május hó 26-án pedig újból társas kirándulást rendezett Rohoncra ugyancsak előadásokkal kapcsolatban. Szóval a Társaság lelkesen fogott a munkába, de mintha újabban, különösen a derék és buzgó főtitkár halála után a lelkesedés megcsökkent volna, pedig a kitűzött nemes cél még nincsen elérve! Faludinak még nincsen hozzá méltó emléke, művei sincsenek még mind kiadva, életrajza sincs megírva! E feladatok teljesítését első-sorban a »Faludi Társaság«-tól várja a magyar közönség!

GYÁRFÁS TIHAMÉR.

SZOKOLYAI ISTVÁN.

Dr. Gálos Rezső az Irodalomtörténeti Közlemények 1910. évi II-ik füzetének 188—192. lapjain Benkő Józsefnek egy kéziratban levő munkája (»Filius Posthumus«) alapján megírta Szokolyai István XVII. századbeli ref. lelkész és író élettörténetét. Erre őt az sarkalta, hogy *Szinnyei József* a Magyar Írók Élete és Munkái cz. vállalatában Szokolyainak csupán öt könyvét sorolja fel, *de életéről egyetlen adatot sem tud.* Gálos a dolgozatában fölsorolt s Benkőtől vett adatokat a Szokolyai műveinek ajánlóleveleiben talált adatokkal ellenőrizte, illetőleg helyesbítette.

Legyen szabad nekem ez alkalommal Gálosnak részint egy-két, csak úgy hozzátétőlegesen megállapított adatát biztos adattal fölcserélni, részint pedig néhány új adatot fölsorolni e jeles író élettörténetéhez.

1. Azt mondja Gálos, hogy Szokolyai »iskoláit, ha nem ugyanitt (t. i. Szokolyán), akkor Debreczenben kezdte meg s mindenesetre ez utóbbi helyt folytatta, mert Henczei Dániel debreczeni papról mint tanítójáról emlékezik« (190. lap). E következtetést, mely különben egészen helyes, erősíteni s rendíthetetlenné kellett volna tennie Gálosnak azzal a kétségtelen ténynyel, hogy *Szokolyai a debreczeni kollégiumban 1642 május 20-án Munkátsi István rektorsága alatt subscribált, vagyis ekkor írta alá az iskolai törvényeket s ekkor lépett a felsőbb iskolai osztályba.* (A felsőbb iskolai osztályok tanulása e korban rendszerint öt évig tartott). Ez az adat megtalálható az Országos Református Tanáregyesület kiadásában és *Thury Etele* pápai ref. theol. tanár szerkesztésében 1908-ban Pápán megjelent *Iskolatörténeti Adattár* II-ik kötetének 116. lapján.

2. »Tanult Groeningában is — mondja Gálos — de legtöbb időt Leydenben töltött (1647—1648 körül) s ott írta (illetőleg fordította) 1647-ben, illetve 1648-ban . . . munkáit«. »1647-ben, de talán előbb is már biztosan egyetemen van«. (191. lap.) E sorokat a következő biztos adatokkal óhajtom helyreigazítani: Az 1646-ik évben a *gröningeni*, az 1647-ik és 1648-ik években pedig a *leydeni* egyetemen tanult. Leydeni időzése alatt fordította le s adta ki ugyanott 1648-ban két munkáját (»Balsamom«, ennek ajánlólevele 1648 július hó 14-én kelt; »Könyörgések«.) Erre nézve lásd a *gröningeni egyetemen tanult magyar ifjak névsorát* a Debreczeni Prot. Lap 1902-iki évfolyamának 40. lapján (közölte *Birtha József*); továbbá a *leydeni egyetemen járt magyar tanulókét*

a Prot. Egyh. és Isk. Lap 1888-ik évi folyamának 438-ik hasábján (közölte Antal Géza) és Szokolyai »Balsamja«-nak ajánlólevelét.

3. »Talán Mátyóki Istvánnal együtt kerültek Debreczenből külföldre, a kollégiumból a leydeni egyetemre.« (190. l.) Gálos e sejtése is helyesbítésre szorúl, mert adataink szerint Szokolyai Mátyóki Istvánnal együtt iratkozott be 1646-ban előbb a gröníngeni (és nem leydeni), majd 1647-ben a leydeni egyetemre. Lásd a 2. pontban említett névsorokat! (A gröníngeni Mátyóki neve így szerepel: »Steph. Sárt. mátyóki«.)

4. A »Sérelmes Lelkeket Gyógyító Balsamom« cz. vigasztaló könyve a Gálostól említett négy kiadáson kívül, adataink szerint, megjelent még Debreczenben, 1738-ban is. (12. r.) E kiadást említi Sándor István Magyar Könyvesházának 90. lapján (Petrik Bibliographiája nem ismeri). Egy példánya (végén csonka, a 101. lappal megszakad, mely 1748-ban a Szívós Jánosé volt, meg van a sárospataki ref. főiskola könyvtárában (könyvtári jegye: »M. 541.«). De még ezenkívül is van egy kiadása, melyet Gálos nem említ: az 1747-iki szintén debreczeni, 24. r. alakú kiadás, melyről Sándor István Magyar Könyvesházának 101. lapján emlékezik meg. (Petrik ezt sem említi.) Ez adatok szerint tehát a »Balsamom« eddig ismert kiadásainak száma hatra emelkedik.

5. Szokolyai, Sándor István följegyzése szerint (Magyar Könyvesház, 297. lap) Udvarhelyről (hova Gálos adata szerint 1706-ban ment) Marosvásárhelyre ment lelkésznek. Hogy meddig működött ott s mikor halt meg, annak megállapítása a jövő feladata marad. Sándor István eme följegyzésének helyes voltát igazolja Tóthfalusi József marosvásárhelyi lelkész úr, kinek szíves értesítése szerint az ottani anyakönyvben Szokolyairól föl van jegyezve, hogy 1716-tól működött ott. (»Szokolyai István marosvárségi esperest és marosvásárhelyi lelki tanító . . . ab anno 1716.«) Halálának ideje a marosvásárhelyi anyakönyvben nincs ugyan följegyezve, de amaz adatból, hogy 1721-ben már Deső Mihály a lelkiész: egész határozottsággal az következtethető, hogy Szokolyai 1720-ban, vagy 1721 elején halt meg.

6. Gálos adatai szerint Szokolyai »első állása, a melyről tudomásunk van, a mindóta jójövedelmű nagybacsoni (Háromszékm.) papság . . . Legalább 70 évesnek kell őt gondolnunk, mikor Nagybacsonba jő«. (191. l.) Találtam egy idevonatkozó adatot, melynek bizonyossága szerint Szokolyai nagybacsoni papsága előtt már Szoboszlón működött. Egrespataki C. András magyar ifjú ugyanis franekerai egyetemi hallgató korában neki is ajánlja (»Domino Stephano Szokolyai . . . apud Szoboszlaienses Christianos concionatori fidelissimo Domino meo . . .«) »Disputatio Theologica De Festis Christianorum« című, 1655-ben Franekerában kiadott (RMK. III. 1934.) vizsgai feleletét. Szerintem ez a Szoboszlón működő Szokolyai István egy és ugyanazon egyén a későbbi nagybacsoni, udvarhelyi, majd marosvásárhelyi ref. lelkészszel. Sőt előbbi működési helyeire vonatkozó adataink is vannak. Nevezetesen szoboszlói papsága előtt 1649-ben a debreczeni hírneves iskola rektora volt; azelőtt pedig (Sztármár-) Nemetiben rektoroskodott, hova bizonyosan a leydeni egye-

temről történt hazajövelete (1648.) után hívták meg. Ez adatok megtalálhatók a »Series studiosorum in schola Debrecina Helv. Conf. addictorum tam togatorum, quam non togatorum ab anno Christi 1588 usque ad annum 1792, sub spatio 204 annorum« című s a debreczeni ref. főiskola könyvtárában »R. 495« jegy alatt őrzött kéziratban, melyből dr. Borovszky Samu közölt egyes följegyzéseket az Irodalomtörténeti Közlemények 1898-iki évf. 448—465. lapjain. A Szokolyaira vonatkozó följegyzés ez: »Szokolai A. István. Subscr. 1642. maj. 20. Ductus Nemethinum, tandem Rector Sch. Celeb. Debr. 1649.« E becses följegyzés a Thüry Etele által közölt ugyanilyen című »Series«-ben (Isk. Tört. Adattár II. 96. s köv. lapok) nem található. Az 1650-ik évben Szokolyainak valami könyvtári peres ügye volt a debreczeni kollégiumban, a miről említést tesz a Lugossy József által a debreczeni kollégiumi könyvtár történetére vonatkozó amaz adatgyűjtemény, melyet dr. Dézsi Lajos közölt a Magyar Könyvszemle 1902-iki évfolyamában. (A Szokolyaira vonatkozó adat a 118-ik lapon olvasható.) Ez adatok szerint tehát Szokolyai az 1649 és 1650-ik évben Debreczenben működött.

7. »1706-ban — úgymond Gálos — a már megöregedett papot az udvarhelyi egyház hívja meg lelkészének és egyúttal esperesének.« (191. l.) E kifejezésben tévedés az, hogy az udvarhelyi egyház egyúttal esperesének is meghívta Szokolyait, mert az esperest nem egy egyházközség választotta vagy pláne hívta meg (!), hanem egy tractus vagy dioecesis lelkészei, illetőleg presbyteriumai. Ugyanazon kikezdésben, folytatólagosan, azt mondja Gálos, hogy Tőke István udvarhelyi tanár, a ki helyett, eltávozása után, Szokolyai majd egy fél esztendeig tanított, 1710-ben költözött át Székre; holott Szigethy Gy. Mihálynál (Tudományos Gyűjtemény, 1825., XI. 38. l.) és Kis Ferencznél (A székelyudvarhelyi ev. ref. collegium tört., 25. l.) azt olvasom, hogy nem 1710-ben, de 1711-ben ment Székre s eltávozása után Szokolyai majd egy fél évig nemcsak tanítani járt be a kollégiumba, de vezette is az iskolát s ezért is kapta a tanári fizetés felét. Szokolyai udvarhelyi működésének tartamára vonatkozólag ugyanitt csak annyit említ Gálos, hogy 1706-ban ment oda s 1710-ben még ott működött; holott az udvarhelyi ref. egyházmegye jegyzőkönyveiből a Pokoly Józseftől, az általa szerkesztett Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár VIII. évfolyamának 144—145., 149—150. lapjain közölt reversalisok (Telekfalvi György, Vágási Literáti Istváné és Füleki Mátée) biznysága szerint Szokolyai 1712-ben, sőt még 1713 április 19-én is mint udvarhelyi esperes-lelkész működik.

8. Gálos a Szokolyai disputatiói közül az 1. sz. a. említettnek (De Nominibus Schismaticis) csak az első, 1647-iki leydeni kiadását (RMK. III. 1687.) ismeri (189. lap): holott az Spanhemius Frigyes leydeni egyetemi tanár is kiadta »Disputationum Theologicarum Miscellaneorum« című, 1652-ben Genfben megjelent gyűjteménye első részének 300—308. lapjain. Lásd: Erdélyi Múzeum, 1908., 44. lap. (Köblös Zoltán közleménye, 82. szám.) E gyűjtemény meg van a sárospataki ref. főiskola könyvtárában is. (Könyvtári jegye: »C. 585.«.)

9. Így áll a dolog a 189. lapon 4. sz. alatt említett »De Perseverentia Sanctorum« című disputációjával is, melynek Gálos csak az első, 1648-iki leydeni kiadását ismeri (RMK. III. 1710.): holott *Spanhemius* 1652-ben ezt is kiadta az előbbi pontban említett gyűjteményének első részében, a 253—258. lapokon. Lásd: Erdélyi Múzeum, 1908., 43. lap. (*Köblös Zoltán* közleménye, 81. szám.)

10. Az is kikerülte Gálos figyelmét (egy ember nem is kísérhet mindent figyelemmel), hogy Szokolyainak az általa felsorolt disputációkon kívül volt még egy »De Praeceptis Christi singularibus« című disputációja is, melyet *Cloppenburg János* franekerai egyetemi tanár adott ki »Anti — Smalcus« című, 1652-ben Franekerában megjelent hittani értekezések gyűjteményének Pars I. 141—146. lapjain. (Lásd: Erdélyi Múzeum, 1907., 254. lap. (*Köblös Zoltán* közleménye, 68. szám.)

11. Végül megemlítem, hogy *Nagy Iván* szerint (Magyarország családai, X., 790. lap) Szokolyai István nevét nem a *nógrádmegyei Szokolyá-tól* (mint Gálos gondolja), hanem a *kolosmegyei Szokoly-tól* vehette. Valószínű, hogy Szokolyai István fia volt az a hasonló nevű marosvásárhelyi kollégiumi deák, a ki 1726-ban több társával együtt gyászverset írt báró Jósika Imre halála alkalmából. (Közölte *Hellebrant Árpád* az Irodalomtört. Közlemények 1908-iki évf. 86. lapján.)

A Szokolyaira vonatkozó emez új adatok közlésekor *id. Szinnyei Józsefnek* eme jeles mondása csengett fülemben: Az irodalomtörténetnek két szeme van: a bibliographia és a biographia, mert ezek nélkül valóban csak a homályban tapogatódzunk. Igazsága van.

HARSÁNYI ISTVÁN.

ADATTÁR.

HOLBERG: ERASMUS MONTANUSA.

A trencsényi piarista rend kéziratárában Holberg Lajos, dán vígjátékiró, egyik legjobb darabjának az »Erasmus Montanus«-nak magyar fordítását találtam meg az elmúlt év (1909) november havában. E vígjátékról, mely úgy látszik eredeti fogalmazás, e folyóiratban már részletesen beszámoltam. Ez alkalommal egész terjedelmében közlöm e szép darabot, mely megérdemli, hogy napvilágot lásson.

ERASMUS MONTANUS,

AVAGY HEGYI ERASM.

KOMÉDIA ÖT ÁBRÁZOLÁSBAN.

HOLBERG LAJOS DÁNIAI JÁTÉKI KÖZÜL

NÉMETBŐL MAGYARRA FORDÍTATOTT.

1769.

A Játék viselő személyek:

János, egy Paraszt ember.

Nille, János felesége.

Erazmus Montanus, az ő fiok, egy Deák, ki az universitásról megjött.

Jakab, az ő más egy fiok.

Péter, egyházi a faluban.

Gáspár, egy Ispány.

Jeronymus, egy öreg gazdag ember.

Magdolna, Jeronimus felesége.

Örsébet, az ő leányok.

Egy hadnagy.

Egy káplár.

NB! A játék viselő személyek Luteranusok, a mint a falu is, a hol a játék tartatik.

ELSŐ ÁBRÁZOLÁS.

Első kimenetel.

János maga egyedül, egy levél.

Ugyan kár, hogy nints itt az egyházfi, annyi deák szó van a fiam levelében, hogy nem érthetem azt. Letsordolnak a könyveim, midőn meg-gondolom, hogy egy szegény paraszt ember fia oly tanultá lőtt; kivált-képen mivel mi semmi fő tanult paraszt nemzetségből nem származunk. Hallottam már oly emberektől, kik a Deáksághoz értenek, hogy ő min-den barátal, akármilyen legyen az, tud disputálni. Ah! Ha én és a fele-ségem azt az örömet elérhetnénk, hogy halálunk előtt egyszer prédikál-lani halhatnánk ötet, meg nem bánnánk azt a pénzt, melyet reá köl-töttünk. Veszem már az egyházfián Péteren észre, hogy nem igen örül ő annak, hogy az én fiam hazajön. Mégis rettenetes ez azokkal a tanult emberekkel, hogy ők egymás ellen úgy irigykednek, és hogy nem szenvedhetik, ha más is szinte oly tanult, mint ők. E jó ember más-kép szép prédikációkat téssen annak üdeiben a mi falubéli templomunkban és a ros sz szokásokról úgy beszél olykor, hogy majd csak sírni nem kell az embernek. De úgy látczik nekem, mint ha ő maga nem éppen mentt volna ezektől a hibáktul. Én meg nem foghatom honnan szár-mazik ez. Ha valaki azt mondaná nekem, hogy az én szomszédom job-ban ért a szántás-vetéshez mint én, gyűlölőnm kellene é emiatt az én szomszédomat? Nem, nem, ezt Hegyi János nem tselekszi. De im bizony az egyházfi Péter.

Második kimenetel.

*János és Péter.**János.* Hozta lsten Péter!*Péter.* Köszönöm János.*János.* Ej édes Péterem! Nem tudná é kend nekem megmagyarázni, ami a fiam utolsó levelében deákul ál?*Péter.* Mi a Patvar! azt gondolya é kend, hogy nem tudok én oly jól deákul, mint a kend fia? Régi akademikus vagyok én. Én, János! én.*János.* Azt én jól tudom, hanem azt vélem vala, ha érti é kend az újmódi deákságot. Mert hisz ez a nyelv talán szinte úgy megválto-tozik, mint a mi országunk nyelve. Mert az én ifjúságomban nem úgy beszéltek itt, mint most; a mit most lokainak hínak, azt akkorában szol-gának nevezték, a frailét leányzónak, a Musikust énekes embernek, és a secretáriust író-Deáknak mondták. Innen meghiszem, hogy a Deák nyelv is megváltozott, mióta kend elhatta az iskolát. Akarna kend oly jó lenni, és ezt a levelet megmagyarázná nekem? Én magam ugyan ismérem a betűket, de semmit sem hozhatok ki azokbul.*Péter* (olvassa a levelet). A kend fia azt írja, hogy ő most Logi-kát, Rhetorikát és Metafisikát tanul.

János. Mi az a Logikát?

Péter. Ez az ő prédikáló széke.

János. Ezt örömet hallom. Ah! hogyha ő pap lehetne.

Péter. Előbb egyházfi; egyházfi előbb.

János. Mi volt a második szó?

Péter. Rhetorika; az annyit tesz magyarul: Rituale. Hanem a harmadik szónak rosszúl kel írva lenni, avagy az valami franczia szó, mert ha Deák volna, mindenbizonyal tudnám azt. Én, édes Jánosom, kész vagyok az egész vokabulárét könyv nélkül elmondani. Ala, magyarul szárny, barba szakál, Ancilla szolgáló, coena konyha, campana harangozó, cella kútsár, Lagena sör, Lána farkas, Janus gerenda, cerevisia irós vai.

János. Egy tatár fejének kel kendnek lenni, Péter!

Péter. Igen. Én meg nem álmottam volna, hogy oly sokáig kellyen valaha ebben a szegény egyházfiségben megmaradnom. Már ennek előtte rég más valami lehettem volna, ha egy leányzóval öszve akartam volna állani; de készeb vagyok, a mennyire kitelhetik tőlem, inkább magam magamon segíteni, mint hogy azt mondgyák felőlem, hogy asszony után jutottam kenyérre.

János. Édes Péterem, de ím itt még más deákság is van, melyet én nem értek. Lássá kend ezt a rendet itten.

Péter (olvassa). Die veneris Lipsia domum profecturus sum. E már egy kitsint igen fel van tekerve. Mindazáltal azt én mind jól értem, más valaki ketté hasíthatná raita a fejét. Ez azt tész magyarul: Lipsiába profecto felettéb sok Rusznákok jöttek.

János. Mit keresnek ott a rusznákok?

Péter. Ezek nem Muszkák, Hegyi János! ifjú Deákok azok, akiket ők Rusznákoknak neveznek.¹

János. Úgy, úgy, most értem már.²

Péter. Mikor várja kend haza a fiát!

János. Ma vagy holnap. Várjon kend itt egy kitsint, édes Péterem! én bé fogok az én Nillemezhez menni, hogy egy korso sert hozzon ki nekünk.

Harmadik kimenetel.

Péter egyedül.

Hogy igazat mongyak, nekem semmi közöm ahoz, hogy Hegyi Erazm haza jön; nem hogy én az ő tanulásától félnék. Nem. Mert én már nagy deák voltam akkor, mikor még ő hosszú ingben járt. Az én üdömben más legények deponáltak, mint most. En a soproni iskolákban deponáltam Ebszi Ádámál, Drégeli Mátyásál, Hegedős Jánosál, Fűszfási Mátéval, kit álomtáskának hitünk, Sógor Pálal, kit Karabinszájú Pálnak neveztünk. Minnyájan ezek ugyantsak legények voltak ám, oly szakállos-

¹ Oroszoknak nevezték a ravasz diákokat.

² Két sornyi üres hely van a kéziratban, mert egy mondatot nem értett meg az író.

bajuszos legények, valamint a ketskék és a kik capaxok voltak minden materiárul disputálni. Én belőlem tsak egy egyházfi lett, de én megelégszem, mivel mindennapi kenyérem van és az én hivatalomat jól végbe tudom vinni. Én a bejövetelet is igyekeztem megjobbitani ennek a tisztsegnek és annyim van, a mennyiek nem volt az én előttem valóknak, amiért még holtom után is meg dítsérnek az én követőim. Az emberek azt gondolják, hogy nem sok observatiot érdemel az, ha valaki egyházfi. Úgy, úgy. Az egyházfi tisztseg, valóban tsudálatos tisztseg, kiváltképen ha arra akarja azt az ember húzni, hogy a maga tisztét eltartsa. Én előttem minden halotti éneket egynek tartottak ebben a faluban az emberek, de én ezt máskép keztem azután mérni, úgy hogy meg kérdém a paraszt embertől, miben halotti éneket akarsz te? ez itt ennyibe kerül, amaz ott annyiba. Hasonlóképen a földet is. Tiszta homokot akartok-e, avagy közönséges és valóságos földet? Ezek ám mégis valami observatiok, melyek az előttem lévő Kristófban fel nem találtattak. De nem is tsuda, mert ő iskolába nem járt. Azt én meg nem foghatom, miképen lett ő egyházfi. De bezzeg volt is ám ez egyházfi azután. A Deák szó minden hivatalban igen sokat használ. Én nem adnám száz tallérért a mit Deákul tudok. Mert az nekem már száz tallérnál is többet behozott az én hivatalomban.

Negyedik kimenetel.

János, Nille, Péter.

Nille. Egésségel Péter!

Péter. Szépen köszönöm anyóka! Én máskép sohasem iszom éget bort, hanem tsak mikor a gyomrom rosszszul van. De az én gyomrom mindenkor rosszszul van.

Nille. Tudja-e kend, hogy az én fiam ma vagy holnap hazaérkezik? Bezzeg lesz akkor embere kendnek, a kivel beszélhetni fog. Mert amint hallottam, ugyan derék szája van néki.

Péter. Igen, igen. Elhiszem, hogy egy lakás kalastromi Deákságot fog ő maid magával hozni.

Nille. Kalastromi Deákságot? Hiszem a kalastromi Deákság a legjobb, valamint a kalastromi vászony legjobb vászony.

Péter. Ha! Ha! Ha!

János. Mit nevet kend Péter?

Péter. Semmit sem Hegyi János! Prosit még frissebb jön! Prosit Nille! Ha! Ha! Ha! Az ugyan igaz, a mit Kend mond: a kalastrom vászony jó vászony, de — — —

Nille. Nem a kalastromban tsinállyák azt a vásznat, miért híják mégis azt kalastromi vászonynak?

Péter. Igen, igen! Ez ugyan igenis való. Ha! Ha! Azonban adhatna mégis kend valamit az égett borra, a min rágodgyam.

Nille. It van egy darab kenyér és éret sait, ha meg nem veti kend azt.

Péter. Köszönöm, Nille, köszönöm! Tudgya kend mit tész kenyér deákul?

Nille. Nem, valóban nem.

Péter (eszik egyszersmind és tsátság). Az ezt tész panis, Genitivus pani, Dativus pano, Vocativus panus, Ablativus Pano.

János. Éj! éj! Péter! Mely bőv ez a Deák nyelv. Hogy híják a fekete kenyeret?

Péter. Azt Gravis Panis-nek híják, a fejár kenyeret pedig Panis fere.

János. Hisz a fele magyar.

Péter. Igenis. Minden bizonyal. Töb Deák szók vannak, mellyek az ő eredetiket a magyar nyelvből veszik, mint Tabulla, Tábla, Komontzio, Conventio és más e félék a mint a Grammaticában ál.

János. Mit tész en ez a szó Grammatica?

Péter. Szinte azt a mit emanuelis. Ha tarka papirosban van a békötve, tehát akkor emanuelis, ha pedig bőrből s a háta meg van aranyozva, akkor Gramatica a neve és Declináltatik mint Ala.

Nille. Éj, éj! miképen maradhat e mind meg ezeknek az embe-
reknek a fejében. Az enyim máris szédül, hogy ha csak másokkal beszélni
hallok is effélekről.

János. Innen van, hogy töbnyire az tanult emberek feje veleje
nintsen mindenkor jól helyén.

Nille. Ej bolondság! Tehát azt gondolod, hogy a mi fiunknak
sints az ő feje veleje helyén.

János. Ugy van, édes feleség! Mert a már tsudálatos, hogy ő
nékem deák levelet írt.

Péter. Ezt kend János jól mongya! mert ez egy kitsint esztelenség.
Szinte anyi ez, mintha én, hogy megmutassam, hogy görögül tudok, az
ispányal görögül akarnék beszélni.

János. Ért kend görögül is Péter?

Péter. O igenis. Húsz esztendő előtt oly perfektus voltam én ebben,
hogy az egész litaniát el tudtam olvasni. De már most semmiről sem
emlékezem másról, hanem hogy az utolsó szó aban Amen.

János. Ej Péter! ugyan szép lesz az, ha az én fiam megjön, mi
akkor kendteket öszve állíthattuk.

Péter. Ha ő én velem disputálni akar, így minden bizonyal emberre
fog kapni, ha pedig a karban velem énekelni, tehát fel ne tegyen velem.
Én egyszer tíz egyházfival énekeltem a karban, de nekik minnyájoknak
félre kellett előlem álnok, mert én mind a tíznél hangosabban bőgtem a
Crédót. Tíz esztendővel ezelőtt kántorsággal kínáltak itt a szomszéd faluban,
de azt én nem akartam. Mert miért tselekedném én ezt? János! Miért
hádnám én el az én kösségemet, mely úgy betsül és szeret engem és
a mellyet én viszontag betsülök s szeretem. Én egy helységben lakom,
ahol mindennapi kenyerem van. A mi Tisztartó urunk soha sem jön ide,
hogy mindjárt magához ne hína, hogy az üdőt mulasztssam vele és énekellyek
néki. Az elmúlt esztendőben illyen táján ő nékem egy fél forintot adott
azért, hogy elénekeltem előtte az ut, re, mi, fa, sol-ót. Meg esküdött, hogy
jobban tetszik néki az én éneklésem, mint a legnagyobb vocal musica,
mellyet a Nagyságos uraságnál hallot valaha. Nem adna még kend egy
üveg éget bort? János! kendnek is eléneklek azután azt.

János. Örömet. Hé Nille! tőts még egy üveg éget bort.

Péter. Én nem énekelek mindenek előtt. De kend, János! az én jó barátom, a kinek szívesen szolgállok. (Énekelni kezd és eleinte hoszasan bőg) ut, re, mi, fa, sol, la, si, ut, most már vissza: ut, si, la, sol, fa, mi, re, ut. Most hallya kend máskép, mely fen tudok én énekelni Ut, re, mi, fa, sol, si, ut, re, mi, fa, sol, fa, si, ut, re.

János. Ej Patvar! Ez az utolsó ugyan vékonyan vala. A mi apró malatczaink nem sikoithatnak vékonyabban.

Péter. Most szaporán fogok énekelni: ut, re, mi, re. Nem, e nem volt jól. Ut, re, mi, do, re, mi, ut. Nem, ez is bolondul van. Tatáros nehéz e János! oly szaporán énekelni. De ihol jön Monsieur Jeronimus.

Ötödik kimenetel.

Jeronimus, Magdolna, Örsébet, Péter, János és Nille.

Jeronimus. (Jánoshoz) Jó reggelt, Ipa, van-e jó hír a kend fiátul.

János. Igenis. Elhiszem, hogy talán még ma vagy holnap megjön.

Örsébet. Ugyan való ez? apám uram, mennyi üdő van még holnapig?

Jeronimus. Mitsoda kérdés ez! Halgas, hagy minket öregeket szólíni. Hallya-sza kend János gazda! tanácsosnak tartya-e kend, hogy ezt a két ifiu személyt öszve adjuk, minek előtte élő kenyerek légyen?

János. E nekem mindegy, valamint kendnek tetczik, máskép ugyan én eltarthatom őket. Mindazáltal mégis jobb volna, ha előre valami jövedelmek volna.

Jeronimus. Én legaláb hasznomat nem gondolom, hogy minek előtte légyen miből élnek, öszve házasodgyanak.

Örsébet. (sír és bőg).

Jeronimus. Ej, pfui, Patvar! nem szégyenled-e? Hiszem gyalázat szégyen ez egy leányban, hogy eképen viseli magát.

Örsébet (sírva). Fog-e neki nemsokára kenyere lenni?

János. Ebben semmi kétség nintsen, hogy nemsokára kenyere leszzen néki, mert a mint én hallottam, ő oly tanult, hogy minden könyvből tud olvasni, akármitsodás is légyen az. Az ő utolsó levele, melyet nekem ír vala, Deákul volt.

Nille. A pedig bizony nem rossz, a mint az egyházfi is tudgya.

Örsébet. Oly jól volt-e az írva?

Péter. Elég jól egy olyan ifiu embertül. Ő belüle jó lehet, Örsébet leány! De ahoz még sok kívántatik. Mikor én oly üdős voltam, mint ő most, én is azt gondoltam, hogy én egy tanult legény vagyok, de — —

János. Úgy, úgy. Ti tanult emberek sohasem ditséritek egymást.

Péter. Ej szegénység! Én ő ellene irigykedgyem? Még ő világon sem volt, mikor már nekem háromszor a nyakamba akasztották az iskolában a szamarat; és mikor ő negyedik classisba járt, én akkor már nyoltz esztendő egyházfi voltam.

János. De mindazáltal egynek mégis jobb feje lehet, mint a másiknak. Egy esztendő alatt szint annyit tanulhat egygyik, mint a másik tiz esztendő alatt.

Péter. De Péter ám akár kivel is szembe mér álni.

Jeronimus. Úgy, úgy. A czigány is a maga lovát ditséri. Én haza fogok menni. Jertek Magdolna és Örsébet. Jó egészséget János és Nille! Én éppen erre menék el, s így utamban levén, jó reggelt akarék kendteknek mondani.

Örsébet (Jánoshoz). Ah adgya kend mégis mindjárt tudtomra, ha meg jön.

János. Jól lesz, jól. Jó egészséget.

(Jeronimus, Magdolna és Örsébet elmennek)

Hatodik kimenetel.

János, Nille, Péter és Jakab.

János. Mit akarsz te? Jakab!

Jakab. O Apám uram! Tud-é ked valami ujságot? Razm megjött.

János. Patvar! ugyan való? mitsodásnak látczik ő?

Jakab. Ő igen tanultnak látczik. Fekete Razm hozta ide őket és megesküdtött, hogy az az egész uton mást nem tselekedett, hanem szüntelen magával görögül és tudja miként disputált, s ezt pedig oly hevesen, hogy négyszer vagy ötször Fekete Razm hátba vágta és a mellet ezt kiáltá mindég Probe majoren, probe majoren. Elhiszem, hogy minek előtte útnak adta volna magát valami Majoral valami disputatiója volt. Olykor pedig úgy ült mint egy néma és tsak a holdat és tsillagokat számlálta; ezt pedig oly komondor szemekkel, hogy háromszor eset le a szekérül és a nagy böltseség miatt tsak hogy ki nem törte a nyakát, ugy hogy Fekete Razm ezen igen nevette és magában azt gondolá: Hegyi Erazm ugyan bölts ember az égen, de bolond a földön.

János. Ej, ej. Jertek. Mi néki eleibe fogunk menni. Kedves Péterem, jöjön kend is velünk. Ugy lehet, hogy ő a magyar szót elfelejtette és egyedül tsak Deákul tud beszélni s így kend nekünk tolmácsunk lehet.

Péter. Ugyan bolond volnék én akkor. Más dolgaim vannak nekem.

(János, Nille és Jakab az innenső részen mennek be, Péter pedig a tulsón.)

MÁSODIK ÁBRÁZOLÁS.

Első kimenetel.

Montanus egyedül, a csizma-szárai lefűtyögvén.

Még tsak egy napja, hogy az univerzitásrul eljöttem, de már megint ott akarnék lenni. Ha hómi jó könyveim velem nem volnának, így éppen lehetetlen volna ebben az országban élnem. *Studia secundas res ornant, adversis solatium praebent.* Ugy tetczik valóban, mintha valami bajom volna, azért hogy már harmadnaptól fogva nem disputálhattam. Azt még nem tudom, ha van e valami tanult ember ebben a faluban? Ha van valaki, tehát maid fogok néki dolgot adni, mert én nem élhetek, hogyha nem disputálhatok. Az én öreg szüleimel nem

beszélhetek, mert ők betsületes együgyű emberek, a kik maid semmit mást nem tudnak, hanem a mit az ő ifjuságokban tanultak, úgy hogy én az ő társaságukból semmi mulatságot sem vehetek. Az egyházfinak ugyan meg a mesternek tanultaknak kellene lenni, de menyire terjed ki az ő tudományok, nem tudom. Meg látom mégis mire alkalmasok. Az én szüleim elrémülnek, ha oly hamar látni fognak engem, mert ők meg nem gondolák vala, hogy ez éjtszaka indulám el a városbul. (Veszi a dohány zatskóját, egy pipa dohánt gyuit magának és a pipáját egy lukon által a kalapiába teszi.) Ez ám bezzég igaz Deákos dohányzás. Ez egy jó inventió arra, hogy ha valaki egyszersmind szippogatni és olvasni is akar, (leül és olvasni kezd).

Második kimenetel.

Montanus és Jakab.

Jakab. (le veszi a süvegét mondván) Hozot isten, hozot isten kedves Deák bátyó.

Montanus. Örvendek azon, hogy láthatlak téged, Jakab! de a mi az atyafiságot illeti, az ugyan meglehetett az előbbeni üdőkben, de most már nem illik a többé.

Jakab. Miért? nem vagy-e te az én bátyám.

Montanus. Ezt én nem tagadom. Korhely! Én neked bátyád vagyok születésem szerint. Hanem tudnod kel azt, hogy te egy Paraszt gyermek vagy, én pedig Philosophiae Bacalaureus. De halljad-sza Jakab! mint van Jeronimus és az ő házi népe?

Jakab. Igen jól. Nem rég, hogy itt voltak és kérdezősködtek, mikor jönnél meg bátyó!

Montanus. Már megint bátya! Én ezt, Jakab! kevélységből nem mondom, mindazáltal e profecto nem tűrhető.

Jakab. Miként híjam tehát a bátyót?

Montanus. Te engem Monsieur Montanusnak híj, mert eképpen hínak engem a városban.

Jakab. Bár tsak meg tarthatnám ezt a fejemben. Nem Monsieur Dromedarius vala ez.

Montanus. Nem hallasz-e? Nem mondám Monsieur Montanus.

Jakab. Moszi Montanus, Moszi Montanus.

Montanus. Igen, így jól van. Mert Montanus szint azt téssen Deákul, a mit magyarul Hegyi.

Jakab. Nem lehetek é tehát én is Moszi Montanus Jakab.

Montanus. Ha te oly sokáig fogsz iskolába jární, mint én és a te exameneiden által mentél, akkor te is vehetsz valami Deák nevet magadnak. De a meddig tsak paraszt gyermek maradsz, addig megeléghetel, ha magadat közönségesen és igazán Jakabnak hivatod. De nem vetted észre, hogy Örsébet nem kívánczozott-e utánnam?

Jakab. Biz igen! ő felettéb nyugtalan vala, hogy te oly sokáig oda maradtál.

Montanus. Hallod te buta! te engem ne te-ezzél.

Jakab. Mondani akarám Moszi, hogy hogy Örsébet felette nyughatatlan vala, hogy te oly sokáig oda voltál.

Montanus. Igen, most már megjöttem, Jakab! és tsupán az ő kedvéért, de itt én meg nem akarok öregedni, mert mihelyt el fogtam vele lakni a lakodalmat, azontúl ismét a városba megyek és őtet magammal elviszem.

Jakab. Nem akarna Moszi engem is magával elvinni?

Montanus. Mi dolgod van ott néked?

Jakab. Meg akarnám egy kitsint a világot nézni.

Montanus. Akarnám, hogy te hat vagy hét esztendővel ifiabb volnál, így én téged valami Deák iskolába adnálak s azután te is deák lehetnél.

Jakab. Nem. Ez nem volna jó.

Montanus. Miért?

Jakab. Igen. Eképen a mi szüleinknek éppen kódulni kellene.

Montanus. Ej, miként beszél ez a gyermek!

Jakab. Igen! Tele az én fejem jó gondolatokkal. Tanultam volna tsak én, akkor éppen fő selma lettem volna.

Montanus. Hallottam, hogy jó fejed van. Hanem mit akarnál te a városon tsinálni?

Jakab. Örömet kívánnám a vendégfogadót, meg egy istállót látni.

Montanus. Ha, ha, ha! De van-e az én ipámnak anyi jószága, a mint mongyák.

Jakab. Minden bizonyal. Jeronimus egy gazdag kutya, a falunak maid tsak nem harmad része az övé.

Montanus. De nem hallottad-e, ha ad-e a leányának jegy-jószágot?

Jakab. Igenis. Tsak elhiszem, hogy jól felfogja ő aztat ruházni, kiváltképen, ha Moszit itt egyszer prédikállani hallya.

Montanus. Semmi sem lesz ebből. Nem akarom én magamat oly közemberé tenni, hogy mező földön prédikálljak. Én tsak disputálok örömet.

Jakab. Én azt gondolám, hogy több volna prédikálni?

Montanus. Tudod-e te, mi az disputálni?

Jakab. Biz igen. Én mindennap disputálok a szolgálóval, még sem nyerek azal semmit.

Montanus. Eféle disputatiókat eleget hall az ember.

Jakab. Hát mi az, a miről Monszi disputál?

Montanus. Én nyomós és tanult dolgokrul disputálok, mint példának okáért, ha az angyalok az emberek előtt teremtettek é; ha a föld gömbölyű-e vagy ovalis; megmeg a napról, a holdról, és a tsillagokrul, ezek nagyságárul és a földtől való messzeségérül, és más eféliekrül.

Jakab. Nem, ezekről én nem disputálok, mert ezek olyanok, a mik én hozzám nem tartoznak. Tsak én az én embereimet dologra haithassam, én miattam az után akár azt mongyák, hogy a föld nyoltz szegletű.

Montanus. O animal brutum! De hallyadssza Jakab! nem üzente-e még meg valaki a Jeronimus házánál hogy én megérkeztem?

Jakab. Nem, kételkedem.

Montanus. Így tehát leg jobb lesz, ha te oda futsz és az én meg-jövetelemet híré adod.

Jakab. E könnyen meg lehet. De bátyó kinek mongyam ezt meg leg inkább mégis.

Montanus. Már megint el feleltetted, amit tsak imént mondtam néked?

Jakab. Ha mindjárt mit mondasz is, még is tsak a te ötséd vagyok én.

Montanus. Hogy ha halgatni nem fogsz, minden bizonyal a fejedbe hagyítom ezt a könyvet.

Jakab. E már nem volna szép, a bibliát az emberek után hagyigálni.

Montanus. E nem biblia.

Jakab. Ej, ej. Jól esmérem én a bibliát. Ez a könyv ugyan az ő nagysága miatt biblia lehet. Jól látom azt, hogy az se nem evangeliomos könyv, sem nem kátékismus. De akár mi légyen már, elég az, hogy nem igen tsinos a könyvet az öttse fejébe akarni vágni.

Montanus. Fogd meg a nyelvedet korhel!

Jakab. Ugy? egy ilyen korhely mint én magam saját kezeimel keresem az én szüleimnek azt a pénzt, melyet te eltékozol.

Montanus. Hogy ha halgatni nem fogsz minden tsondotat össze töröm (a könyvét utánna hagyittya.)

Harmadik kimenetel.

János, Nille és az előbbiek.

János. Mitsoda lárma ez itten?

Jakab. Oh! a bátyám Razm ver engem.

Nille. Mi lehet az? Ő ugyan nem fog téged ok nélkül verni.

Montanus. Nem Anyám-Aszszony! ezt kend jól mongya. Ő ide jön és ellenem támad, mintha hasonló volna hozzám.

Nille. Te semmire való kutya! Nem tudod é jobban respectálni az ilyen tanult embert? Nem tudod azt, hogy ő a mi egész házunknak nagy betsülettje? (Montanushoz). De édes fiam uram! ne vegye ezt oly roszra, ez egy esztelen buta.

Montanus. Itt ülök vala és homi nyomos dolgok fellett speculá-lodtam és ez az importunissimus és audacissimus juvenis ide jön és engem gondolatimban hátra maraszt. Nem gyermek játék ezekel a Transcenden-talibusokkal bajoskodni. Én nem adnám egy fél forintért, hogy az úgy történt.

János. Ej, ej, édes fiam! ne nehezteljen; többé ez nem történik. Félek, hogy fiam uram hirtelen felindult. A tanult emberek nem sokat tűrhetnek el. Jól tudom, mely hirtelen fel indult egyszer az egyházfi Péter, harmad napig el nem feleithette azt.

Montanus. Ez az egyházfi Péter tanult ember-é?

János. Oh igenis. Amennyire én emlékezhetem nem volt még a mi falunkban oly egyházfi, aki úgy tudott volna énekelni, mint ő.

Montanus. E miatt ő mégis igen tudatlan ember lehet.

János. Ő felettéb jól is prédikál.

Montanus. Ezen okra nézve is tudatlan lehet még ő.

Nille. Ah nem, fiam uram, hogy hogy lehetne az tudatlan, a ki oly jól prédikál.

Montanus. Igen könnyen. Minden tudatlan emberek jól prédikálnak. Mert mivel az ő magok fejből semmit ki nem tudnak koholni, a prédikációkat a prédikációs könyvekből kiszedik és így egy valami derék prédikátor írásibul meg tanulnak valami prédikációt, melyet magok sem értenek. Holott ellenben a tanult ember azokhoz nem folyamodik, hanem a maga tulajdon fejből ír össze valamit. Hidgye el kentek, hogy itt az országban közönséges hiba az, hogy a Deákok tudományát az ő prédikációjukból akarják kihozni. Hanem hadgyák az olyan legényeket disputálni, amint én disputálok: ez ám az, a tudománynak igaz próbaköve. Én minden materiárul, akár miben légyen is az, jó deáksággal tudok disputálni. Akarja valaki hogy ez az asztal gyertyatartó légyen, eszt én meg mutatom. Más azt mongya, hogy a hús vagy a kenyér szalma, ezt is megbizonyítom, efélieket én már némelykor betsületesen végbe vittem. Hallya kend Apám uram! el hiszi-e kend, hogy az, a ki derekasan iszik, boldog?

János. Inkáb elhiszem, hogy az boldogtalan, mert hiszem az ember mind eszt, mind pénzt meg ihattya.

Montanus. Én pedig megmutatom, hogy az olyan ember boldog. Quicunque bene bibít, bene dormit. Nem. Igaz az. Kendtek nem értenek deákul, magyarul kel szóllanom. A ki sokat iszik, közönségesen jól aluszik. Nem úgy van-e?

János. Kétségkívül ez igaz. Ha én tsak félig részeg vagyok is, úgy aluszom mint a ló.

Montanus. És a ki jól aluszik, nem vétkezik. Nem úgy van-e?

János. Igenis. Az is igaz, hogy a meddig az ember aluszik, addig nem vétkezik.

Montanus. És a ki nem vétkezik, boldog.

János. Ez is igaz.

Montanus. Ergo: a ki derekasan iszik, boldog. Anyám-Asszony én kendet kövé fogom változtatni.

Nille. Éppen bizony, töb mesterség kel ehez.

Montanus. No hallya-sza kend. A kő nem repülhet.

Nille. Nem. E való, kivévén ha fel hagyittya azt az ember.

Montanus. Kend nem repülhet.

Nille. Ez tiszta valóság.

Montanus. Tehát kend kő.

Nille. (Sír).

Montanus. Miért sir kend anyám-Asszony?

Nille. Ah félek, hogy kőé leszek. A lábam szárai már hidegülni kezdenek.

Montanus. Legyen kend, jó Anyám-Asszony, békével, én kendet mindjárt megint emberé teszem. A kő sem nem gondolkozhat, sem nem beszélhet.

Nille. Az igaz. Máskép ha gondolkozhat-e azt nem tudom, de hogy nem tsátsozhat azt jól tudom.

Montanus. Kend pedig, Anyám-Aszszony, tud beszélni.

Nille. Igenis. Hála istennek, tsak éppen úgy, mint egy szegény paraszt aszszony tud beszélni.

Montanus. Jól van. Ergo kend nem kő.

Nille. Ah e már jó! Most ismét magamhoz vissza térek. A tanuláshoz bizony jó fő kívántatik. Meg nem foghatom hogy győzi ezt a feje veleje. Jakab! te ennek utánna, mikor más dolgod nem lesz, a bátyád után járj és halljad mit mondanak néked e te szüléid. Ha te valami izetlenséget okozol néki, minden bizonyal annyi bott szál a hátadra a mennyit tsak elbirhatsz.

Montanus. Édes Anyám-Aszszony! én őtet örömet el szoktatnám, hogy ő engem ne teézne. Nem illyik ez egy Paraszt legényhez, hogy ő egy tanult embert teézen. Én örömet akarnám, hogy ő engem Monsieur-nak hina.

János. Hallod-e Jakab! ha te jövődőben a te bátyádál beszélsz, Moszörnek kel őtet hínod.

Montanus. Örömet akarnám, hogy az egyházfit ma ide hínák, hogy meg próbálhatnám mire való.

János. Igen, igen. E könnyen meg lehet.

Montanus. Én azonban meg látogatom a Jeronimus házát.

Nille. De én félek, hogy esső fog lenni. A köpenyeget Jakab utánna viheti.

Montanus. Jakab!

Jakab. Igen Moször.

Montanus. Jöj és hozd utánnam a köpenyeget, én egy kitsint ki akarok menni.

(Jakab a köpenyegel utánna mégyen).

Negyedik kimenetel.

János és Nille.

János. Héi Nille! Nintsen-e örömünk ebben a fiuban?

Nille. Minden bizonyal, egy filért sem költöttünk hijába arra.

János. Maid meg halhattuk ma menyit tehet az egyházfi. De félek attul, hogy el nem fog jönni, ha meg hallja, hogy Hegyi Erazm itt van; azonban nem szükséges, hogy mi ezt néki tudtára adgyuk. Az Ispányt is el kel hínunk, tudom ő el jön mert szereti a mi serünket.

Nille. Az ispánt traktálni, édes uram veszedelmes. Az olyan embe-
reknek nem kel a mi állapotunkat tudni.

János. Ő azt meg tudhatta bízvást, hiszem az egész faluban való az, hogy mi nekünk vagyon, ha mi a mi adónkat és portiónkat híven le teszük, egy haj szált sem szakaszthat ki többé a fejünkbl az ispány.

Nille. Mit gondolsz te máskép, Társ! azt véled-e, hogy késő volna már a mi Jakabunkat is iskolába küldeni? Gondold tsak meg, ha ő is

egyszer oly tanult ember lenne, mint a bátyja, mitsoda örömről volna eből nekünk öregeknek.

János. Nem, feleség! elég nekünk ez az egy, itthon is kel egynek lenni, a ki kezünkre légyen és a mi munkáinkhoz lásson.

Nille. Ah! az olyan munkával semmit mást a mindennapi kenyérnél nem nyér az ember. Erazm, a ki tanult, több hasznót haithat az ő tudományával egy óra alatt, mint a másik egy egész esztendő alatt.

János. Mind semmi ez kedves feleség! A mi földeinket szántani, vetni kel és azért mi Jakab nélkül nem lehetünk. Nézd! Ihol már vissza jön ő.

Ötödik kimenetel.

Az előbbiek és Jakab.

Jakab. Ha, ha, ha, ha, ha, ha! Az én bátyám ugyan igen tanult lehet, de egyszersmind valóban feletéb ostoba, buta ember is ő.

Nille. No te ökör! Miként nevezed te a bátyádat ostoba buta embernek?

Jakab. Nem tudom, mit gondoljak efelül Anyám-Aszszony! úgy eset, hogy szinte lotsogott és ő engem a köpönyeggel maga után hagy menni.

János. Nem tudhattál tehát annyi emberséget, hogy meg monddad volna néki: Monsör esik az eső, nem venné-e kend magára a köpönyeg?

Jakab. E nekem úgy tetszik igen illetlen lett volna, ha én azon személynek, mely az én szülőimnek annyi költségekbe került, hogy valami böltességet és okosságot tanuljon, éppen akkor, midőn oly felette esett, hogy az ingét is általjárta a víz, azt monddtam volna: esik az eső, Moször, nem veszi-e kend magára a köpönyeket. Hiszem az én intésemre néki szükségem nem volt, elegendő képen intette az eső ötét.

János. Tehát az egész uton utánna mentél és a köpönyeggel mindég a hónalrod alatt hordoztad?

Jakab. Semmiképen nem. Én magamat jól betakartam a köpönyegbe és azért az én ruhám egészen száraz. Jobban tudom én ezt, ámbár anyi pénzt el nem költöttem az böltességre. Mindjárt meg fogom én ezt, noha egy Deák könyvet sem olvastam.

János. A te bátyád elmerült a gondolatokban, amint töbnyire a böltsek szoktak.

Jakab. Ha, ha! Az ördög vigye az ilyen böltességet.

János. Ejnye te korhel! fogd meg a nyelvedet, avagy meg tanítalak én téged. Mi ez, ha mindjárt el merül is olykor a te bátyád az ő gondolattai-ban, ha ő azután sok más dolgokban meg mutathattya a maga böltességét és tanulásai gyümölsit?

Jakab. A maga tanulásai gyümölsit? El beszéllem még mi történt tovább a mi utazásunkban. A mint a Jeronimus kapujához érénk, Razm éppen arra a részre méne, a hol a kutya a lántszon vala meg kötve és egy kevés hja volt, hogy az, az ő tanult tzombjába nem kapot, ha tsak én más oldalra nem rántottam volna őtet. A lántszon lévő kutyák nem néznek az ember személlére, azokat, a kiket nem ismernek, úgy bánnak egyikkel, mint a másikkal és mindjárt az ember lábszárába kapnak,

már akár deák legyen az azután, akár görög. Midőn az udvarba érkezénk, Moször Hegyi Razm gondolattyaiban igenesen az istállóba méne és fel kiálta: Hallya-sza valaki! Ithon van-e Jeronimus. De a tehenek minnyájan a hátulyokat fordították néki és egy sem akart néki felelni. Bizonyos vagyok abban, hogy ha valamelyik szólni tudot volna azok közül, minden kétségkívül azt mondotta volna: ennek a legénynek irtóztató butának kel lenni.

Nille. Ej édes társ elszenveded-e, hogy ez a korhely így koptattya a száját.

János. Hallod-e Jakab, ha te még egyszer eképen fogsz beszélni, meg bánod.

Jakab. Inkáb köszönnye ezt kendtek nékem, hogy ötet igaz útra hoztam és az istállóból a házba vezettem. Gondollya tsak kend Apám uram! Mi lenne abbul, ha ennek a legénynek valami hosszabb útra kellene menni? mert bizonyosan tudom azt, ha én vele nem letem volna, még most is az istállóban álna és a merő böltességből a tehenek lyukába nézne.

János. Ejnye te fő korhely! Most már ugyan — —

(Jakab elszalad és János utánna fut.)

Nille. Mitsoda semmire való gyerek ez! Most már elküldöttem az ispányhoz és az egyházfiához, hogy hozzánk jönnének, eképpen lészen valaki, a kivel a fiam diszpítálhat.

Vége a második ábrázolásnak.

HARMADIK ÁBRÁZOLÁS.

Első kimenetel.

Nille egyedül.

Az én fiam soká oda marad. Kivánnám, hogy haza jönné, minek előtte az ispány el mennyen tőlünk, mert ő örömet akarna egyet mást tőle kérdezni, úgymint — — De éppen itt van ihol jön.

Második kimenetel.

Nille és Montanus.

Nille. Isten hozta vissza fiam uramat! A szegény Jeronimus úgy-e nem kevés örömet mutatot, hogy fiam uramat oly hosszú idő után ismét egészségben látta?

Montanus. Én sem Jeronimussal, sem más egyébel az ő házána nem szólottam, a miat a legény miat, akivel disputációba estem.

Nille. Mitsoda legény volt az? talán a mester volt az?

Montanus. Nem, ez egy idegen vala, a ki még ma el mégyen innen. Én ugyan ismérem ötet, ámbár az universitáson semmi társaságom nem volt vele. Tsak meg nem szakadok mérgemben azok ellen, a kik elhiszik, mint ha minden böltességet egyedül ők ettek volna meg és mégis idioták. Meg mondom kednek édes Anyám aszszony! mi vala a dologban. Ez a legény valami egyszer-kétszer ordinarius opponens

vala és ebben ál az ő minden Meritoma. De miként vitte ő végbe a maga Partesit? Misere et haesitanter absque methodo. Amint egyszer a Praeses distingvál vala inter rem et modum rei, azt kérdi ő, quid hoc est. Korhely ezt tanultad volna meg előbb antequam in arenam descendis: Quid hoc est? qua bruta? egy legény, a ki a cardinalis distinctiókat ignorállya és még publice akar disputálni?

Nille. Ej fiam uram, ne vegye oly igen szívére ezt. Én ezen beszédéből észre vehetem, hogy annak a legénynek bolondnak kellett lenni.

Montanus. Ő egy ignorans.

Nille. Semmi sem valóbb.

Montanus. Egy idiota.

Nille. Nints másképp.

Montanus. Et quidem plane hospes in philosophia.¹

Nille. Valamit botsáitot ő? erül ismértetik meg a disznó.

Montanus. Nem, Anyám aszony, még rosszabul tselekedet ennél. Confundalya vala nyilván a matériat a formával.

Nille. Hogy a guta üsse meg tehát őtet.

Montanus. Képzelheti-e az olyan magában, hogy ő disputálni tud?

Nille. Ej, ő bizony semmit sem tud.

Montanus. Hogy semmit ne szóllyak arul a hibárul, melyet a proemiumában elkövetett, a hol mondgya vala. Lectissimi et Doctissimi auditores.

Nille. Mitsoda bolondnak kel annak lenni!

Montanus. Ő nekem a Doctissimust a Lectissimus eleibe tész, holott Lectissimus-t egy depositurusnak is meg adhattya az ember.

Nille. De fiam uram éppen nem szóllot Jeronimussal!

Montanus. Nem. Mert éppen, amint a szobába bé akartam menni meg látám azt a legényt az udvar kapu előtt sórolodni és mivel mi egymást esmértük, oda menék hogy köszöntsem őtet, azon szempillantásban erre, mi egy okos beszédbe, annak utána disputatioba estünk, úgy hogy az én meglátogatásomat másszora kellett hadnom.

Nille. De attul félek, Jeronimus ezt rosra fogia venni, kíváltképen ha meg hallya, hogy az én fiam már az ő házában volt és anélkül hogy szóllot volna vele, elment onnan.

Montanus. Ebben én nem segíthetek raita. Ha valaki a filozofiába kap, az én betsületembe kap. Én ugyan sokat tartok Őrsébet felül, mindazáltal az én Metafizikam és logicam előb valók.

Nille. Ah fiam uram! mit hallok? Már két más leánnyal kezett fogtál az universitásban? Irtóztató dolog fog innen a szent szék előtt származni.

Montanus. Kend engem nem ért jól. Nem így kel ezt felvenni. Nem leányok azok, hanem két tudomány.

Nille. Így tehát e más. De ihol jön az ispány. Már most tovább nem kel fiam uramnak haragudni.

Montanus. Ő ellene én nem haragudhatom, ez egy együgyű tudatlan ember, a kivel én nem disputálhatok.

¹ A kéziratban kb. 2 sornyi hézag, mert az író egy mondatot nem értett meg.

Harmadik kimenetel.

Az előbbiek, János és Gáspár.

Gáspár. (Montanushoz). Serviteur Monsieur! Örvendek, hogy szerencsésen megérkezett kelmed.

Montanus. Köszönöm ispány uram!

Gáspár. Az én nékem felette kedves, hogy oly tanult emberünk találkozott itten. Ez ugyan belé telt egynehány fő törésbe a meddig kend anyira jutot. Kendnek is, János! jó szerentsét kívánok a fia mellett. Most már öregségében öröme van kendnek abban.

János. Ugy van. Való ez.

Gáspár. De hallya kelmed, kedves Monsieur Erasm. Én kelmedtől valamit akarnék kérdezni.

Montanus. Az én nevem Montanus.

Gáspár. (Jánoshoz lassan) Montanus? Deákul ez Erasmot téssen?

János. Igenis. Ugy kel annak lenni.

Gáspár. Hallya tehát kelmed Monsieur Montanus Hegyi! Ép hallottam, hogy a tanultaknak tsudálatos vélekedéseik legyenek. Igaz-e ez? A városban úgy tartyák hogy a világ gömbölyű, itt a faluban azt senki sem akarja elhinni. Mert miként lehet az? Hiszem a föld éppen laposnak látszik.

Montanus. Ez innen származik, mert a világ karikája oly nagy, hogy az ő kerektségét nem láthattya az ember.

Gáspár. Igen. Az igaz. A föld nagy, az tsak hogy nem fele a világnak. De hallya-sza kelmed Monsieur! ugyan hány tsillag kívánatnék, hogy egy holdat tsinálhatna azokbul az ember?

Montanus. Egy holdat? A hold akora egy tsillaghoz az ő nagyságában, mint egy tó egy lúdhöz.

Gáspár. Ha, ha ha! A tanultaknak soha sincs helyén a fejek. Én egyszer éppen azt hallotam egytül, hogy a föld megy, a nap pedig vesztég ál. Monsieur Erasm! kend is úgy hiszi ezt?

Montanus. Egy értelmes ember sem kételkedik ebben.

Gáspár. Ha, ha, ha! Hogy ha a föld menne, tehát nekünk nyakra főre kellene esnünk és a nyakunk tsigáját kitörnünk.

Montanus. Nem mehet é kendtekel a hajó, anélkül hogy a nyakok tsigáját ki törjék?

Gáspár. De azt mongyák ám ők, hogy a föld kerengősen forog, már ha a hajó is úgy menne, tehát az embereknek a vízbe kellene hullanok.

Montanus. Nem, ezt én kendnek világosban megfogom magyarázni, ha békességes tűréssel akar kend lenni.

Gáspár. Én biz erül semmit sem akarok hallani. Hiszem bolondnak kellene nékem lenni, ha én ollyast valamit el akarnék hinni. A föld kerengőbe forogjon és mi nyakal, fővel pokolba ne hullyunk? ha, ha, ha! kedves Monsieur Montanus Hegyi uram! Honnan van az, hogy a hold olykor oly kitsiny, olykor pedig oly nagy.

Montanus. Ha mindjárt meg mondom is azt kendnek, még sem hiszi kend azt.

Gáspár. Ugyan legyen kelmed oly jó és mondgya meg azt.

Montanus. Ez onnan van, hogy midőn meg nyúl a hold, tehát egy néhány darabokat levágnak abból és tsillagokat tsinálnak onnan.

Gáspár. E már furtsa! Ezt én nem tudtam annak előtte. Hogy ha darabokat nem vágnának aból, tehát éppen oly nagy és széles lehetne, mint Sopron vármegye. A természet mégis mindent böltsen igazgat. De honnan van az, hogy a hold nem melegít úgy, mint a nap, holott az szinte oly nagy?

Montanus. Az onnan van, mert a hold nem világosság, hanem szinte oly setét. matéria, mint a föld és a mely az ő fényességét és világát tsak a naptul költsönözi.

Gáspár. Ha, ha, ha! Beszélyünk más valami egyébrül, ez oly öszve zavart dolog, hogy még eretnek lehetne miatta az ember.

Negyedik kimenetel.

Az előbbeniek és Péter.

János. Ha, ha, Péter! Hozta Isten kedet! Ahol derék emberek egygüt vannak, más derekak is örömetst mennek oda. Ihol láttya kend az én fiamat, a ki egy kevésel előbb érkeze meg.

Péter. Isten hozta kendet Erazm uram!

Montanus. Lipsiában engem Montanusnak szoktak nevezni. Kérem azért, hogy kend is annak híjon.

Péter. Örömetst, örömetst. Ez nékém mindegy. Miként van máskép Lipsiában a dolog? Deponáltak-e sokan ebben az esztendőben.

Montanus. Amint közönségesen szoktak.

Péter. Rejiciáltattak valakik az idén?

Montanus. Kettő vagy három conditionaliter.

Péter. Kitsoda ebben az esztendőben az imprimatur?

Montanus. Mi lehet ez?

Péter. Azt vélem, ki légyen az Imprimatur a könyveknél és verseknél, a mellyek kinyomtattnak.

Montanus. Deák szó ez?

Péter. Igenis az én üdömben e jó Deák szó volt.

Montanus. Ha akor a volt, tehát még most is annak kell lenni. Legalább soha sem volt a Deákszó, abban az értelemben, mellyet kend ért.

Péter. Igenis, betsületemre mondhatom, ez jól van Deákul.

Montanus. Nomen-e ez vagy verbum.

Péter. E Nomen.

Gáspár. Ugy, úgy, Péter, tsak raita.

Montanus. Cuius declinationis tehát Imprimatur?

Péter. Mindazok a szók, mellyeket meg lehet nevezni, nyoltz-féliek: Nomen, pronomen, verbum, Principium, conjugatio, Declinatio, interjectio

Gáspár. Igen, igen. Hallya-sza ked Péter! ha ő kendbe kap. Hellyesen Péter! No tsak raita!

Montanus. Ő még csak arra sem felel, a mit tőle kérdek. Miként van imprimaturnak a genitivusa?

Péter. Nominativus ala, Genitivus alae, Dativus Alo, Vocativus alo, Ablativus alam.

Gáspár. Ugyan derekasan. Igen, igen Monsieur Montanus! nekünk is vannak embereink itt a faluban.

Péter. Én is úgy gondolnám. Az én üdömben más legények deponáltak, mint most; azok voltak ám legények, a kik minden héten kétszer borotválkoztak és minden generis verseket scandálni tudtak.

Montanus. Ugyan nagy dolog az! ezt most a második classisban is tudgyák. A Paulinusi iskolákban oly legények deponálnak most, a kik már zsidóul és kaldea nyelven tudnak verseket tsinálni.

Péter. Így tehát ők keveset fognak deákul tudni.

Montanus. Deákul? Ha kend Péter uram megint iskolába menne, tehát fellyebb nem mehetne kend az első classisnál.

Gáspár. Ne mongya azt kend Monsieur Montanus! A mi Péter egyházfink bizony jó deákos ember. Magam hallottam, mikor mind Tisztartó uram, mind Desmás uram ezt mondták.

Montanus. De ez a két úr szinte oly keveset tud deákul, mint kend.

Gáspár. Hallom még is most, hogy ő vitézen meg felel magáért.

Montanus. De ő éppen nem felel arra, a mit tőle kérdezek (Péterhez) E qua schola demissus es Domine?

Péter. Adjectivum et substantivum, genere, numero et caso conveniunt.

Gáspár. Ő bizony jól végbe viszi a maga dolgát. Úgy, Péter, ugy! Tsak raita! majd egy palatzk éget bort iszunk az után.

Montanus. Ispány uram, ha tudná kelmed, mit felel ő nékem meg fakadna kend nevetve. Azt kérdem tőle mitsoda iskolából deponált volna, ő pedig erre csak imígy amugy kotyol valamit.

Péter. Tunc tua res agitur, paries cum proximus ardet.

Gáspár. Ugy, ugy. Most megy még legjobban. Felellyen kend reá Monsieur Montanus!

Montanus. Én erre nem felelhetek, mert e csak olyan mint mikor a tojó tyuk kodácsol. Hanem mi magyarul fogunk egymással beszélni, hogy mások is megérthessék, mitsoda ember légyen ez az egyházfi.

Nille (sír).

Gáspár. Miért sir kend Nille?

Nille. Úgy fái a szívem, hogy a fiam a Deák nyelvben elő nem mehet.

Gáspár. Nem is tsuda ez. Hiszem Péter sokal öregeb, mint ő, ez éppen nem tsuda. Hagy beszéllyenek tehát magyarul egymásal, így minyájan megérthetik őket.

Péter. Igenis, én mindenre kész vagyok. Mi egynehány kérdést fogunk egymásnak tenni, példának okáért: ki volt az, a ki oly nagyon rikoltott, hogy azt az egész világ meghallotta.

Montanus. Én senkit sem tudok, a ki nagyoban rikoltana, mint a számár és az egyházfi.

Péter. Gyermekség! hallatnak-e ezek az egész világon. Ez egy számár vala Noe bárkájában, mert az egész világ a bárkában vala.

Gáspár. Ha, ha, ha! E biz igaz. Ha, ha, ha! Péternek bizony feltekert esze van.

Péter. Ki ütötte agyon a világnak negyedrészt?

Montanus. Éj! az ilyen buta kérdésekre én nem felelek.

Péter. Ez Kain vala, a ki a maga ötsét agyon üté.

Montanus. Mutassa azt meg kend, hogy akkor nem volt négy embernél több a világon.

Péter. Mutassa kend meg azt, hogy több volt.

Montanus. Erre nekem szükségem nintsen. Mert affirmanti incumbit probatio. Érti ked ezt?

Péter. Minden bizonyal. Omnia conando docilis solertia vincit. Érti kend ezt?

Montanus. Nekem nincs eszem, hogy itt állok és egy maiomai disputálok. Kend disputálni akar és sem deákul, sem magyarul nem tud; annál kevesebbet tudgya pedig még kend, mi a logica. Mongya kend meg egyszer: Quid est logica?

Péter. Post molestam senectutem, post molestam senectutem nos habebat humus.

Montanus. Még a gazember vexálni is akar engem. (Reá rohan. Veszekednek egymással. Az egyházfi elszalad. Minnyájan utánna mennek Gáspáron kívül.)

Ötödik kimenetel.

Gáspár és Jeronimus.

Jeronimus. Kelmed szolgája, ispány uram! it találom-e ötet? én az én következendő vömöt Hegyi Erazmot jöttem köszönteni.

Gáspár. Maid mindjárt vissza jön. Ugyan kár, hogy valami fél orával hamaréb nem jött kend, bezzeg halhatta volna kend ötet, meg az egyházfit egymással disputálni.

Jeronimus. Mikint mene az végbe?

Gáspár. Hamis portéka ez a Péter, ő Tsintalanabb, mint sem gondoltam volna. Veszem észbe, hogy ő még sem a Deák, sem a zsidó nyelvet el nem felejtette.

Jeronimus. Ezt ugyan én elhiszem, mert nyilván sohasem tudott ő abul sokat.

Gáspár. Ne mond azt. Egy tatár szája van ő neki. Valóban gyönyörűség ezt az embert deákul beszélni hallani.

Jeronimus. Ezt én nem reménlettem. De mijennek látczik Hegyi Erazm.

Gáspár. Tatárosan tanultnak látszik az. Kend nehezen fogja megismérni ötet. A neve is más már.

Jeronimus. Más már a neve? Kinek híják tehát ötet?

Gáspár. Ő magát Montanusnak nevezi és ez szinte azt térszen deákul, mint Erazm.

Jeronimus. Ej pfui! E tsúnya! Ismértem én már egynémelyet, a ki a maga kereszt nevét megváltoztatta, de sohasem volt annak dolga e világon igen jól. Egynehány esztendővel ezelőtt esmértem egyet, kit Gyurának

kereszteltek és amint ez valamire felkapot és a maga czimerét meg akará újtatni, magát Györgynek nevezette. De ez a György sokba kerülé néki, mert a lábát kitörte és nyomorultan meghalt. Az isten nem szenvedé ispány uram, ez ilyen gonosságokat.

Gáspár. Már akár mikint légyen az ő nevével, de még sem tetczik az nékem, hogy ő oly rendkívül való vélekedéseket hiszen.

Jeronimus. Mitsoda vélekedéseket hiszen ő?

Gáspár. Irtóztatók azok. Tsak hogy a haja fel nem ál az embernek. Én nékem nem jut mind eszembe, a mit ő mond vala, de tudom azt, hogy a többi közöt azt is mondotta; a föld gömbölyű. Mit ne gondoljon az ilyenekről az ember? Hiszem ez maid tsak nem annyi mint a Religiót megvetni és más vallást akarni béhozni az emberek közé. Még a pogány sem beszélhetne gonoszabbul.

Jeronimus. Ezt ő tréfából szokta mondani.

Gáspár. De istentelen tréfa ám ez. De ihol jön ő maga.

Hatodik kimenetel.

Az előbbeniek és Montanus.

Montanus. Kelmed szolgálja Ipam uram, örvendek, hogy jó egészségben láthatom kendet.

Jeronimus. Az ilyen üdős embereknél mint én nem lehet az egészség oly állandó.

Montanus. Kend mégis igen jó színben van.

Jeronimus. Ez úgy látszik kendnek.

Montanus. Mint van Örsébet leány.

Jeronimus. Igen jól.

Montanus. Hogy hogy van ez, kedves ipam uram. Nékem ugy látczik, mintha igen immel ámmal felelne kend nékem.

Jeronimus. Méltó okom is van erre.

Montanus. Mit vétettem én kend ellen.

Jeronimus. Azt mondották nékem, hogy kendnek oly különös vélekedési lennének, hiszem azt kell másoknak gondolni, hogy vagy bolond kend vagy éppen eretnek, mert miként eshetne az értelmes ember erre a bolondságra, hogy azt mondaná, hogy a világ gömbölyű.

Montanus. Igenis, valóban gömbölyű az. Ezt nékem ugy kel mondanom, a mint az tiszta igasság.

Jeronimus. Ördögösség ez, nem igasság. Az illetén dolgok nem másünnen veszik eredeteket, hanem a sátántul, a hazugság attyátul. Én bizonyosan tudom, hogy egy ember sintsen itt a faluban, a ki a kend vélekedését helyben hadná. Kérdezze csak kend ispány uramot, mint egy okos embert, ha nem egyet ért ő ebben én velem.

Gáspár. Én nékem ugyan mindegy, akár gömbölyű, akár hoszzú légyen a föld, de mégis kel hinnem a szemeimnek és azok azt mutatják, hogy a föld oly lapos, valamint a deszka.

Montanus. Nékem is mindegy lehet, a mit az ispány, vagy más egyebek a faluban errül vélnék, de tudom mégis, hogy a föld gömbölyű.

Jeronimus. A bizony, Tatár vigye, nem gömbölyű. Talán ugyan megbolondult kend? Hiszem szinte úgy, valamint más embereknek, van szeme kendnek.

Montanus. Hiszem minnyájan tudják azt, kedves ipam uram! hogy itt mi alattunk emberek laknak, kik lábbal a mi lábainkhoz vannak fordulva.

Gáspár. Ha, ha, ha! Hi, hi, hi! Ha, ha, ha!

Jeronimus. Méltán nevetget kend, Gáspár uram! valóban nintsen az ő feje veleje helyben. Probállya meg ked egyszer Monsieur Erazm! és mennyen kend a fedél alatt felfelé lábal és lássa azután miként fog az esni.

Montanus. Ez éppen más kedves ipam uram; Mert — —

Jeronimus. Én a kend ipa nem akarok lenni. Én inkább othon hagyom a leányomat, mint hogy eképen adgyam el őtet.

Montanus. Én a kend leányát betsülöm, az igaz, de hogy én ő miatta a Philosofiát megvessem és az én elmémet számkivetésbe külgym, e már több, mint sem tőlem kívánhat kend.

Jeronimus. Ha, ha! Hallom én, más személy forog a kend fejében. Magának tarthattya kend a maga Luciát vagy Sóniát. Én ugyan nem kötöm nyakára kendnek az én leányomat.

Montanus. Kend engem nem jó ért. A filozofia nem más, hanem egy bizonyos tudomány, mely nékem úgy ebben, mint más egyebekben is megvilágosította a szereimet.

Jeronimus. Inkáb ugyan meghomályosította az a kend eszét és szemeit. Mivel mutathattya ezt meg kend ismét?

Montanus. Nem szükség ezt nékem megbizonyítani. Egy bölts ember sem kételkedik arrul.

Gáspár. Igen. Legaláb a mi egyházfink reá nem ál arra.

Montanus. Az egyházfi Péter? Ugyan derék ember ez. Nints nékem eszem, hogy itt állok és kentekel a filozofiáról beszéllek. De mégis Monsieur Jeronimus kedvéért, egy pár megbizonyítást elő fogok hozni, tudniillik először az utazó emberekről, a kiknek, ha egy két száz mélyföldet mentek innen, napjok van akkor, mikor nekünk éjtszakánk van és más eget, meg más tsillagokat látnak.

Jeronimus. Eszeveszetté kend? Van-e több egy égnél és egy földnél.

Gáspár. Igenis Monsieur Jeronimus. Tizenkét ég van, egyik a másikánál magosb, még az ember a kristál éghez jut; ezt ő annyiban jól mongya.

Montanus. Ah quanta tenebra!

Jeronimus. Igy én az én ifjuságomban voltam közel tizenhatszor Széplakon, de valamint betsületes ember vagyok, úgy soha én más eget nem láttam ezen kívül, mely itt van.

Montanus. Domine Jeronime! még tizenhat annyira mehet kend, ameddig azt észbe veheti, mert — — —

Jeronimus. Ah halgasson kend az ilyen gyermekségekel a mellyek schol helyben nem hagyattatnak. Hallyuk most a második megbizonyítást.

Montanus. A második megbizonyítás a nap és hold fogyatkozásibul vétetik.

Gáspár. Nem. Hallya-sza kend. Most már igazán meg bolondul.

Montanus. Minek gondollya tehát kend lenni az illetén fogyatkozásokat?

Gáspár. A nap és hold fogyatkozási bizonyos jelek, melyek a napon és holdon látszatnak, mikor valami szerencsétlenségnek kel a világon történni; a mit én magam példatapasztalásommal megbizonyítok. A mint tudniillik három esztendővel ennek előtte nékem egy nehányszor a hasam fáit, mindenkor napfogyatkozás volt előbb.

Montanus. Az ilyen tsátságas mellett még rosszul lehetne az ember.

Jeronimus. Ezt ispány uram jól mongya. Soha sem történik nap, vagy holdfogyatkozás, ha nem ha valamit jelent az. Amint az utolsó holdfogyatkozás vala, minden jó látczék lenni, de nem soká tarta ez. Mert két hétel annak utánna hírül hozták a városbul, hogy egyszerre hatan reiciáltattak és ugyan két prédikátorok fiai is azok közt. Ha egy helyen valami rosszat nem hal is az ember a nap vagy hold fogyatkozása után, mindazáltal hall az ember másut.

Montanus. Való cz. Mert egy nap sem mulik el, a mellyen valami szerencsétlenség ne történnyen a világon. A mi pedig a reiciáltattakat illeti, éppen nem bűnös abban a hold fogyatkozása: tanultak volna ők jobban, tehát jobban folyt volna dolgok.

Jeronimus. Mitsoda a hold fogyatkozása?

Montanus. Semmi nem más az, hanem a föld árnyéka, mely a holdat a nap világosságátul megfosztja; szinte innen pedig meg lehet ismérni, hogy a föld gömbölyű. E mind természet szerint megyen, mert a nap s hold fogyatkozásit előre fel lehet számlálni. Innen bolondság azt mondani, hogy azok valami következendő szerentsétlenségnek a jelei.

Jeronimus. Ah Ispány uram! rosszul kezdek lenni. (Montanushoz) Szerentsétlen óra vala az mellyben kendet a szüléi az universitásra küldötték.

Gáspár. Nem sok kívántatik még és egész Ateista lépsz. Megint az egyházfit Pétert kel nékem ellene küldenem. Ez egy ember, a ki fontos tud szóllani. Ez meg fogia néki mutatni, ha akarja vagy deákul vagy görögül, hogy a föld (hála istennek!) oly lapos, valamint a tenyerem. De ihol jön Magdolna a kend leányával.

Hetedik kimenetel.

Az előbbeniek, Magdolna és Örsébet.

Magdolna. Ah kedves vöm uram! ez nékem nagy örömem, hogy megint egésségben látom itt kendet!

Örsébet. Ah, nemsokára tehát már Aszszony leszek én!

Jeronimus. Lassan, lassan, Örsébet.

Örsébet. Hogy hogy?

Jeronimus. Tsak lassan mondom.

Örsébet. (sír). Hiszem a kézfogás már meg volt.

Jeronimus. Ez ugyan igaz, de azonban más valami adta magát elő.
Örsébet (sír).

Jeronimus. Tudnod kel kedves leányom, hogy midőn te néki kezet adtál, ő egy kellemetes ember és jó keresztény vala, most pedig már eretnek és szabados életű, a ki inkább megérdemli, hogy a litániában imádkozzon az ember érette, mint hogy a mi atyafiságunkba lépjen.

Örsébet. Ej, Apám uram! ha csak ez, e miat mi meg egyezünk egymással.

Jeronimus. Tsak lassan mondom.

Magdolna. Ispány uram! mit jelenthet ez az állapot?

Gáspár. Elég tsudálatos az. Montanus uram egy hamis tudományt hoz ide és azt mongya, hogy a föld gömbölyű és több más illyeneket, a mellyeket önön magam is irtózóm említeni.

Jeronimus. Nem gondollyátok-é, hogy az ő szegény öreg szülei szánakodásra méltók, a kik annyi pénzt költöttek ő reá.

Magdolna. Ej, semmi egyéb? Ha néki a mi leányunk valóban tetczik, maid el fog ő a maga vélekedésitül állani és annak kedvéért azt fogja mondani, hogy a föld éppen lapos.

Örsébet. Édes lelkem! ugyan mongya ked az én kedvemért hogy a föld lapos.

Montanus. A meddig az én józan eszemet el nem vesztem, efélét én a kend kedvéért nem tselekedhetek. Hiszem én nem tsinálhatom máskép a földet, hanem amint a természetül van. Én más mindent örömet meg tselekszek, de ez éppen ki nem telhetik tőlem. Mert ha meg tudnák a collégáim, hogy én illyet statuáltam, ők engem meg vetnének és bolondnak tartanának. Enek felette soha sem szokásunk nekünk tanultaknak vélekedésinktül el állunk, hanem mi azt, a mit mondottunk, utolsó tintánk tsöpéig védelmezzük.

Magdolna. Hallod é gazda! ezt én nem gondolom oly nyomos dolognak, hogy mi a miatt félbe hadgyuk a házasságot.

Jeronimus. Én pedig, ha mindjárt valóban öszve házasodtak volna is, még is el választatnám őket.

Magdolna. De biz én is fogok még ebben valamit szólni, mert ha ez a te leányod ot, tehát az enyim is.

Örsébet (sír). Ah, lelkem, ugyan mondgya még is kend, hogy a föld lapos.

Montanus. Ezt én profecto nem mondhatom.

Jeronimus. Hallod é Asszony. Tudgyad, hogy én vagyok gazda a háznál és hogy én vagyok az ő atya.

Magdolna. Te pedig tudgyad, hogy én a háznál gazda asszony és az ő anyja vagyok.

Jeronimus. De én ugy gondolom, hogy mindenkor több az Atya, mint az anyja.

Magdolna. Én pedig nem ugy gondolom, mert — —

Örsébet (sír). Ah, lelkem, ugyan mongya mégis ked az én kedvéért, hogy a föld lapos.

Montanus. Ezt én nem mondhatom, nam contra naturam est.

Jeronimus. Elég, elég. Mi innen el menünk. Bizonyos legyen kend jó Hegyi Erazmom! hogy addig el nem nyeri kend az én leányomat, a meddig ezen tévelygésében megmarad.

Örsébet (sír). Ah, lelkem, ugyan mongya még is kend, hogy a föld lapos.

Jeronimus. Mondom loduly! hord el innen magadot.

(Megháborodva mennek el minnyájan.)

Vége a harmadik Ábrázolásnak.

NEGVEDIK ÁBRÁZOLÁS.

Első kimenetel.

Montanus maga.

Egy egész óráig gyöttrettettem már itt az ipamtul, a kik sirásal, fohászkodásokal akartak felindítani hogy vélekedésemről el álljak. De nem esmérük még ők jól Montanus Erazmust. Ha mindjárt tsászár lehetnék is, még sem akarnám többé vissza vonni, a mit mondtam. Én ugy kedveltem Örsébet leányt, de hogy mégis az ő kedvéért a filozófiát farba rugjam és attul elálljak, a mit egyszer publice sustineáltam, e soha meg nem lesz. Reményilem mégis, hogy minden jól fog menni. Mert mi-helyen alkalmatosságom lészen, hogy Jeronimussal szólhassak, tehát az ő tévelygését én neki eleibe fogom terjeszteni és így meg agya magát. De ihol jönnek az egyházfi és az ispány a szüléim házábul.

Második kimenetel.

Gáspár, Péter, Montanus.

Gáspár. Kedves Monsieur Montanusom! Kend miat mi nekünk ma sok dolgunk vala.

Montanus. Miként?

Gáspár. Mi ide s tova futkosunk, hogy a kend szüléi és ipai köszöt békességet tehessünk.

Montanus. S mit vitt végbe kendtek? az ipam jobbra czélloz-e már.

Gáspár. Az ő utolsó szavai ezek voltak mihozzánk. A mi atyafiságunkban soha sem volt eretnokség. Köszöntse tsak ketek Hegyi Erazmot (ezt én ugy mondom, amint, ő mongya vala, mert ő tsak azt sem mondá még Montanus Hegyit) köszöntse tsak kendtek ugy mond ő Hegyi Erazmot és mongya meg kendtek neki, hogy mind én, mind az én feleségem betsületes és istenfélő személyek vagyunk, a kik inkább nem tudom mit tselekednének a mi leányunkal mint sem ollyannak adnánk férjhez, a ki azt mongya, hogy a föld gömbölyű és következendő-képen hamis tanítást hoz be a faluba.

Péter. Hogy igazat mongyon az ember, való az, hogy itt minálunk a faluban mindenkor még igaz hit vala és Jeronimus ebben nem vétkes, hogy ő az házasságot semmivé akarja tenni.

Montanus. Jó barátim! Köszöntse kendtek megint Jeronimust és mongya meg kendtek néki, hogy ő igen vétkezne midőn arra akar engem kényszeríteni, hogy azt ismét visszavonjam, a mit egyszer mondtam; ez a scholastica legesek és laudabilis consuetudok ellen volna.

Péter. Ej Dominus. Elakarná é kend a maga jegyesét veszteni eféle gyermekségekért? Az egész világ meg fogja ezért kendet ítélni.

Montanus. Az együgyű nép a vulgus egyedül ítél meg azért engem; ellenben mi commilitores, az én társaim az égik fel fognak emelni álhatalosságom miatt.

Péter. Tehát véteknek tartja kend azt mondani, a föld gömbölyű vagy lapos.

Montanus. Nem ebül semmi sintsen. Hanem szégyennek és gyaláztatnak tartanám, ha ismét megmásolnám azt, a mit egyszer publice subtineáltam és így valamit tselekedném a mi rendemen kívül volna; az én kötelességem az, hogy lássam ne quid detrimenti patiatur respublica Philosophica.

Péter. De hogyha megmutattya azt az ember kendnek, hogy az a mit kend hiszen hamisság, akkor is véteknek tartja-e még ked a maga előbbeni vételekésitül el állani?

Montanus. Mutassa meg kend, hogy ez hamisság és ugyan.

Péter. Ez én nékem igen könnyű. Itt a faluban annyi sok derék ember lakik, először a kend Ipa, a ki egyedül a penna által emelte fel magát, az után én méltatlan, a ki már tizennégy esztendeig egyházfi vagyok, annak utánna, ez a derék ember, ispány uram, a kis bírón és más több itten lakozó derék embereken kívül kik az ő portiojokat és adójokat szinte ugy a sovány esztendőkben, mint a bővség üdein accurate letették.

Montanus. Veszedelmes silogismus lesz ez. Mire való mind ez a tsátsóság?

Péter. Maid mindjárt meg hallja kend mit akarok mondani. Kérdezze kend egyszer mind ezeket a derék embereket, a kik itt laknak és hallja-sza kend, ha kend-el tart-e valaki és azt fogja-e mondani, a föld gömbölyű. Tudom pedig, hogy mindig azt kel hinni, a mit sokan mondanak, nem pedig amit egy mond: ergo: kend hibáz.

Montanus. Én nem bánom, ha az egész falu és még nem tudom kik idejönnek is és ez ellen a matéria ellen opponálnak. Minnyájoknak befogom én nékik a szájokat dugni. Az ilyen embereknek nintsen hitek, nékik azt kel hinniek, a mit én és mások mondanak.

Péter. De ha azt mondaná kend, hogy a föld zöld sajtból van csinálva, el kellene é azt is hinni.

Montanus. Hogyne, kétségkívül. Mongya kend meg, minek tartják itt kendet az emberek.

Péter. Egy betsületes embernek és egyházfinak ebben a helységben. A mi mind igaz.

Montanus. Én pedig azt mondom, hogy e mind hazugság. Én azt mondom, hogy kend kakas és ezt én oly világosan megmutatom valamint, hogy kettő meg három öt.

Péter. Mutassa kend meg a kutyát! Mi, tehát kakas vagyok én? van e kendnek annyi esze, hogy ezt megmutassa?

Montanus. Meg mutathattya é kend, hogy nem az kend?

Péter. Először én tudok beszélni. A kakas nem tud beszélni, ergo én nem vagyok kakas.

Montanus. A beszéd itt semmit sem segít kenden. A szarka, a száiko is tud beszélni, azért még sem ember.

Péter. Ezt én még másünnen is meg mutatom, nem csak a beszéd-ből. A kakasnak nintsen emberi esze, énnékem emberi eszem van, ergo én nem vagyok kakas.

Montanus. Proba minorem.

Gáspár. Ej, beszéllyen kend magyarul.

Montanus. Azt akarom, mutassa meg, hogy néki emberi esze van.

Péter. Először: soha el nem mulatom az el rendelt üdő szerint a templomba harangozni.

Montanus. A kakas sem mulat el szólni és az üdőt tudokra adgya az embereknek s őket meginti, mikor kellyenek fel ágyokból.

Péter. Másodszor oly jól éneklek, mint akar mitsoda kántor Saxoniában.

Montanus. A mi kakaşunk szinte oly jól énekel mint akar mitsoda kakas Saxoniában.

Péter. Én viasz gyertyát tudok mártani, azt egy kakas sem tudja.

Montanus. A kakas tojást tud tsinálni, kend azt nem tudgya. Lássa kend azért, hogy kend a maga hivatalyában meg nem mutathattya, hogy kendnek emberi esze van és jobb a kakasnál. Lássa kend azt is igen rövideden, mije hasonlatoság van kend közt és a kakas között. A kakasnak taréja van a fején, kendnek is üstöke van a fején. A kakas énekel, kend is énekel. A kakas fel pufasztja magát és megpróbállya a szavát. Kend is hasonlóképen. A kakas megemlékezik mikor üdeje van, hogy megszóllamlyon és kend, mikor mennyenek az emberek a templomban. Ergo: kend kakas. Mondhat é kend ez ellen valamit?

Péter (sír).

Gáspár. Ej Péter ne sírjon kend! Mit gondol kend az ilyen tsátsogással.

Péter. Ezek bizony, vigye a tatár, mind merő hazugságok. Én akár az egész falubul hozok attestatumokat, hogy én nem vagyok a kakas és hogy az én szüleim minnyájan keresztény emberek voltak.

Montanus. Refutállya tehát kend ezt a silogismust, quem tibi propono. A kakasnak ez a tulajdonsági vannak, mellyek által más egyéb állatoktól különbözik. Ő szózatya által eszekbe juttatja az embereknek, mikor kellyenek fel, ő nékik az üdőt tudokra adgya, ő a maga szavában kevélykedik, ő néki taréja van. Kendben is meg vannak ezek a tulajdonságok. Ergo kend kakas. Refutállya kend nékem ezt az argumentumot.

Péter. (ismég sír.)

Gáspár. Ha, kend Péter, be nem tudgya néki a száját dugni, maid be dugom én.

Montanus. Nosza raita! Hallyuk a kend argumentomait.

Gáspár. Először az én lelkiismeretem szerint nyilván látom, hogy a kend vélekedése nem igaz.

Montanus. Az ispányok lelkiismeretyekre nem bízhattya az ember mindenkor magát.

Gáspár. Másodszor azt mondom, hogy mind a mit mond kend az hazugság.

Montanus. Mutassa meg kend ezt.

Gáspár. Harmadszor én egy derék ember vagyok, a kinek mindenkor hittek.

Montanus. Mind az ilyen tsátságással eleget nem tesz kend.

Gáspár. Negyedszer azt mondom, hogy aképen beszélt kend, mint egy pernahter és hogy megérdemli, a kinek a nyelvét a nyakatsígjánál huzzák ki.

Montanus. Még semmi megbizonyítást nem hallok.

Gáspár. És végezetre, ötödször, legigazabban meg mutatom én azt kendnek a kardomal, avagy e száraz páltzával, a mint inkább tetczik.

Montanus. Nem. Köszönöm kendnek mind a kettőt. Hanem a meddig a szájával akar kend disputálni, meg lássa ked, hogy nemcsak a mit mondtam, de még többet is meg mutathatok kendnek. Jőjön kend ispány uram ide. Én kendnek megmutatom a józan logicából azt, hogy kend bika.

Gáspár. Mutassa meg kend az ördögöt.

Montanus. Legyen tsak kend békességgel és hallya az argumentumomat.

Gáspár. Jőjön kend Péter, mennyünk el innen.

Montanus. Ezt én eképpen mutatom meg: quicunque — — —

Gáspár (bedugja néki a száját).

Montanus. Hogyha most nem akarja kend az én megbizonyításomat hallani, tehát akár mikor máskor feltalálhat kend engem.

Gáspár. Jobb vagyok én, hogy sem ilyen goborlóval társalkodgyam.

(Gáspár és Péter elmennek.)

Harmadik kimenetel.

Montanus egyedül.

Az ilyen emberekkel én immel ámmal disputálhatok, jóllehet ők gorombául beszélnek velem. Én fel nem indulok, hogy ha tsak olyan személyekkel nem disputálok, a kik képzik magokban, hogy ők a disputandi methodust értik és hogy a filozofiában szinte oly erősek mint én. Innen tízszer hevesebb voltam, a mint ma azal a Deákkal disputáltam. Mert mégis látczik vala még a tanulásbul egy sugárka raita. De ihol jőnnek a szüleim.

Negyedik kimenetel.

János, Nille, Montanus.

János. Ah kedves fiam! Ne légy még is oly akaratos és ne vony minden emberel ujat. Az ispány, meg az egyház, kik a mi kérésünkre, te közötted és Jeronimus közt békességet kívántak szerezni, azt mongyák vala nékem, hogy te őtet ki tsufoltad volna. Mire való ez? Mit tészzen ez, hogy te ezen jó emberekből bikát és kakast akartál tsínálni.

Montanus. E végre tanultam én, e végre törtem én a fejemet, hogy mindent a mit akarok mondhassak és azt meg is mutathassam.

János. Eképpen job let volna, úgy látczik nékem, ha te nem tanultál volna.

Montanus. Ej halgasson kend öreg Apó!

János. Mitsoda? Talán éppen még a szüléidet is meg akarod verni.

Montanus. Ha mindjárt megtsilekedném is ezt, az egész világ előtt meg felelnék én errül.

(János és Nille sírva mennek el.)

Ötödik kimenetel.

Montanus és Jakab.

Montanus. Semmiképen el nem állok az én vélekedésemtől, ha mindjárt minnyájan megbolondulnak is. De mit akarsz te Jakab?

Jakab. Egy levelet hozok ide a Moszörnek.

Montanus. (elveszi a levelet és olvassa.) Én kedves barátom! Soha sem képzettem volna magamban, hogy te azt oly könnyen elhagyhattad volna, a kihez annyi esztendőül fogva oly nagy hailandóságal viseltettél. Én néked bizonyosan mondhatom, hogy az én atyám a te vélekedésednek, hogy tudniillik a föld gömbölyű volna, oly igen ellene van és azt oly nagy hitbéli ágazatnak tartya, hogy soha oda nem ád engem néked, ha tsak az ő és más derék emberek hitére nem álsz. Mit használhat az néked, ha a föld hoszú-é vagy gömbölyű, vagy noltz szegletű, vagy négyszegletű. Kérlek téged mindenre, a mi kedves lehet előtted, szokjál ehez a hithez, mely mellet minékünk annyi üdötül fogva már, jól vala mindenkor dolgunk. Ha te ezt az én kedvemért meg nem tselekszed, tudgyad, hogy halálra fogom magamat emészteni, és az egész világ fog téged útalni, úgy mint a ki anak halálának oka voltál, ki tehozzád örökös hailandóságal viseltetett.

Örsébet, Jeronimus leánya
maga tulaidon kezével.

Ah egek! ez a levél meg lágyít engem és nagy kétségbe eit, úgy hogy éppen mondhatom a Poetával:

— — — ut que securi

Saucia trabs ingens ubi plaga novissima restat

Quo cadat in dubio est, omnique a parte timetur

Sic animus — — —

Egy részről a philosophia ál, mely áthatatosságra ébreszget. Más részről a jegyesem, mely hitetlenségemet szememre hánnya. Ki hadgya magát Erasmus Montanus valami által helyéből mozdítani, hogy vélekedésétől, mely előbb az ő fővirtusa vala, el álljon? Nem, bizony nem. Mindazáltal itt a szükség untat, mely semmi törvényre sem kötelez. Ha ebben aláb nem hagyok, így mind magamat, mind jegyesemet szerentsétlenné tészem. Ő magát halálra fogja emészteni és e miatt engem minden ember gyűlölni fog és háladatlanságomat szememre hánni. Elhadgyam-é én azt, a ki annyi esztendőttől fogva oly nagy hívséggel vala hozzám? Oka legyen-é én az ő halálának? Nem. Nem tselekszem. De mégis gondold meg mit tselekszel Erasme Montane, Musarum és Apollinis Palle! Itt van alkalmatosságod, melyben megmutathatod, hogy te igaz filosofus vagy. Mennél nagyobb a veszedelem, annál nagyobb lauread léssen a Philosophusok között. Gondold meg mit fognak mondani tui commilitores, ha ők azt hallani fogiák: e már nem amaz Erasmus Montanus, a ki az előtt vélekedését utolsó vére tsöppéig védelmezte. Ha a tudatlanok jegyesemhez való hitetlenségemet szememre hánnyák is, mindazáltal ellenben a filosofusok engem egész az évig fel magasztalnak. Szinte a mi mások előtt meg gyaláz, ugyanaz ezek előtt betsület fog megkoronázni. Ellent állok tehát ennek a kísérletnek. Meg győzöm azt. Már meggyőztem. A föld gömbölyű. Jacta est alea. Dixi. Jakab! Ennek a levélnek, mellyet te nékem a jegyesemtől által hoztál, semmi haszna sem volt nálam. Én amellet maradok, a mit mondtam. A föld gömbölyű és az soha lapos ne legyen, még az én fejem fen lesz.

Jakab. Én is úgy gondolom, hogy a föld gömbölyű, mindazáltal ha valaki egy kolbászt adna, hogy azt mongyam, hogy az hosszú, tehát azt mondanám, hogy a hosszú: mert hisz e mindegy én nékem.

Montanus. Ez te nálad tűrhetőbb, mint egy filosofusnál, a kinek fő virtusa abban ál, hogy végső tehetségig védelmezze azt, a mit egyszer mondot. Én efelül itt a faluban nyilván kívánok disputálni és mindazokat, a kik tanultak, ki akarom híni.

Jakab. De kérdezhetek é valamit Moszörtől? hogy ha Moször nyertes léssen, mi következik abból?

Montanus. Abul az következik, hogy betsületem léssen mint egy győzedelmes filosofusnak és engem minnyájan tanult embernek fognak tartani.

Jakab. Moször, Tsátsógó embernek akarja mondani. Mert, hogy a tudomány és a tsátsóság nem egyféle dolog ezt én észbe vettem az itt való emberekben. Favágó Miskát, a kinek mindenkor jár a szája és senki meg nem foghattya néki a nyelvét, mások tsak olybá tartják, mintha tyuk esze volna néki, ellenben Halgati Palit, a ki keveset beszél és mindenben enged, annyira betsülik, hogy tisztartónak is alkalmasnak gondolják őtet.

Montanus. Hallya-sza az ember ezt a korhelyt, még ő is eszeskedni akar.

Jakab. Moször ezt rosra ne vegye. Én tsak az én együgyű eszem szerint beszéllek és azért kérdezősködöm, hogy valamit tanuljak.

És tsak azt akarnám örömet tudni, hogy ha Moször megnyerné a disputatiot, vallyon az egyházfi Péter mindjárt kakasá változna-e.

Montanus. Ej bolondság! Azért ő mégis tsak marad a mi azelőtt volt.

Jakab. De így ám kend Moször vesz.

Montanus. Én nem akarok egy ilyen Paraszt korhellyel, mint te, disputatióban ereszkedni. Tudnál tsak deákul, majd felébresztenélek én téged. Én nem szoktam hozzá magyar nyelven disputálni.

Jakab. Ez anyi, Moször oly tanultá lött, hogy vélekedéseit már az anyanyelvén ki nem tudja többé magyarázni.

Montanus. Halgas audacissime Juvenis! Miért fárasztanám én magamot és miért magyaráznám én ki vélekedéseimet az ilyen köz és goromba emberek előtt, a kik még tsak azt sem tudják, mitsodák az universalia entia rationis és a forma substantialis, nem hogy többet tudnának. Hiszem ez absurdissimum a vakoknak a színül prédikálni. Vulgus indoctum est monstrum horrendum informe, cui lumen ademptum. Egy kevéssel előbb vala egy ember, a ki te náladnál tízszer tanultabb volt: ez én velem disputálni akart, de a mint hallám, hogy még azt sem tudja mi a quiditas, azontul el állék tőle.

Jakab. Mit téssen másképp quiditas? nem úgy híják é azt?

Montanus. Azt én már tudom.

Jakab. Moször-talán jól tudja ezt maga, de másoknak meg nem tudja oly világosan magyarázni. Ellenben azt, a mi keveset én tudok, olyanféle, hogy mihelyen meg mondom azt, azontul minden ember megérti.

Montanus. Igenis. Te ám ugyan tanult ember vagy. Mit tudsz te?

Jakab. De hogy ha megmutatnám, hogy én tanultabb vagyok, mint Moször?

Montanus. Örömet hallanám ezt.

Jakab. Én azt gondolnám, hogy a ki legnyomosb dolgokat tanul, az legmélyeb tudományal bir.

Montanus. Minden bizonyal.

Jakab. Én a szántás-vetést tanulom, azért én tanultabb vagyok mint Moször.

Montanus. Tehát te a goromba paraszt munkát legnyomosb-nak tartod?

Jakab. Ezt én nem tudom, hanem tudom azt, hogy ha a parasz-tok is pennát vagy egy darab krétát vennének a kezekbe és méreget-nék, mely mesze van a hold ide, tehát ti fő tanult emberek nemsokára szerentsétlenek lennétek a ti gyomrotokban. Ti tanult emberek disputa-tióban töltitek az üdőt, hogy ha a világ gömbölyű-e, vagy négy szeg-letű, vagy nyoltz szegletű és mi azon igyekezőnk, hogy a föld színe mindenkor egyenlő maradjon. Lássá tehát Moször, hogy a mi tanulá-sunk hasznosb és nyomosb mint a kendteké és innen, hogy Róka-szakál Estók legtanultab ember itt a faluban, mert ő úgy meg jobbi-totta a maga földét, hogy egy kéve búza két talléral többet ér most, mint annak üdeiben, a ki azt ő előtte birta, a ki napestég a pipa mellett ült és a Magyar Kronikát, meg az evangelomos könyvet zirozta és dörgölte.

Montanus. Elájulok. Szemlátomást az ördög beszél belőled. Soha sem hittem volna, hogy egy paraszt gyermek szájából ilyen beszédek hallattathatnának. Mert nem haitván arra, hogy mind a mit mondasz hazugság és istentelenség, mindazáltal a te beszédid felette különösek egy ilyenre nézve, a miben állapotú te vagy. Mond meg nékem, kitől tanultad te az ilyen haszontalan tsátságásokat?

Jakab. Én, Moször! nem tanultam, de azt mongyák az emberek, nékem jó fejem volna. A Désmás soha sem jön ide, hogy utánnam ne küldene mindjárt. Ő ugyan százszor is mondotta már a szüléimnek, hogy tanulásra fognának engem, én még nagy ember lehetnék valaha. Ha más egyéb dolgom nintsen, fogom magamot, ide s tova sétálok és elmélkedem magamban. A minap egy verset tsinalék Serkanna Mártony-rul, a ki kiitta magát a világbul.

Montanus. Hallyam-sza azt a verset.

Jakab. Tudni kell előbb Moszörnek, hogy ennek a Serkanna Mártonnak az atya és az attyának atya halászok voltak és a vízbe haltak. A vers eképpen vala:

Itt fekszik Serkanna Márton,
Ki hogy szüléihez hasonló légyen,
Kik mint halászok meghaltak vízben,
Égett borral halálra itta magát éltiben.

Montanus. Jól lehet a vers formaliter egy pipa dohányt sem ér, mindazáltal az materialiter még is szép. A mi legelső a prosodia hibáz benne.

Jakab. Mitsoda ez.

Montanus. A verseknek nintsen elég lábok, avagy oly lábok, a mellyeken járhasanak.

Jakab. Lábok? De biz az egész faluban futkostak a minap.

Montanus. Látom, hogy tüzes eszed van néked, kívánnám, hogy tanultál volna valaha és értenéd tuam Philosophiam instrumentalem, így te respondeálhatnál én velem. Jőj mi innen elmenünk.

(Elmennek.)

Vége a Negyedik Ábrázolásnak.

ÖTÖDIK ÁBRÁZOLÁS.

Első kimenetel.

Egy hadnagy és Gáspár.

A Hadnagy. Hol találhatom fel azt a legényt? Én mégis örömet széltem volna előbb azal. Jótekinetű-é?

Gáspár. Igenis. Ő elég alkalmas tekintetű, a szája pedig olyan mint a beretva.

A Hadnagy. E semmit sem tész, tsak egészséges és derék legyen ő.

Gáspár. Ő mindent a mit akar mondhat és meg is felelhet arul. Ő világosan megmutatta azt, hogy a mi egyházfink kakas.

A Hadnagy. Széles vállú-é?

Gáspár. Igenis. Egész szál ember ő. Minnyájan félnek othon tőle, még ugyan a szüléi is, mert ő azokat minnyájokat teheneké, ökröké, lovaká és meg meg embereké teheti, az az, azt ő megmutattya könnyvekből, hogy ők azok légyenek.

A Hadnagy. Ollyanak látczik-é, a ki elálhat valamit.

Gáspár. Ő azt is meg mutattya, hogy a föld gömbölyű volna.

A Hadnagy. Ehez semmi közöm nékem. De látczik ő, mintha merész és vitéz volna?

Gáspár. Életét le tenné vagy egy betőért is, nem hogy még más valamiért nem. Én bizonyos vagyok, hogy ő mindeneket itt maga ellen felindít. De ezel ő nem gondol. E miatt ő éppen el nem ál a maga vélekedésétül és tanításátul.

A Hadnagy. A mint hallom, ebből a legényből egész katona lesz.

Gáspár. Miként akarja kelmed ötlet katonává tenni? Hiszem ő Deák.¹

A Hadnagy. Semmi sem ez. Ha ő másokat juhoká, ökröké és nyulaká tud tsinálni, maid meg próbálom én is ha nem tehetek-e én egy Deákot katonává.

Gáspár. Kivánnám, hogy már a volna. Ej miként fogok én nevetni.

A Hadnagy. Tsak lassan. Ha mink ketten, én meg ispány uram egyet értünk, tehát az ilyen dolgok nem lehetetlenek. De itt látok valakit jönni; nem az-é ez?

Gáspár. Igenis, ez az. Én elmegyek, netalán rosszszat gondollyon felőlem, (elmegyen.)

Második kimenetel.

A Hadnagy és Montanus.

A Hadnagy. Örvendek a kelmed megjövetelin.

Montanus. Alázatosan köszönöm.

A Hadnagy. Mivel hogy itt nem éppen felette sok tanult ember találkozik, a kikel beszélhetne az ember, e végre bátorkodom kelmedet meglátogatni.

Montanus. Ej. E nékem tetczik, hogy kelmed tanult. Engedelmivel Hadnagy uram mikor deponált kelmed?

A Hadnagy. Már tíz esztendő előtt.

Montanus. Tehát kelmed már régi akademikus. — Mi vala pedig a kelmed studiuma, midőn tanult?

A Hadnagy. Én töbnyire a régi deák autorokat olvastam és a Természetbeli törvényt, meg még az erköltsökről való tudományt tanultam, a mit most is tselekszem még.

Montanus. Ej, ez díbdábság, e nem academicum — — —

A Hadnagy. Nem, még sem oly igen.

Montanus. Így sohasem dlsputálhat kelmed?

¹ A deákok fel voltak Dániában mentve a katonaságtól.

A Hadnagy. Nem.

Montanus. Ej. Már e tanulás? Az instrumentalis Philosophia egyedül tsak solidum studium. Más egyéb jó lehet ugyan, de a böltesség közé nem számláltathatik. Az, a ki a Logicát és Metafisikát jól űszte, mindenbül kivetheti magát, minden matériárul disputálhat, ha szinte semmit se tud afelől. Én nem tudom mihez kaphatnék és ki nem gázolhatnék aból. Egy disputio sem vala az én üdömben az universitáson, a hol én opponens ne lettem volna. Egy instrumentalis Philosophus Polystifor gyanánt viselheti magát.

A Hadnagy. Ki most a legnagyobb Disputator?

Montanus. Ez egy Deák, kinek neve Pauszbányi Claudius. Miután ez a maga elenzőit refutálja, úgy hogy egy szót sem szólhat többet, tehát, azt mongya, fel akarod-e most az én vélekedésemet venni, így én megint a tiédet mutatom meg. Mind ez ilyenekben kiváltképen segít raita az ő Instrumentalis Philosophiája. Kár, hogy prokator nem lesz ez a legény, jó jövedele lenne néki. Ő utánna én vagyok a legerősebb. Legutolszor, a mint disputáltam fülembé sugot és azt monda, Jam sumus ergo pares. Én mégis mindenkor cedalog néki.

A Hadnagy. De én azt hallottam, hogy kelmed meg tudgya azt mutatni: a Gyermekes kötelessége volna az ő szüléiket verni. E nékem mégis illetlennek látczik.

Montanus. Ha én azt mondtam, tehát ember is vagyok arra, hogy azt megmutassam.

A Hadnagy. Felfogadom egy aranyban, hogy erre kelmed nem capax.

Montanus. Én pedig felfogadom egy aranyban, hogy capax vagyok.

A Hadnagy. Parola! E mellett maradunk. Meg van mondvá. Hallyuk-sza kelmedet.

Montanus. A kiket leginkább szeret az ember, azokat leginkább veri. Az embernek senkit sem kel jobban szeretni mint a maga szüléit, ergo, az embernek senkit sem kel verni, hanem a maga szüléit. Most egy más silogismusban. A mit mástul vettem, azt tehetségem szerint tartozom vissza szolgálni; én ifuságomban veréseket vettem a szüléim-től, ergo, tartozom azokat is még vissza adni.

A Hadnagy. Elég. En elvesztettem. A kelmed aranyának meg kell lenni.

Montanus. Ej. Tréfál kelmed. Én el nem veszem a kelmed aranyát.

A Hadnagy. El kel kelmednek, akár mi legyek, az egy aranyat venni. Megesküszöm reá.

Montanus. Igen, tehát elveszem azt, hogy kelmed hamissan meg ne esküdjön.

A Hadnagy. De nem merem-e én is próbálni, ha nem tsinálhatom-e én is valamivé kelmedet? Par exemple, én kendet katonává akarom tsinálni.

Montanus. Ej ez igen könnyű; minden deák lelki katona.

A Hadnagy. Nem. Én megmutatom azt is, hogy ked egy hitvány katona. Ked elvette a kézpénzt, ergo — — —

Montanus. Nego minorem.

A Hadnagy. Et ego probo minorem. Arul az aranyrul, melyet kend, mint kéz-pénzt nyert.

Montanus. Distingvandum est inter nummos.

A Hadnagy. Semmi distinctiot. Te katona vagy.

Montanus. Distingvandum est inter — — simpliciter et relative accipere.

A Hadnagy. Nem kel sok tsátság. A kontraktus béfejeztetett.
— A kéz-pénzt te fel vetted.

Montanus. Distingvandum est inter contractum verum et apparentem.

A Hadnagy. Tagadhatod-e hogy egy aranyat nyertél tőlem.

Montanus. Distingvandum est inter rem et modum rei.

A Hadnagy. Jer pajtás mindjárt velem. Most már mondurt adatok néked.

Montanus. Ihol vegye kelmed vissza a maga aranyát. Enek felette bizonyossága sints kednek, hogy fel vettem volna a pénzt.

Harmadik kimenetel.

Az előbbeniek, Gáspár és egy káplár.

Gáspár. Én bizonyág vagyok és én láttam, a mint hadnagy uram a pénzt néki adta.

A káplár. Én hasonlóképen.

Montanus. De mitsoda okbul vetem én el a pénzt. Distingvandum est inter — — —

A Hadnagy. Én most több tsátsogást nem akarok hallani. Káplár! maradj itt, még én a mondurt kihozom néki.

Montanus. Holla! Erő! Erőszak!

A káplár. Nem halgatsz-e te kutya? mindjárt keresztül szurom a banganétot az oldaladon. Nem let-e ő katona? ispány uram.

Gáspár. Oh kétségkívül! semmi kételkedés ebben.

A Hadnagy. Raita. A fekete katzikát le és a mondurt ved fel. (*Montanus* sir midőn a mondurt reá huzzák.)

A Hadnagy. Ejnye pfui! Szégyen egy katonának sírni. Hiszem szeb vagy most már, mint sem az előtt. Káplár. Exercirozd tsak derekasan őtet, Ő ugyan tanult ember, de még tudatlan az exertitiumban.

(*A káplár* exercirozni kezdi és azonközben jól meglohollya őtet. *Gáspár* elmegyén.)

Negyedik kimenetel.

A Hadnagy, A káplár és Montanus.

A Hadnagy. No Káprál! Meg fogia-e az exerciciumot?

A káplár. Maid meg tanullya ő azt, de igen lusta kutya, minden szempillantásban vágnom kel a hátát.

Montanus, (sírva). Ah Nagyságos uram! Légyen könyörületes mégis én hozzám. Én gyenge természetű vagyok és meg nem álhatom az ilyen tractamentumokat.

A Hadnagy. Tsak eleinten nehéz ez. Maid ha egyszer meg laposodik a hátad, nem fog azután az ugy fájni.

Montanus (sírva). Ah, hogy ha soha sem tanultam volna, soha sem jutottam volna erre a szerentsétlenségre.

A Hadnagy. Ej e tsak az eleje. Maid ha egynehányszor a száma-
ráron fogsz ülni, avagy puskát hordozni, az ilyen gyermekségekkel nem is fogsz gondolni.

Ötödik kimenetel.

Az előbbiek, Jeronimus, Magdolna, Örsébet, János, Nille.

Jeronimus. Ezt kend minden bizonyal tudgya?

János. Igen is. Ezt nékem éppen tsak ezelőtt mondotta az ispány.

Jeronimus. Tsak megint jó hitre hozhatnánk ötet, örömet ki-
váltanám.

Örsébet. Ah én szerencsétlen leány.

Jeronimus. Ne lármáz előttem, Örsébet! azal te semmit sem nyersz. De ugy tetczik, hogy itt ál ő. Hallya Hegyi Erazm. Hogy hogy történt ez?

Montanus. Ah kedves Jeronimus uram! én katona lettem.

Jeronimus. Más dolga lesz most kendnek, mint sem az embereket ökrökre és az egyházfit kakasá tenni.

Montanus. Ah! Bánom az én előbbeni esztelenségemet. De késő már.

Jeronimus. Hallya-é kend barátom. Ha le akar kend mondani az előbbeni bolondságirul és az országot nem akarja homi szakadásokkal és disputatiokkal betölteni, így én minden tehetségemmel nem gondolok és kendet kiváltom.

Montanus. Ah! semmit jobbat nem érdemeltem én, mivel a szü-
léimet veréssel fenegtettem. De ha könyörölni akarna kend raitam és engemet megváltana, fogadom bizonyal, hogy ennek utánna más életet fogok viselni és valami kereskedésre adom magamot és disputational soha senkinek terhére nem lézlek többé.

Jeronimus. Legyen kend békével. Maid hadnagy uramal fogok szólni. Ah Hadnagy uram! Kelmed mindenkor jó akarója a mi házunknak. Ez a legény, kit kelmed katonának fogadot az én egyetlen egy leányommal eljegyzett. Botsássa el kelmed ötet, 100 taléral kívánok ezért kelmednek kedveskedni. Meg vallom magam is örültem, midőn legelőször hallám, hogy ugy reá szedték ötet, mert az ő rendkívül való magaviselése mind engemet, mind más betsületes embereket itt a faluban felindított ellene. De midőn ebben a positurában látom ötet és hallom, hogy minden előbbeni esztelenségét bannya, tsak meg nem reped a szivem a könyörületesség miatt.

A Hadnagy. Hallya kend kedves Jeronimusom! A mit tselekedtem azt én az ő javára tselekedtem. Tudom én, hogy ő a kend leányával eljegyzett és egyedül ezért, a kend kedvéért, vettem ötet ily állapotra és ezért tractálám is oly keményen ötet, hogy ő a maga vétkit meg-

ismérje. De a kend kedvéért ezt a pénzt a szegényeknek adom, mivel hallom, hogy ő magát megváltoztatta. (Montanushoz.) Hallya-é kend barátom! A kend szülei sok pénzt költöttek kendre oly reménységgel, hogy kend nékik öregségekben betsületttyekre és vigasztalásokra lészen. Igen okoson is ment kend el innen, de felette felfordult észrel jött vissza, itt az egész falut felindította, rendenkivül való vélekedéseket tart és azokat még nyakason védelmezi. Ha ezek a kend tanulási gyümöltsi, azt kívánhatná az ember, hogy egy könyv sem volna a világon. Nékem úgy tetszik, hogy a mi legjelesebbet kellene tanulni az iskolában az embernek, mind az ellenkezik a kend magavisplésével és hogy a tanult embernek mindenen felett ollyannak kellehe magát mutatni, hogy meg lehetne ismérni, hogy ő temperatusbb, okosbb és tisztességesb az ő beszédiben, mint az a ki nem tanult. Mert a józan filozofia arra tanít bennünket, hogy a visszavonásokat tsillapítsuk és letsendesítsük, hogy mi azontul el álljunk vélekedésinktől, mihelyen legkiseb tévelygésünket megmutatták valamiben. Az első törvény a filozofiában az, hogy önön magunkat esmérjük és menél jobban megvisgállya ezt valaki annál kevesebet gondol az magafelül, sőt annál inkább észre veszi mely sokat kel még néki tanulni. Kend pedig a filozofiát viadal mesterségé teszi és azt tartya filosofusnak, a ki homi subtilis distinctiokkal az igazságot félre fordította és magát minden vélekedésből kiveri. Ezek által kend magát gyűlöletesé teszi az emberek előtt és a tanulást másokkal megűtáltattya, mivel azontul azt képzik magokban az emberek, hogy eféle tsudálatos gonosságok legyenek a tanulás gyümöltsi. Legjobb tanács, mellyet kendnek adhatok, az, hogy valamit dolgozzon és ekeppen tisztítsa ki fejét és feleitse el mindazt, a mit annyi éjeli vigyázás által tanult. Fogjon kend valami kereskedéshez, melly által elő mehessen e világon. Ha pedig tanulásai mellett akar kend maradni, tehát azokat valami jó rendbe tedgye.

Montanus. Ah nagyságos uram! én az úr tanácsát fogom követni és azon igyekszem, hogy ennek utánna más ember legyek.

A Hadnagy. Jól van! Így én kendet ismét szabaddá tészem, mihelyen a szüleinek és ipainak ezt meg igéri és őtőlök mind a két részről botsánatot fog kérni.

Montanus. Ah! én kentektől minnyájoktól botsánatot kérek és fogadom kendeknek, hogy ezentul más életet fogok viselni. Ellene mondog az én előbbeni szokásomnak, a melytől nem ezen állapot, mellybe estem, hanem ennek a derék tisztnek az ő beszélgetési vonzanak el, ezen okra nézve az én szüleim és ipáim után mindjárt leginkább is fogom tisztelni őtet.

Jeronimus. Tehát nem tartya már kend édes vőm! annak, hogy a világ gömbölyű? Ez legjobban szorongattya az én szívemet.

Montanus. Édes, kedves ipam uram. Én erül többet disputálni nem akarok, egyedül tsak azt akarom mondani, hogy ebben az üdőben minden tanultak vélekedése ez, hogy a föld gömbölyű.

Jeronimus. A — — — Hadnagy uram! Hagy legyen megint katona, a meddig a föld lapos nem lészen.

Montanus. Édes, kedves ipam uram! a föld bizony oly lapos, valamint az ember tenyere. Megelégedet már kend?

Jeronimus. Úgy, úgy. Most már mi megint jó barátok vagyunk. Most már elveheti kend a leányomat. Mennyünk most minnyájan haza és a békesség poharát igyuk meg. Hadnagy uram is fog annyi betsületet hozzánk mutatni és velünk jön. (elmennek minnyájan.)

Vége ennek a játéknak.

Közli: DR. BITTENBINDER MIKLÓS.

BERZSENYI DÁNIEL FELETT MONDOTT BÚCSUZZATÓ VERSEK.

A nagy költő sem kerülhette el sorsát. Neki is a régi időkben szokásos verses búcsuzzatóval kellett elindulni a minden halandók útjára. Horváth József, a vései evangélikus fiatal lelkész követte el ezt a merész dolgot, hogy a nemzet nagy énekesének nevében verses formában szólott a gyászolókhöz. Érezte a feladat nagyságát. Tudta, hogy mivel tartoznék vers dolgában is a nagy költő emlékének; igyekezett is a lant idegeit tőle telhetőleg felhangolni, és búcsuzzatója jobb is valamivel az akkori ilyenféle verseknél, nem annyira ízléstelen és versformában is elűt a többiektől: de sajnos, az eredmény mégis messze elmaradt a jó igyekezet mögött.

Az irodalom barátait azért talán érdekelní fogják a versben található helyi és személyi vonatkozások. A másolat a szerzőnek eredeti kéziratáról készült, melyet halotti predikációjával együtt nyomtatásban is ki akart adni. A szintén megkezdett, de félben hagyott Előszóban ugyanis ezt írja: »Midőn halhatatlan költőnknek emlékezetét ily gyenge és hirtelen készült munkával, a milyen ezen szent beszéd és búcsuzzatás, megtisztelni kívánom: félnem kell, hogy az elhúnytnak érdemeihez és fényéhez méltatlan áldozatot hozok. Nem is egyéb bírt arra, hogy munkámat sajtó alá bocsássam, mint a megszorodott szívű özvegynek szíves kívánsága, ki ezáltal is forrón szeretett férjének habár csekély emléket állítani akar.«

A jó szándék azonban még sem valósult meg. Sem Színnyei, sem Váczy, sem Petrik nem tud róla.

Az Előszóban említett halotti beszéd kézírata elveszett. Csak a búcsuzzató üres lapjára van ráírva irónnal a textus: Példabeszédek 3. r. 13—18. verse: Boldog ember, a ki megnyeri a bölcseséget stb. Themája:

Azon ígéretek, melyek vagynak a bölcs és tudós embereknek téve.
S ezt a következő felosztással tárgyalja: A tudománynak és bölcseség-
nek ígérvé van 1. napoknak hosszúsága, 2. gyönyörűségek utain járás,
3. gazdagságok és tisztesség, 4. örök boldogság.

A búcsuztatót szószerint való hűséggel itt közlöm.

Búcsuztató versek,

Néhai Tekintetes Nemes Nemzetes Vitézlő
Egyházas-Berzsenyi *Berzsenyi Dániel*
Úrnak, több Tek. Nemes Vármegyék Tábla-
bírájának s a Magyar Tudós Társaság
rendes Tagjának hamvai felett
mondattak
Horváth József vései ev. predikátor által
Niklán Febr. 26-kán 1836.

1.

Hír, dicsőség, földön sok szívek bálványi
Varázsló erővel birnak bájaitok,
Mint kéklő egünknek csillagragyogványi
Vezérlik léptünket fénylő sugáritok;
Bölcsönktől a sírig egy vagy más formában
Uralkodtok rajtunk élet pályájában.

2.

Küzdés, fáradozás vezérel hozzátok,
Lankadoz s csügged a test s lélek ereje;
S ha ezt lángotokkal ismét lobbantjátok,
Gyakorta kiszárad örömind kútfeje.
A koszorú, melyet izzadt homlokunkra
Tüztök, ritkán szolgál vidámításunkra.

3.

Legnagyobb dicsőség szárnyain repülve
Vérzik sokszor szívünk s hullatunk könnyeket,
Fájdalmink árjában szívünk elmerülve
Nem találunk sehol oly boldog rejteket,
Mely csendes örömet, igaz boldogságot
Nyujtna s kebelünkbe árasztana vígságot.

4.

De ha elnyerjük is szívünk óhajtatását
S dicsőségünk mellett örömdök bájain
Legeltetjük szívünk legforróbb vágyását,

Mulékony ez s túl nem hat a sír halmain;
 Mikor legkevesbbé remélnénk végünket,
 A sirba temetjük hírünk s öröminket.

5.

Hirtelen, mint árnyék, elmúlik ez élet,
 Gyorsan elhervadnak örömvirágai.
 Véletlenül jó a halál s az ítélet,
 Elhomályosulnak reménysugárai.
 Annak, ki szárnyain repült szerencsének,
 Koporsójánál zeng bús halotti ének.

6.

Kinek eddig terjedt öröme, reménye,
 Borzadhat a sírtól, méltán retteg szive;
 Rövid volt s csalékony boldogsága fénye,
 Földi boldogság a halálban nem hive.
 Mind ez, mi volt itten vidámítására,
 Elmarad tőle az Úr intő szavára.

7.

Kikhez tartós hűség s barátság kötötte,
 Kik rózsákkal hinték útja töviseit,
 E zavaros élet árja közepette
 Hasztalan hullatják szeretet könnyeit;
 Néma a sír öble, nem felel szavokra,
 Nem hajt könnyeikre, sulyos fájdalomkra.

8.

Nem ment meg a sírtól hírünk, dicsőségünk,
 Nem, kedveseinknek áradó könnyei,
 Levegőbe oszlik sok szép reménységünk,
 Testünket befedik a föld göröngyei;
 Sok szép feltételünk a sírban enyészik,
 Fejlődésre nem jut, létre nem tenyészik.

9.

De azért ki hiven futá itt pályáját,
 Ki a hír s dicsőség ösvényén haladott,
 Nem veszti el végkép méltó koronáját,
 Bár itten csak kevés jutalmat aratott;
 Él emlékezete embertársi között,
 Lelke pedig dicsőbb örömbé költözött.

10.

Ki a széphez, jóhoz s dicső pályájához
 Világi éltében forrón ragaszkodott,
 Az tudja, ha meghal, mennyei atyjához
 Jut s bár itt szenvedett, nyer boldogságot ott;
 Ha hűség lánczai holtában szakadnak,
 Hiszi, várja: mennyben összekapcsoltatnak.

11.

Kedvesi, baráti, gyermeki körében
 Kívánva kívánja élni örömeit,
 De nem test, hanem a lélek gyönyörébe
 Merül s legelteti szíve érzéseit;
 Lelki művelődés, szívnek jobbulása,
 Kedvesei között ez legfőbb vágyása.

12.

S míg erre törekszik, oly kincsekért fárad,
 Melyeket az idők meg nem emésztnek;
 Belőlök boldogság bő kutfeje árad,
 Élet ösvényein áldást tenyésztenek;
 Hűség, elégedés és béke kíséri,
 Míg vándor hajója révpartját eléri.

13.

S véled-e, hogy ekkor retteg a válástól,
 S hiszi, hogy semmibe vész igyekezete?
 Nem, ő tudja, hogy a végső búcsuzástól
 Nincs messze az örök hajnal derülete,
 Hogy a lélek és szív kincsei maradnak
 S szeretet lánczai végkép nem szakadnak.

14.

Keresztyének, ezen szomorú példából,
 Melyet nekünk most e gyászkoporsó mutat,
 Nyilván látjuk, hogy e föld adományából
 Semmi más, csak lélek s szív ad biztos utat
 Élet bajai közt békés vándorlásra,
 Halál órájában megnyugosztalásra.

15.

Tekintetes Tudós *Berzsenyi Dániel*,
 Kinek mostan teszünk végső tiszteletet,
 Kénytelenített hirtelen hagyni el

Minden örömeivel e földi életet,
S mind attól, mi kedves volt itten szívének
Meggvált s lakosa lett a szentek helyének.

16.

Hatvan esztendőkre nyúlt földi pályája,
Míg a hír s dicsőség ösvényén haladott,
Ritka fényt érdemlett s nyert küzdő munkája,
Mert lelke itt olyan kincsekhez juthatott,
Melyek el nem vesznek a halál álmában,
El nem temetődnek sír éjszakájában.

17.

Itt hagyta a földnek minden ajándékát,
Javait, örömit, gyönyörűségeit,
Szeretett hitvesét és négy maradékát,
Gyászba borította minden hív véreit;
De lelke általszállt dicsőebb hazába,
S az egek Uránál él boldogságába'.

18.

Nem földi örömök muló hívságának,
Világ bálványának áldozta életét
A tudományoknak és négy magzatjának
Szentelte s áldozta hív igyekezetét;
Lelki művelődést, szívnék jobbulását
Terjesztett mint keble legfőbb kívánását.

19.

S így most a halálban lelki nyugodalmát
Találta fel, nem a szív rettentéseit,
Nem félte a halál borzasztó hatalmát,
Mert mennyben várhatta örök örömeit.
Kedvesei! áldást kíván most reátok,
E búcsu szavakat intézi hozzátok.

20.

Te *Dukai Takács Zsuzsánna* hitvesem,
Fájdalmasan érzed özvegygyé létedet,
Rád az Urnak bármely áldását kérhessem,
Bánat szorongatja sebesült szívedet;
Látom, mind egyre foly könnyeidnek árja,
Mert kedves hívedet a koporsó zárja.

21.

Az elmúlt s vissza nem térhető időket
Emlékezetedbe újra visszahozod
S előtted látván a komor jövőidőket,
Bánatodat újabb bánattal halmozod.
Szép idők! szeretet édes pillantási,
Lelkemnek is függnek rajtatok vágyási.

22.

De én elköltöztem boldogabb hazába,
Lerázta már lelkem földi bilincseit,
Szeretetem hozzád él dicsőbb formában,
Nemesülve adom szívem érzéseit;
Hiszem s bizton várom, hogy majd nem sokára
Szived reá talál szerető társára.

23.

Addig is ajánllak az Úr oltalmába,
Tegye szerencséssé földi napjaidat;
Ha napod borulna éjnek homályába,
Ne rettegj, forgatja Isten sorsaidat;
Ez élet tengerén kormányosod léssen,
Vészek után bátor révpárra áttészen.

24.

Oszlassa hát szived nyomasztó fájdalmát
Most elkövetkezett halálozásomon,
Szüntesd jobb reményben szemednek siralmát,
Ne epezzd lelkedet végső válásomon;
Az, ki sorsainkat bölcsen igazgatja,
Igy végezte, légyen meg szent akaratja.

25.

Kedves gyermekeim, hozzátok fordulok,
S rátok adom végső atyai áldásom,
Mielőtt a sirnak öblébe indulok,
Az egek Urához küldöm óhajtasom;
Legyen ő veletek minden dolgotokban,
Vezessen boldogul minden sorsotokban.

26.

Farkas, Antal, László, három fimagzatim,
Úr legyen veletek szép ifjuságtokban,
Nyugodjatok meg az Isten tanácslatin

S bölcs végezésén e szomoruságtokban;
Ő nem hágy el, csak Őt híven szeressétek,
Parancsolatait híven kövessétek.

27.

Legyen is veletek kegyes oltalmával,
Kisértések ellen Ő védje szívetek,
Vezérljen szüntelen atyai karjával
Mind addig, míg megszűn földi életek
S majd egykor velem a mennyek országában
Egyesüljetek a boldogabb hazában.

28.

Berzsenyi Lidia, jó leányom, Téged
Vegyen körül az Úr kegyes őrizete,
Ő legyen mindenkor erős segítséged,
Ha dúlna ellened vad sors fergetege;
Éltednek napjait nyujtsa még sokára,
Méltóztasson lelki, testi áldására.

29.

Éltesse veled sok boldog örömekben
Tekintetes Barcza Károly jó férjedet,
Kevés részt juttasson földi keservekben,
Míg eléred te is utolsó végedet;
Akkor fogadjon bé a szentek hazája,
Jusson osztályúl az élet koronája.

30.

Berzsenyi, Takács és más egyéb vérségben
Minden urakat és jó asszonyságokat
Niklán, Dukában és a többi helységben
Engemet szerető hív rokonságokat
Az Urnak ajánlom kegyes oltalmába
Most, midőn költözöm az örök hazába.

31.

Bokros rokonságunk minden igaz vére
Bírjon az Istennek legjobb áldásával,
Számolhasson mindig az Úr védelmére,
Koronáztassék meg minden javaival;
Nyerje meg mindenik földön kívánságát,
Birhassa végtére az ég boldogságát.

32.

Minden élők pedig rólam tanuságot
 S példámból oly hasznos serkentést vegyenek,
 Hogy kövessék itten híven a jóságot
 S így az Urtól ők is jutalmat nyerjenek,
 S befogadtassanak mennyek országába,
 Az idvezülteknek szent társaságába. Ámen.

Közli: PAYR SÁNDOR,
 theologiai akadémiai tanár.

EGYKORÚ EPITAPHIUMOK BALASSA BÁLINTRA ÉS FERENCZRE.

Rimay János verseinek, melyeket barátjának, Balassa Bálintnak halálára írt (Balassa Balintnac Eztergam ala valo keszületi. Egyetlen példánya az Akadémia könyvtárában Régi Magy. Írók Qu 39 jelzettel), egykorú latin pendantja azon verssorozat, melynek érdekesebb darabjait alább közöljük. Rimay ez egyetlen maga kiadta verseit, úgy látszik, magának Balassa Bálintnak kérésére írta (V. ö. báró Radvánszky Béla: Balassa és Rimay barátsága. *Budapesti Szemle* 1904, 119. köt. 44. l.). Ezt a nyomtatványt követte 1600 körül a Balassa Testvérek Apológiája, a melyben Bálint mellett a tatárok ellen elesett Balassa Ferenczet is dicsőíti. (Rimay János munkái. A Radvánszky és sajakazai codexek szövege szerint kiadja báró Radvánszky Béla. Budapest. A M. Tud. Akadémia kiadása. 1904. II 1.)

Az alább közölt versek ugyanezen alkalomra írt művek. A zay-ugróczy levéltár 19. számú codexében (Collectaneorum, Tristia, Utibilia et Necessaria, pro Exorcismo Melancholiae Materiam discurrendi subministrantium Tomus I^{us}.), a melyet többekkel a XVIII. század közepe táján állított s kötetett össze Lautsch Márton prédikátor (V. ö. Gragger Róbert: A zay-ugróczy verses német kodexről. 1910. Budapest. Megjelent a VIII. ker. közs. főreáliskola 1909—10. évi értesítőjében), találhatók e versek. Egy Bártfán 1595-ben megjelent, de elveszett nyomtatványnak másolata ez, mely a két Balassát gyászolja. Bálint 1594. május 26. vagy 27-én halt meg Esztergom ostrománál kapott sebében; Ferenczet pedig, ki 1594. ápril 21-én Hatvan alatt csak megsebesült, Kassánál július havában ölték meg a tatárok, Thurzó Györgynek július 28-án kelt levele szerint.

E versezetek többeknek szerzeményei. Az elsőeknek szerzője »Janus Balogus«, ugyanaz, a kinek latin verse ugyancsak 1595-ben jelent meg e nyomtatványban: *Elegiae duae. Altera M. Joannis Bocatii P. L. altera Joannis Balogi Bartfae 1595.* Másik ismeretes verse Baranyai Decsi Adagiáinak végén levő: *In Zoilum seu In Obtrectatorem linguae Hungaricae* című. Itt közölt verséből megtudjuk róla, hogy »Concionator Silvensis et Demetensis volt. Különös, hogy a humanista hízelgésektől túláradó versekben nem emlékszik meg Bálint költői működéséről, melyről a banális »carmen Apollo rogat«-on kívül nem is szól. Tudományát is csak odavetőleg említi szokott túlzásai közt (*Praestans ingenium eruditionem*). Annál több dicséretet halmoz vitézségére, mint a ki »Here-seos Turcae fraudes casses« s a kit a »hunnorum militum dolor« kísér sírjába. — A költő nevének vitás voltát nem dönti el sem az egyik, sem a másik részre: majd Balassy-nak, majd pedig Balassának írja s ez a körülmény ismét a mellett szól, hogy az előbbi előnévnek, az utóbbit családnévnek kell tekintenünk.

EPITAPHIA

Generosorum et Magnificorum Dominum

Valentini et Francisci Balassa de Gyarmath, fratrum

Germanorum pie et gloriose pro fide xstiana in diversis modis
extinctorum gratitudinis ergo

a diversi conscripta.

Bartphae, David Gutgesel excudebat anno 1595.

Praefatio

elmondja kiválóságaikat, valamint Balassa Menyhért és János érdemeit. Következik egy distichonokban írt ajánlás »Generoso Dno Christophoro Darholcio« Janus Balogustól, utána ugyancsak distichonokban egy »Elegia seu Lamentatio et Quaerela Hungariae super interitu et funere fortissimi herois Francisci Balassa, scripta a Joanne Balog, concionatore Szilvensi et Demetensi«, melyben hosszadalmasan és humanista hízelgéssel mondja el a szerző az »alter Achilles«, a »Mars Balassa« elestén való keserűséget. Követi ezt ugyanoly hosszú

ELEGIA FORTITUDINIS

HUNGARIAM CONSOLANTIS AC ANIMANTIS

eodem Auctore.

Utána:

EPIGRAMMATA

Eodem Auctore.

Az első négy Balassa Ferenczről szól. Az ötödik :

Aliud

de fratre ipsius.

Diique, Deaeque simul caelo nova proelia miscent
 Certatim petit cuique *Balassa* valens
 Nosse velis qui sunt et quae sint accipe paucis
 Mercurius Mauors Pallas Apollo Venus.
 Mercurius linguam Mars ensem Cypris amorem
 Ingenium Pallas, *carmen Apollo rogat.*
 Ille sciens vates bellator fortis amatus
 Sic hic et haec mihi sunt cuncta Minerva refert.
 Sum Dea belli potens sapiens sum sum quoque pulchra
 Nostra *Valentinus* castra *Balassa* colat.

Aliud

Miror eximium genus tuumque
 Praestans ingenium eruditionem
 Praeclaram bene fortitudinemque
 Notam militibusque pluribusque
 Et miror magis has quod ipse temnis
 Virtutes animique corporisque
 Mortem pro patria tua oppetendam
 Mirari sed ego repetente cesso
 Illas sic etenim facit perennes
 Immo plus modo quam vel ante vivis.

Utána: »De incerta morte Andrae Mudronits Teuto Lipchensis
 Paedagogi« szóló hosszú vers következik. Majd újra Balassa Bálintról:

Strophaeum VALENTINI BALASSY.

Heresacos Turcae Martis Plutonis amoris
 Flagitium fraudes telum molimina casses
 Religione armis virtute labore fideque
 Euerti domui pressi vici separaui
 Namque caro quamvis vinxisset bruta incinctam
 Hunc tamen excelsi domui sermone Tonantis
 Ergo vides bello magnum quicumque Valentum
 Transtra velut curam vitae petitura fugan(tem?)
 Discas et sceleris manus aspergine parcas.

OCCUMBENDO VICTI.

Mors fecit et quotiens mortis nova spicula sentis
 Mortis ut occasus non violentus ovet
 Morte pro invicta tristi mors moesta ruina
 Victa notat casus maxima damna sui.

Exuncee (?) quoniam mortis mors praeda sarassa (?)
 Ad tutum tranat strange carente polum.
 Quare quem celebres viuum ornare triumphum
 Juxta pari stratum prospera laude beant.

HUNNORUM MILITUM DOLOR.

Pannonides Patrii luctus date Martis alumni
 Caede *Valentinum* turcica tela necant.
 Occidit armisono Bellonae divus honore
 Bello Scipiadas fulmina bina valens
 Castallis doctae perpotus Pallados undis
 Julius arte potens Hector et ense novus
 Occidit heus bellum cur Mars rapis impie Achillem
 Turcica quem Patriae gens inimica tremit.
 An quia falce metunt inimici numina Parcae
 Numina quae furias occuluere fores.

Epitaphium.

En ego pro patria pugnans mea fata subivi
 A teneris belli grande secutus opus
 Occubui subito violenti turbine Martis
 Pro patriae tractans arma salute meae.
Balassius iacet hic fama super aethera notus
 Religione potens conditione Baro
 Quem sub *Strigonio* pugnantem fortiter ense
 Atropos ad superas iussit abire domos.

Epitaphium

MAGNIFICI ET GENEROSI DOMINI D. VALENTINI

BALASSA de GYARMATH in opugnatione
 Strigonii hostium globis prostati et pie in
 fide christiana defuncti anno 1594.

Belli fata VALENTINUM rapuere BALASSAM
 Qua jungunt socias Granus et Ister aquas
 Nam per utrumque femur dum promovet agme in hostem
 Sulphureo cannae fulmine tactus obit.
 Ille manum mortis Jani caput Herculis artus
 Cor Ithaci pondus gessit Abantiadis
 Ut vitae sic laus mortis quo notior esset
 Pro patrio voluit miles obire solo
 Ne trepida mortem bello delecta iuventus
 Conspicuos semper magna ruina facit.

Leonhardus Mokoschius Senior
 Ecclorum C. Lipt.

Epicedium

IN OBITUM MAGNIFICI ET LIBERI BARONIS DNI

D. VALENTINI BALASSY nuper apud Strigonium
pro patria defensione fortiter occumbentis

A studiosis Poëseos

Caesarei regiique collegii Thurotziensis Societatis Jesu
Lugubris apostrophe

MAGNIFICI ET LIBERI BARONIS DNI D. FRANCISCI BALASSY,

qua fratrem suum demortuum compellat, eiusque deflet interitum.

Quis mihi quis tete rapuit dulcissime Frater
Mutua quis rapit socialis vincula vitae
Quis decus Hungariae tenebris et nubibus atrae
Involvit noctis necis aut horrentibus umbris
Occulit o fera mors o mors crudelis et atrox
Iam cito quae rapuit dilectum funere fratrem
Lex mors tam variis iactatum casibus usque
Me miserum quocunque gradum vel lumina flecto
Ante oculos fratris mihi tristis oberrat imago
Cuius et exanguis spectacula tristia lethi
Exanimant pectus totas traducere noctes
Cogunt insomnes placidam turbante quietem.
O mors o fera mors, o mors crudelis et atrox
Quisnam adeo durus tua quem non spicula lethi
Permoveant quibus occubuit nunc gloria gentis
Hungaricae stirpisque decus spes alta nepotum
Te quoties Frater accolo suspiria ducens
Nil nisi flere iubet, lacrymasque ciere fluentes
Et gemitus cordis moestasque movere quaerelas
O quantum exoptat mea mens nunc ora tueri
Pallida quam dulces tecum miscere loquelas
Te quoties vocat et verbis compellat amicis
Sed responsa negas sunt muta silentia oris.
Aspicio si forte meos digneris honore
Vultus blandidulos sed tu mihi claudis ocellos
Ac refugit solitos in me convertere vultus
Sola mihi superest, tua frater mortis imago
Quae gemitum et moesti magis auget corde dolorem
O mors o fera mors o mors crudelis et atrox.
Siccine fraterni potuisti stamina fati
Rumpere et optata filum profundere vitae
Insignem pietate virum belloque potentem
Hausisti immeritum Cumaeos vivere dignum
Annos quo vis miles erat truculentior horti
Pacificens victor qui victis parcere prudens
Noverat armatos quoque debellare tyrannos

Turcarum immanem pariterque arcere furorem
 Qui clam pro patria patriae succensus amore
 Fortiter oppugnat Turcos et castra lacessit
 Marte potens pietate gravis virtutibus auctus
 Occidit immeritus pietatis splendor avitae
 Factus et antiquae fidei defensor et ingens
 Patronus Phoebo Musis et Pallade clarus
 Sed quid longaeuo iuvat indulgere dolori
 Quid prosunt lacrymae gemitus respiria luctus
 Nec vitam revocare valent nec fata movere
 Cum tu sydere pater iam laetus in arce
 Inter coelicolas diuorum pace fruaris
 Cuius et insignis gestarum gloria rerum
 Immortalis eris florebis et inclyta virtus
 Ac te BALASSY seri post secula nepotes
 Mirantes referent, repetent tua facta minores
 Vivet et aeternum terras post funere nomen.

Prosopopeia

MAGNIFICI ET LIBERI BARONIS DNI
 DNI VALENTINI BALASSY
 demortui qua fratrem de sua
 morte dolentem
 consolatur.

E vigasztalásnak szövege azonban, a mely, mint a halottas búcsúztatóknál szokásban volt, a mint Rimay versében is megvan, a halott szájába adja a szót, itt hiányzik. A másoló nem folytatta munkáját.

Közli: GRAGGER RÓBERT.

KEMÉNY-LEVELEK A NEMZETI MUSEUMBAN.

Néhány levelét közlöm itt báró Kemény Zsigmondnak a Nemzeti Museum kéziratárából. Az első levelet Kemény és Csengery közösen intézték Heckenast Gusztávhoz. Benne a Magyar Nép Könyve új folyamának a kiadásáról van szó. A Magyar Nép Könyve, melynek két első évfolyamát is Csengery és Kemény szerkesztették (1854—1855.), az 50-es években különös erővel lábrakapó ú. n. népirodalomnak legkomo-lyabb és legértékesebb vállalata volt. Az első helyen álló irat lehetett a szerződés, a mit a szerkesztők a kiadóval kötöttek és mint ilyen, érdekes adalékul szolgál 50-es évekbeli irodalmunk gazdasági viszonyaihoz.

A másodiknak közölt levélben Kemény Deák »Adalék a magyar közjoghoz« című munkájának a német kiadását közvetíti Ráth Mórnl.

A harmadik levelet Vachott Sándornéhoz írja Kemény. Vachottné vállalatait (Anyák Hetilapja, Szünórák, Gazdasszonyok Hetilapja) az 50-es és 60-as években a legkiválóbb közéleti férfiak (Deák, Eötvös) támogatták és tán Keményhez is valami ilyenféle ügyben fordult Vachottné abban a levélben, a miről az közönséges szórakozottságánál fogva megfeledkezett.

Adorján Boldizsár, kinek a negyedik levélke szól, a 40-es években költő és novellista volt, majd a szabadságharcz után cs. törvényszéki ülnök lett Rimaszombatban.

I.

T. cz. Heckenast Gusztáv úrnak!

Szóbeli értekezésünk folytán van szerencsénk jelenteni, miszerint fen-címzett Heckenast Gusztáv úr kötelezi magát a »Magy. nép könyve« című vállalat új folyamának kiadására, mely vállalatnak terjedelme kötetenkint húsz ívnyi leend ciceróból nyomott nagy 8-ad rétbén s melyből minden öt hétben egy füzet jelenik meg.

Ellenben alulírt szerkesztők kötelezik magukat a »M. n. k.« pontos szerkesztésére és a füzeteknek a vállalat eddigi dolgozótársainak hozzájárultával a szükséges kéziratokkali ellátására.

A kéziratok díjazására nyomtatott ívenként *negyven* pengő forintot ajánl Heckenast G—v kiadó úr. Egyszersmind kötelezi magát, hogyha az előfizetők száma a 2500-at meghaladja, 10 százalékot fizet, az azon túl beveendő öszletből, levonván a posta-költségeket, szabad példányokat és könyvárúsi provisiókat.

Az előfizetésen kívül és minden kötet megjelenése után bizományban szétküldött példányokból az említett 10 százalék nem jár.

A fizetés a t. Heckenast Gusztáv kiadó úr részéről minden füzetre előre történik minden öt hétben, első fizetési határidőül f. é. október 1-ső napját tűzvén ki.

E kölcsönös megegyezés 6 évre kötelezi mind alulírt szerkesztőket, mind t. Heck. G. kiadó urat.

Ha azonban az előfizetők száma egy év alatt 2000-re nem emelkednék, szabadságában áll fentisztelt kiadó úrnak a vállalatától visszalépni.

Teljes tisztelettel

Pest, september 10-kén 1855.

Csengery Antal,

Báró Kemény Zsigmond.¹

¹ A levél Csengery kézírása.

II.

Tisztelt kiadó úr!

Deák munkája magyarul megjelent a Szemlébe. Deák azt hitte, hogy akadály merülhet föl a' megjelenésére nézve, 's annál fogva a' német kiadást külföldön szeretne volna megjelentetni.

Most másként állván a' dolgok, miután Deák szíves volt rám bízni, hogy külföldi és hazai vállalkozókkal tegyem érintkezésbe magamat munkája német kiadására nézve; én kötelességemnek tartottam, különösen önt is fölszólítani:

Hogy minő feltétel mellett akarná Deák Ferencz úr munkájának (így!) a német kiadását elvállalni?

Kérem méltóztassék ma engemet szándéka iránt írásban értesíteni, mert *holnap reggel* referálok Deáknak a végeredményről.

Pesten, febr. 21-ken 865

tisztelője

Kemény Zsigmond.

III.

Csötörtök estve, 19-kén.

Nagyságos asszony!

Ezerszer kell bocsánatot kérnem azon ügyetlenségért, hogy becses levelét — melyet tegnap vettem — a' szerkesztési idő alatt félretettem, hogy mihelyt a signaturán túlesem, elolvassam; azonban a' helyett az asztalon feledém, 's épen e perczben találtam meg.

Ha nagysádnak alkalmatlanságára nem leszek, holnap a' délelőtti szerkesztés bevégeztésével tiszteletemet fogom tenni; addig is maradván

alázatos szolgája

Kemény.

IV.

Kedves barátom!

Rendkívül nagy öröömnek tartom kívánságod teljesítését.

Holnap reggeli 7 órára az Aranyasban, a' nro 22. szám, bizonyosan meg fogok jelenni.

Isten áldjon!

Kemény.

Közli: PAIS DEZSŐ.

ARANY JÁNOS LEVELE HUNFALVY PÁLHOZ.

Arany János egy kiadatlan levelét közlöm Hunfalvy Pálnak a felkai Tátra-Múzeum Egyet birtokában levő kézirati hagyatékából. Hunfalvy a saját Platon és Szabó István Ilias fordításának a terjesztésére szólította fel Aranyt, a ki 1853 április 21-én kelt levelében men-

tegetőző hangon számol be a nem éppen kedvező eredményről. Főképpen a levél azon pontja érdekes, melyben a nagykőrösi viszonyokról nyilatkozik Arany és pedig nem nagyon hízelgően.

Nagy-Kőrös, ápril 21. 1853.

Tisztelt Hazafi!

Bocsánat kérésen kell kezdenem, hogy becses levelére illy későn válaszolok, de mulasztásom oka az volt, hogy a rám bízott dologban nagyobb eredményre várokotam -- mind hiába! Fájdalom, itt a részvét irodalmi termékek iránt igen csekély, az ó-klassikai irodalom iránt pedig, a mint látom, épen semmi. A magasb osztályú tanulók száma kevés, azok részint igyekező fiúk, de szegények, részint agarász urfiak, — a városbeli intelligentiáról e tekintetben jobb hallgatni. Így csupán az iskolai könyvtár részére mind Pláton, mind az Iliász fordításából egy, és ezenkívül az Iliászból még egy példányt kérnék küldetni, ha illy csekély mennyiségre is kiterjed a kiadó urak kedvezménye. Gyors szekéren, az itteni ref. iskolának címezve, leghamarabb s legbiztosabban megkaphatnók. A pénzt, nem lévén így utasítva, előre nem vettem fel; a könyvek megkapása után rögtön küldöm.

De a milly kedvetlen hatással volt reám a közönyösség, melly a kegyed becses bizalmának illy kevés mértékben engede megfelelnem: olly büszkévé tesz másfelől eme bizalom és szerencsésnek érzem magamat, hogy ez érintkezés alkalmat nyujta kegyed irántami jóindulatáról meggyőződnöm. Fogadja viszont nagyrabecsülésem bizonyosságát és szíves üdvözlömetet!

Teljes tisztelettel levő

alázatos szolgálja
Arany János.

A címzés a következő:

T. cz. *Hunfalvy Pál* urnak,
a magyar t. társaság tagjának
tisztelettel

Pesten
Szerfita-tér 7. szám.

Közli: PAIS DEZSÓ.

ADALÉKOK DÖBRENTAI SZERKESZTŐI TEVÉKENY- SÉGÉHEZ.

Az alábbi négy levél közűl Döbrentei a három első Kerekes Ábel szászvárosi tanárhoz írta, ki történeti forrásművek gyűjtésével foglalkozott s a Janus Pannonius életrajzát írta meg a Döbrentei Erd. Múzeumában. A negyediket Sípos Pál tordai ref. paphoz, előbb szászvárosi, majd spataki tanárhoz. Eredetiük özv Lészay Lászlóné tulajdonában Szászvároson.

A levelek tartalma élénk világot vet arra a sok vesződségre, a mely a Múzeum szerkesztésével együtt járt. De másfelől további bizonyosságai ezek annak a szerkesztői buzgalomnak, irodalomért lelkesedő egyéniségnek, a milyennek Döbrenteit általában ismerjük. Ifjakat lelkesít és dicsér, a már munkálkodót ösztönzi és bírálja.

Figyelmet érdemel a negyedik levél a Helmezyre és a Kazinczy erdélyi utazására vonatkozó részek miatt is.

I.

Szeretett Hazafi-társ!

Az Úrnak Bethlen Gáborát¹ örömmel vettem Vácán. Ölelem az Urat illy szép buzgóságáért s gyönyörködve nézem, hogy a legszebbért a tökéletességgel ki nem fáradva vív. E munkából igen jó munka lesz. Jegyzéseimet holnapután megmondom, a mikorra az Urat barátságosan ebédre instálom. Híva lesznek MZeik Miklós,² B. Naláczy István,³ T. Sípós⁴ s Keresztes.⁵

Nagy köszönettel fogom venni, ha ezen örömet az Úr teljesíteni bátorsággal fogja. Addig is vagyok tisztelettel.

Az Úrnak

Dédács, szept. 11. d. 1815.

alázatos szolg. barátja:

Döbrentei Gábor.

Kívül cím:

a Monsieur

Monsieur Abel de Kerekes

Recteur

Szászváros.

II.

Kolozsvár, okt. 8. d. 1815.

Szívesen becsült Hazafi!

Tanácsos Kenderessy⁶ Úrnak az a gondolatja van, hogy a nála lévő Historiai Darabokat Ruminak⁷ küldje-ki, a nyomtatás költségével együtt, s Rumi, mint az ő maga Emlékezetes Írásainak folytatását adja ki,⁸ de úgy, hogy az Úr darabjai mind az Úr neve alatt jöjjenek ki. Mert azt mondja Tan. Kenderessy, hogy a Censor itt bajosan fogja megengedni a nyomtatást, mivel némely czikkelyek familiákat illetnek, melyekre Magyarországon kevesebb vigyáznak,

¹ A kézirat lappang. L. gr. Kuun Géza: Kerekes Ábel. 1892. 5. l. és a szászvárosi ref. Kún-koll. értesítője 1908—9. 44. l.

² Zeyk Miklós híres enyedi tanár.

³ A testőríró öcsce; vig kedélyéért Kazinczy is emlegeti.

⁴ Sípós Pál tordosi ref. pap, előbb sárospataki tanár, filozófiai író.

⁵ Keresztes István szászvárosi tanár.

⁶ Kenderessy Mihály, kormányzéki tanácsos, az időnek egyik kiváló mecénása s írója.

⁷ Rumi Károly György gazd. író; Emlékezetes írárok (tört. gyűjtemény) I—III. k. Pest, 1815—17.

⁸ Mennyi jött ki, nem volt módomban megállapítani.

Ebből látja az Úr, hogy a nyomtatás még nincs elkezdve Most mit tegyek a 60 Rfttal?

A Museumból 3 drbnál többet nem küldhetek most mingyárt. A jövő héten megyen vissza Gr. Gyulai István Úr ő nagyságától leküldöm a II. III. füzeteket. Az 1-ső után még Pestre kell írnom.

Sípos barátom dolgaról is akkor teszek tudósítást.

Ajánlom magamat az Úrnak becses emlékezetébe s vagyok szíves barátsággal az Úrnak

alázatos szolgálja
Döbrentei Gábor.

Kívül czíme: a Monsieur
Monsieur Abel Kerekes
Recteur

Szászváros.

III.

Kolozsvár, Dec. 5. d. 1815.

Kedves barátom!

A két csomó kéziratokat bekötöttem, Tanácsos Koszta Úrhoz elvittem, ki Secretarius Halmágyit rendelte Censornak. Most ennél vagynak. Mikorra választ kapok az Úrtól e következőkre, akkorra hiszem rajta lesz az Imprimatur.

Trattner harmadnappal az előtt vett levelében azt írja, hogy 1000 példánynak első arkusát 46 Rftért, 500-nak 34 Rftért nyomtatja, maga adván hozzája papirosat. Hetenként ígér két arkust. Foglalóul kíván 200 Rftot. Már azt nem tudom, hány arkust fog tenni a két csomó? Küldhet-e az Úr még 100 Rftot? Mihelyt azt tudom, Trattnerrel a dolgot eligazítom.

Cesinge életét nagy örömmel fogom felvenni a Museumba s ha elfér még az V. v. VI-dikba,¹ melyek egyszerre jelennek meg. Azért írom, ha elfér, mivel már az itt levő munkáknak bé kell menni, mert Írójknak megígértem. A ma vett első arkusból látom, hogy az életírás jó lesz s kedvet és tisztára törekedést kívánok. Fogadja az Úr ezen munkájáért barátságos ölelésemet. Újra kérem az Urat, ragaszsza az életírás után a versek criticáját is, s mutassa ki, melyek a legjelesebbek. Mert az életírás alá vettnek munkái felől is critice szükség szállani az Életírónak. Küldje az Úr kérem a hátramaradottat is, s majd az egészről többet szálljunk. Megengedjen az Úr, hogy mindenkor egyenesen írom, mondom ítéletemet. A Literatori-barátságoknak, édességeik érzése mellett, ez a fontos hasznok van, hogy egymásra felváltva, jó befolyásunk lehet. Köszönettel veszem én is az Ur reflexióit.

Valóban nekem nagyon kedves Hunyad vármegye. Ott lakik Síposom, ott az Úr s Keresztes, buzgó dolgozók ez Intézeten. Ott B. Naláczy s Zeyk, szép lelkeikkel.²

¹ Meg is jelent az V. füzetben.

² Folytatása elkallódott. Az írás s a tárgyi megjegyzések azonban kétségtelenül igazolják, hogy Döbrentei írta ezt a levelet is.

IV.

Kolozsvár, Márc. 24. 1816.

Szeretett Barátom!

Mejjemhez szorítlak, tisztelt férjü, ezzel kell kezdenem hozzád való meleg érzésemtől hevítetve e levelet, mely oly későre mégyen. De én nagyobb s apróbb dolgokkal el vagyok foglalva sokszor, mely kötelességeim, kik gátolják a Musának jövését is s bármint mosolyogjon, aláhozván fényéből, nem fogadhatom el ölelésit. S így kell elmulasztanom tevéseit annak, a miért örökké s minden helyen és időben égek. Ő a halaszgatásért megharagszik s nem jó úgy felém, mikor akarnám, a mint én vágnám lelkesítésére. Minapi levelecskéd utolsó sora, melyet hagyta látni hozzám való barátságodnak (?), én elérzékenyedém, egy epistolai idea lobbana meg lelkemben, elkezdeném Hozzád íme s a minduntalan közbejövések miatt még nem lehetett kész. De lenni kell, mert én téged szeretlek s tisztellek. Várom a nyárat, hogy ismét Nálad és Veled s Benned élhessek.

Itt veszed a Museum IV. füzetjét, tele nyomtatási hibákkal, a mi engemet pírít és bosszant. Hijába voltak kérelmeim Trattnerhez. Ez azt szűli, hogy az V., VI. füzetrel várok, míg valakit más correctort kapok Pesten, ki a dolgot becsületére fogadja, vagy várok, míg ide a lyceumhoz új betűket hozatnak, melyet e nyáron tenni akarnak.

Helmetzy mindent ígére, hogy ügyelni fog a correcturára és íme, mit csinál. Utálom az ígértjében hazugot.

Prof. Szilágyinak általadtam az újonnan küldött írásokat, mint folytatásait az elébbieknék. Azt mondotta, hogy imprimaturt fog adni, de még, mint vallási munkát a (olvashatatlan szó) püspökhöz kell küldeni és ott nehezen kapsz. Írj, mitevő legyek. Magam szégyellem, hogy ily sokára halad, de én oka nem vagyok.

Tudod-e, hogy Kazinczynk Erdélybe készül. Azt írák neki, jöjjön Juliusban s akkor megtésem vele az utat, melyet Erdélyben tenni akar. Marche-routot kért tőlem s így csináltam ki: Kolozsvár, Torda, N. Enyed, M. Újvár, Maros-Vásárhely, Andrásfalva, Háromszék, Brassó, Fogaras, Szeben, Szász Sebes, Fejérvár, Szászváros, Tordas, Bábolna, Dédács, Hát-szeg, Déva, Kőrösbánya, Halmágy, mert ő Krassó Vármegyében akar kimenni innen felesége testvéréhez. Írván neki, hogy Tordastól fogva bizonyosan Te is mindenütt velünk jössz s jól írák, igaz-e?¹

Groff Deseoffy Jóseffel közelebbi levelezésben jövék. 100 Rfrtot küldö Prof. Sárvárihoz, hogy azt ide juttassa a Museum elégségtése végett.

Minap a Véled általam megismertetett Farkas Sándor, a Brutusnak írója egy 14 esztendőös gyermeket hozza hozzám s ez a 14 nyarú oly verset írt s ada által a szabadságról, melyet bámulok és bámulsz Te is. Kimondhatatlan öröm nekem, hogy a Museum az (olvashatatlan szó) talentumokat gyűjtja. Itt a vers:

¹ A levél czimzése hiányzik, de ez a rész kétségtelenné teszi, hogy Sípos Pálhoz írta, ki ekkor tordosi pap volt.

A szabadság.

A szűz szabadság	De a ki őtet
Szent Isteneknek	Vitézi tűzzel
Kedvencze s leánya.	Elébb magához
A dicső s nagy	Édesgeti
Hősök nevelték	S aztán a buja
Fegyverek között őt.	Korcs lány ölében
Lágy pihe párnán	Elfajzik attól,
Nem szunyadott.	Attól fut ő.
A fegyveres nép	S nem hívja vissza
Lármázó zajja	Őt az igának
S kúrtharsogása	Teher nyögése.
Ketsdall (!) neki.	Nem hallja azt
Lihegve fárad	A bölcs Athéné,
S forró veríték	Elfajza s többé
Hull homlokáról	Virító napja
Vas terhe alatt,	Fel nem derült.
Csak a vitézért	A bujaság lágy
S bátorért ég.	Ölébe csalta
S nem gyenge szívet	Rómának hajdan
Véd fegyvere,	Erős falait.
A resttől ő fut,	S a szűz Szabadság
Csak a serénynek	Távol repüle
Ad szép jutalmat	S ledőle Róma
És ditső nevet.	Igája alatt.
Csak a nemesnek	Így hűnynak el majd
Tészen fejére	Hajdan vitézink
Zöld cserlevélt.	S nagy nemzetünknek
	Ditső feje.

S ah nem jó vissza
Többé keblünkben,
Fajult keblünkbe
A hősi lyány.

A kicsi gyermek s leendő nagy Poetának neve Kelemen, fíja egy Gubernialis Cancellistának. Éljen boldogul s ne szaladj csak egy intést is a Musának csendességében. Hív barátod a te

Döbrenteid.

Közli: DR. KRISTÓF GYÖRGY.

A SÍRRABLÁS MESÉJE.

Csak nemrég jutott kezemhez az »Irodalomtörténeti Közlemények« 1908-diki 3-dik füzeté Fóti József Lajos cikkével.

A sírrablás meséje sokkal régebb Boccaccio koránál. Már Toursi Szent Gergely († 595) említ egy esetet »Liber de gloria Confessorum« című könyvében a »De sepulcro Helii ejusdem urbis (Lugduni) episcopi« című fejezetben, a ki »tempore paganorum in hac urbe fuit episcopus« és midőn meghalt »sepultus est a fidelibus.« A következő éjjel egy pogány (quidem paganus) elhengerítette a sarcophagust fedő követ és »erectum contra se corpus Sancti spoliare conatur.« De a halott átkarolta s magához szorítva tartotta a tolvajt reggelig, midőn a hívők ebben a helyzetben fölfödötték őt. A bíró, kit elhívtak, parancsot adott, hogy a szerencsétlent kiszabadítsák, de a halott püspök nem engedte el magától mindaddig, míg a bíró meg nem ígérte, hogy nem fogja megbüntetni a tettest, a ki azután megtért és becsületes emberré lett.

Az illető passus föltalálható Migne »Patrologiá«-jában, latin sorozat 71. kötet 873-dik hasáb, hol egy-két más eset is föl van említve, köztük »Joannes Moschus« Prati Spirit. cap. 78.«

(London.)

KROPF LAJOS.

LANTOSOK EMLÉKEZETE.

1544. Thomas *citharida* et Nicolaus Nagy ambo iure mediante obtinuerunt a Gregorio Kwtheles in praecium cuiusdam vineae eidem venditae fl. 14 eodem die.

1549. Nicolaus literatus praecium domus Michaelis literati *czaczogho*, quae a Joanne doleatore fl. 4 empti erat per ipsum Sebastianum Rawazfogho reddendum optinuit ad festumque sancti Gregorii totidem fl. 4 solvere debet, feria tertia post dominicam Reminiscere.

1550. Stephanus Kewtheles arestat pixidem apud se habentem cuiusdam *citharidi reginalis maiestatis* eodem die.

Protestáns dráma.

1603. 12. Decembris. Judiciarius (t i. dies). Die studiosi bietten ihnen zue vergunstigen eine *christliche Comediam* zu halten. Deliberatum: In betrachtung, das die walonen hier sein, khann es ihnen nicht zuegelassen werden, allein accedente consensu ministerii khönnen sie es den letzten Feyertag in der schulen halten.

(Kassa város jegyzőkönyvéből.)

KEMÉNY LAJOS.

KÖNYVISMERTETÉS.

1.

Császár Elemér: Az utolsó nemesi felkelés a magyar irodalomban.
Győr, 1909. 8-r. 42 l.

A győri insurrectio centenáriumán jelent meg R. Kiss István szerkesztésében annak a díszműnek első kötete, melynek különnyomata Császár Elemér értekezése a nemesi fölkelés írói visszhangjairól. Bámulatos szorgalommal megrajzolt képe ez egy irodalmi szempontból is, ha nem becses, de érdekes hatásnak, mely Kisfaludy Sándortól Jókaihoz vezet. Kevés igazán jelentős költemény jelzi a nyomát; de az utolsó nemesi fölkelés jelentőségét a költői szempontból nem maradandó emlékek is megmagyarázzák s ezért a Császár Elemér gondos adatai történeti dokumentumszámba mennek. Irott szózatok, felhívások és kiáltványok, egyéb hivatalos buzdítások, beszédek és intelmek erdejében akadnak olyan serkentések is, mint a Darvas Ferenczé, Salamon szegedi papé, mik önként, mondhatni szívből fakadtak. De melegségük nincsen; Császár meg is mondja, hogy miért: »Egyikben sem olvassuk e nevet: Napoleon«. Óvakodtak a nevétől is. Csak egy munka beszél róla nyíltan, Verseghy Ferencz fordítása, a *Spanyol történetek*.

A költészetet — éppen megfordítva — leginkább Napoleon személye izgatja. Virág és Berzsenyi, igazi ódaköltőink, hallgatnak ugyan. De Bucsánszky, Rosty János, Topertzer, Gaál György, Köffinger és mások latin, illetőleg német versein kívül különösen lelkesítő erővel szólalnak meg a magyar versek szerzői közül Elekes János, Aranka György, Horváth Endre, s azon költemény szerzője, mely *Lóra, nemes* címmel jelent meg. Különösen ez utóbbi — Császár Elemér Kisfaludynak tulajdonítja — élénk, okos költemény. Kár, hogy a nép képzeletére kevésbé hatott az insurrectio. Az igazi, hivatott, népies költő, Horváth Ádám, négy indulóval ad érzelmeinek kifejezést s a *Franczia jön! Lóra Huszár!* kezdetű kétségtelenül leghívebb tolmácsa a sereg lelkületének. Kisfaludy Sándor törekvései, hogy az insurrectio emlékét megvédje, sok munkájában nyomot hagytak. Jókai is igazolta *Névtelen vár*-ában az insurrectiót, Vas Gereben is védelmezte: ez a generáció tisztázta emlékét az utókor előtt.

Ime, az adatok egész halmaza, melynek jórészt Császár valóban a feledékenységéből ásta ki. Szépen és érdekesen, miként tárgya megérdemli. Gonddal és szeretettel, miként minden munkájában. G. R.

2.

Haraszti Károly: Bajza és Toldy levelezésének irodalmi jelentősége. Budapest, 1909. 8° 88 l.

Doktori értekezésekről ritkán vesznek tudomást szakközlönyeink. Teljes joggal, mert legnagyobb részük nem viszi egy lépéssel sem előbbre a tudományt s csak mint többé-kevésbé megbízható kompilációk jöhetnek számba. A jelen dolgozat kivételt képez, de nem felfelé, hanem lefelé. A doktorátus mai napság nem valami nagy dolog, de igazán bajos mégis megérteni, hogyan lehetett valakit ez értekezés alapján doktorrá avatni. Az egész oly alpári színvonalon áll, annyi tudatlanság, léhaság és ügyetlenség árad minden sorából, hogy az ember nem tud mit gondolni szerzőjéről. Engedelmet kérek az erős kifejezésekért, de sunt denique certi fines...

Egy az evolúzióról fantazizáló pöffeszkedő bevezetés és egy végtelenül lapos ú. n. méltató befejezés leszámításával a kis munka tartalmát a két író levelezésének kivonata teszi. Hogy mi e kivonatolásnak a célja, csak Haraszti Károly tudná megmondani. De ha legalább megbízható volna a kivonat!

Ha valaki nem olvasta Bajza és Toldy levelezését, ugyan furcsa képet fog magának alkotni róla ebből a jeles értekezésből. Meg fogja pl. tanulni, hogy Bajza szerint »nem elég a dalhoz a gátlanul omló versforma, szükséges a gondolatoknak *némi-nemű válogatása is*« (23. l.), hogy Balla Zsebtükre Bajzának »számos mesés *szilaj formájáért*« tettsett (19. l.), hogy Toldyt arra intette, hogy az »aljas nyelvet megtanulja, mert a *populár-tant a feszes csínosság tanval* jó egyesíteni (20. l.). Megtudjuk, hogy Kisfaludy Károly azt mondta, tud ő szerkeszteni — munkatársak nélkül is (23. l.).

Nagyon kutyafuttában olvashatta el Haraszti Károly ezeket a leveleket! Még ijesztőbb az a szörnyű tudatlanság, melyet elárul. Döbrenteiivel szerkeszteti az Aspasia nevű »folyóiratot« (15. l.), a hol Toldy »folyton« kinyomatja az ő — nem tudni Bajza, vagy Toldy-e ez az »ő« — »mindenféle félszeg darabjait« (18. l.). Szegény Döbrentei szerkeszti a Hébet is (19. l.), Bajzát »patvarkodásra« küldi Földváry Ferenczhez (17. l.) és szerinte Bajza volt irodalmunkban az első, a ki a külföldi irodalmakban is jártasságot igyekezett szerezni. (36. l.) stb.

Mint a tudatlanság és felületesség legépületesebb példáját részletebben bemutatjuk a következőt: Toldy 1824-ben Ányost szándékozott kiadni még pedig variánsokkal, Bajza lebeszéli e tervéről 1824 febr. 16-i levelében. »Én azt gondolom... hogy te Ányos kiadásával magadra egy-néhánynak gyűlöletét fogod venni és ha senkiét sem is, legalább Bacsányiét, ki elsőégi just tart ezen kiadáshoz. A variánsokkal pedig neveltségessé teszed magad materialisabb embereink előtt, ... mert ők

nem fogják azt érezni, miért szebb a *vidék* szó mint a *vármegye* ez vagy amaz helyen. Lesz pedig ebből Haraszi Károlynál: »Lebeszélt továbbá Toldyt a »Variánsok« költők gyűjteményének kiadásáról, mely dolog csak gyűlölségbe hozná a kihagyott írók előtt.« (12. l.).

Azt hiszem ezzel fel vagyok mentve a bírálat folytatásától és figyelmébe ajánlhatom Haraszi Károlynak a műve 32-ik lapján rosszul idézett epigrammát.

Jót s jól! Ebben áll a nagy titok. Ezt ha nem érted,
Szánts és vess, s hagyjad másnak az áldozatot.

SZÜCSI JÓZSEF.

3.

Henszlmann Imre aesthetikája, az Erzsébetvárosi Kaszinó Beöthy-féle alapítványából jutalmazott értekezés, írta Kelecsényi János. Budapest, 1910.

A szerző szorgalommal beható tanulmány tárgyává tette a XIX. század egyik legnagyobb magyar műbölcselőjének műveit, melyekből aesthetikai gondolkodását sikerrel építi fel. (Henszlmann a művészetre vonatkozó elveit különösen három munkájában rakta le: Párhuzam az ó- és újkori művészeti nézetek és nevelések közt, különös tekintettel a művészeti fejlődésre Magyarországon, 1841; A hellén tragoedia, tekintettel a keresztény drámára, Kisfaludy-Társaság Évlapjai, 1846; A képzőművészet fejlődése, u. o. 1885.) E munkákat szinte a méltatlan feledés pora fődte, kivéve a képzőművészet fejlődését tárgyalót, mely élén Gyulai Pál plasticus necrologiával 1906-ban jelent meg. Kelecsényi kiegészíti azt a helyesen vázolt képet, melyet legélesebb szemű kritikuskunk, Gyulai Pál, Henszlmannról 1888-ban rajzolt. Beleilleszti korába, talán némi túlzással, melyet a fiatalság lelkesedése ment; Széchenyi és Vörösmarty mellett jelöli meg helyét aesthetikai irodalmunkban, kiemelve, hogy műveiben »egy ifjú magyar művészetbölcselő a művészet nemzetfentartó erejére hívja fel népe figyelmét s a magyar művészeti renaissance szószólója lesz« (22. l.).

Az értekezés hét fejezetre oszlik. Kezdi a szép és művészet fogalmával, melylyel Henszlmann új csapást kezdett, megbírálvá a szép általános meghatározásait.

Henszlmann a jellemzetesnek háromféle fajtát különbözteti meg: a tárgyilagos, alanyi és nemzeti jellemzetest, ezek közül különösen a nemzetit emeli ki a művészeti hatás egyik főtenyezőjéül, szembehelyezkedve a már korábban jelentkező kozmopolitikus felfogással. A művészi bölcselő-írók nézeteit nagy műtörténelmi tudással és még nagyobb praktikus műérzékével bátor kritika alá veti, egy Winckelmann, egy Lessing, egy Schiller, egy Schlegel idealisztikus rendszerét Aristoteles hibájának követéséből magyarázza. A szerző megállapítja, hogy Henszlmann a realizmus híve, műelméletében új rendszert nem ad, hanem eklektikus, ki különösen Winckelmannról, Lessingtől, Schlegel Ágosttól, de legtöbbet az egykorú Hirtől tanult. Kár, hogy nem foglalkozik behatóbban az említett gondolkodók és a magyar aesthetikus viszonyával, különösen Henszlmann eltérése, eredetiségei szempontjából. A termékeny pillanat művészi jelentő-

ségét helyesen vezeti vissza Laokoonjára, de erről, a félszázadnál hosszabb idő előtt megjelent s a romantikusok által félretett műről helytelenül állítja, hogy »a kor (t. i. Henszlmann korának) legnagyobb műelméleti dolgozata« (15. l).

A II. fejezet a művészeti fejlődésre vonatkozó elméletet tárgyalja. Henszlmann a művészet primitív fokából, a jelábrázolásból következetesen származtatja le legmagasabb fokaként az egyéni és nemzeti ábrázolást. Artisticus szemmel fejleszti ki a művészet külön neveit, erre vonatkozó felfogását a modern Grosse is (*Die Anfänge der Kunst*, melynek megjelenési évét szerzőnk elfelejtette megjelölni) és Woermann, Dessoir, Alexander Bernát igazolja. Az egyoldalú görög művészet kultusza mellé állítja evolútiós elméletében a keresztyén művészetet, illetve a csúcsíves stílust. Nevezetes, hogy az ó- és újkori művészeti nézetek és nevelések közt vont Párhuzamában egy új, életrevaló művészeti nevelésről szól, szemben a korabeli képzőművészeti sablonos akadémizmussal. Költői lendülettel jelöli meg a művészet történeti jelentőségét.

A III. fejezet Henszlmann dramaturgiai nézeteiről szól, különösbbe a színi hatásra vonatkozó polemiájáról. A szerző kiemeli műbírálnok Shakespeare, Goethe és Calderon drámai ismeretein alapuló helyes meggyőződését, melylyel a szertelenségeket kedvelő francia romantika korában a jellemdráma mintaképeül Shakespeare-t állítja oda az íróknak. Érdekesen ismerteti Vachott és Kúnoss hasonló tárgyú polemiájához kapcsolva Henszlmannak Bajzával folytatott polemiáját, melyben amaz a francia daraboknak közönségünkre, a színészekre és az írókra egyaránt káros hatására mutatott rá az Athenaeum nagytekintélyű bírálóival szemben. Kelecsényi pártatlanul állapítja meg, hogy a vita hevében mind a két kiváló kritikusunk félremagyarázta Aristotelesnek a dráma lényegére vonatkozó helyeit. Iparkodik rámutatni, hogy Henszlmann a francia színművek bírálatára milyen erősen hat. Kár, hogy ezzel csak röviden végez (33. l).

A IV. fejezetben (az antik és keresztyén drámáról, majd) Shakespeare-ről és a Kegycenzről írt méltatásáról szóló nézeteit adja elő, az utóbbiakról főképen Aristoteles poetikája kapcsán. Különösen a jellem és az aesthetikusaink által fellépéséig mellőzött katharsisra nézve új felfogást hirdetett a szánalomnak magyarázatában, mely például Bernayssal is ellenkezett.

Majd a Regélő 1842—1843-iki számaiban megjelent Shakespeare-ről, különösen Julius Caesarjáról és III. Richárdjáról írt nagyobb tanulmányait ismerteti behatóan, de nem veti össze Henszlmann felfogását elődjei nézeteivel. Igen tanulságosan ismerteti bírálatait Teleki Kegycenzéről. Itt Korach Regina Henszlmann tanulmányának idevonatkozó részét helyteleníti, de a magyarázattal adós marad, holott másutt (1. l.) egy más tévedésével szemben kifejti álláspontját. Túlságos szigorúságot vet Henszlmann szemére, a ki Petronius Maximus jellemét is, a korfestést is elítéli. Különösnek találja, hogy »az egyéniség aesthetikusa nem fordult a legnagyobb egyéni tragédia, a magyar lelkek tragédiája, Bánk bán felé?« (43. l.), de okát nem keresi.

Kissé el van nagyolva a bírálatokról szóló V. fejezet, mely a A falú jegyzőjére, Kúthy Hazai rejtelmeire, Jósika és Kelemenfy egy-egy művére vonatkozik. Itt különösen az lett volna érdekes, ha a szerző az egykorú bírálatokkal állította volna szembe Henszlmann fejtegetéseit. Különös, hogy Kúthy túlzó dicséretét nem illeti semmiféle megjegyzéssel sem.

Henszlmann kritikusaírói és követőiről szól a VI. fejezet, igen érdekesen felülbírálván különösen Pulszky Ferenczet, a »Párhuzam« első egykorú kritikusa, továbbá Erdélyi Jánost és Szontagh Gusztávot, majd az újabbakat is: Versényit, Jánosi Bélát, Várdai Bélát (tévesen Váradí 49. l.) és Korach Reginát, a ki »Henszlmann Imre művészeti elmélete« című dolgozatában legbehatóbban foglalkozott Kelecsényi előtt ezzel a tárggyal; de hogy mikor, azt elfelejtette az értekező megírni. Henszlmann hatását főképen Purgstaller József 1843-ban megjelent bölcészetében, Erdélyi Jánosnak különben Hegellel telített tanulmányaiban és a Magyar Szépirodalmi Szemlében — melyet Henszlmannal együtt szerkesztettek — valamint az Életképek bírálataiban találja meg.

Egy befejező (VII.) cikkben ügyesen összefoglalja kutatásainak eredményét, megállapítva Henszlmann helyét a műbölcsélet világirodalmában és a magyar nemzeti irodalomban: a romantika aesthetikusa volt, ki Sempertől és Tainetől függetlenül, hasonló eredményekhez jutott; irodalmunkban pedig az első magyar művészetbölcselelő és az első magyar romantikus művészetbölcselelő volt.

A tanulmány szerzője gondosan áttanulmányozta forrásait és egykét tévedését nem tekintve, részletes, világos képet festett Henszlmann műbölcséleti gondolatairól, jelentőségükről és hatásukról. Stílusa tárgyyszerű, szabatos és csekély kivétellel mindenütt magyaros.

DR. DITTRICH VILMOS.

REPERTORIUM.

- Ábrai Károly.* Két találkozásom Petőfivel. Szatmár és Vid. 28. 31. sz.
Ády Endre. Petőfi nem alkuszik. Renaissance. I. 246—251., 337—340.
 428—431., 509—512., 622—624., 745—749. I.
Ády Endre. Szeretném, ha szeretnének. 1910. Ism. Oláh Gábor. Nyugat.
 II. 454—459. I.
Ágai Adolf. Arany János mint tanító. (Egy könyv s egy kézirat törté-
 nete.) Az Ujság 228. sz.
Alszegehy Zsolt dr. Virág Benedek költészete. Kath. Szemle. 741—752. I.
Ambrus Zoltán. Kultúra füzértánczczal. Ism. Süle Antal. Magy. Nem-
 zet 270. sz.
Arany J. irodalom története. Kiadta Pap K. Ism. Ő. Budapesti Hirl. 244. sz.
Badics Ferencz dr. és Kármán Mór dr. Bartal Antal emlékezete. Buda-
 pest, gyakorló főgimn. 1909/10. értes. 3—21. I.
Banczik Samu dr. Hunfalvy Pál emlékezete. Késmárki ág. lyc. 1909/10.
 értes. 1—22. I. (Képpel.)
Berkeszi István dr. Pesty Frigyes és a »Delejtű.« Délmagyar Közl. 241. sz.
Biró Lajos. Kézdivásárhely utczái és a magyar irodalom. Kézdivásárh.
 r. k. főgimn. 1909/10. értes. 3—28. I.
Biró Lajos. Mária és más asszonyok. 1910. — Ism. Irsai Julia. Pester
 Lloyd 91. sz.
Borbély István. Unitárius polemikusok. 1909. — Ism. Alszegehy Zsolt.
 Philol. Közl. 717—719. I.
Boros György dr. Brassai tanárrá beiktatása 1837. márczius 2-án.
 Kolozsv. Hirl. 231. sz.
Bródy Sándor. Novella. 1910. Ism. Liptai Imre. Magy. Hirl. 273. sz.
Bródy Sándor. Komédia. 1910. Ism. Liptai Imre. U. o. 273. sz.
Csahihen Károly. Kazinczy és az 1831-iki kolera. Budap. Hirl. 234. sz.
Ernői Olivér. Magyar László. Gör. kath. Szemle. 44. sz.
Farkas Lajos. Brassai Sámuelről. Erd. Múz. 249—253. I.
Frankl István. Jámor Pál, mint tanár és ember. Szabadkai magy. főgim.
 1909/10. értes. 17—29. I.
Gálos Rezső. Arany János esztétikája. Philol. Közl. 683—695. I.
Gálos Rezső dr. A magyar Simplicissimusról. Temesvári felső keresk.
 isk. 1909/10. értes. 3—20. I.
Gyöngyösy László. Az Andrássyak és Gyöngyösy István. Magy.
 Hirl. 217. sz.
Haraszti Gyula. Gyulai Pál emlékének. Budap. Szemle 144. köt.
 191—206. I.
Harmos Sándor dr. Hamlet és Bánkban. (Alexander-emlékkönyv.
 291—296. I.)
Harsányi Lajos. A modern kath. szépirodalom. Alkotmány 273. sz.
Hartmann János. Petőfi-tanulmányok. 1910. — Ism. Tolnai Vilmos.
 Philol. közl. 580—585. I.
Hatvany Ludw. Zwei Petőfi-Übersetzungen. Der Tag. Illustr. Teil. 82. sz.

- Hegyesy Vilmos.* Wesselényi és a színészet. Kolozsv. Hirl. 247—251. sz.
Hegyi Ödön. Hol termett a legtöbb magyar író? Budapest, márcz. 27.
Herczeg Ferencz. A fehér páva. 1911. Ism. R. Pester Lloyd 258. sz.
Herczeg Ferencz. Szelek szárnyán. 1910. Ism. Karinthy Frigyes. Nyugat II. 1095. l.
- Horváth Balázs.* Kazinczy Ferencz kassai szereplése. Kassai főgimn. 1909/10. értes. 1—13. l.
- Horváth Ferencz.* Gyulai Pál lyrája. Karczagi ref. főgim. 1909/10. értes. *Jeszenszky Károly.* Magyar történelmi énekek a XVIII. század elejéről. Vasár. Ujs. 35. sz.
- Junius.* Dávid Ferencz. Az Ujság. 199. sz.
K. E. dr. Dávid Ferencz. Vasár. Ujs. 34. sz.
Kardos Lajos. Mit köszönhet a magyar nemzet Jókainak? Debreceni ref. főgim. 1909/10. értes. 29—32. l.
- Kardeván Károly.* Az Ember Tragédiájának magyarázata. (Magyar Közművelődés. I. 5. füz. 195—340. l. 1. lev.)
- Kicska Emil dr.* Petőfi Zoltánról. Pesti Hirl. 73. sz.
Kiss Károly (Szentkúti). Egy ismeretlen egyházi író a XVIII. század végén. Prot. egyh. isk. Lap. 35., 36. sz. (Solymossy György.)
- Kőrösi László dr.* Horváth István ifjúkori versei. Budap. V. ker. főreálisk. 3—9. l.
- Koszolányi Dezső.* Boszorkány esték. 1910. Ism. s. Pester Lloyd. 61. sz.
Kupcsay Felician. A boldogság kis kátéja. Ism. Papp Ferencz. Budap. Szemle 144. köt. 310. l.
- Lakatos László.* Gyulai Pál. Világ. 192. sz.
- Mikszáth.** *Berzeviczy Albert* Koloman Mikszáth. Pester Lloyd. 127. sz.
Divényi Gyula. Mikszáth Kálmán. 1847—1910. Nagykanizsai kegyr. főgim. 1909/10. értes. 3—25. l.
- Heinlein István.* Mikszáth Kálmán művei idegen nyelveken. Akad. Értes. 562—581. l.
- Kiss Ernő dr.* Mikszáth Kálmán. 1910. Ism. Király György. Philol. Közl. 585. l.
- Orion.* A nagy palóc. Alkotmány. 127. sz.
Rubinyi Mózes. Mikszáth Kálmán stílusa. 1910. Ism. Kerekes Emil. Philol. Közl. 714. l.
- Salgó, Ernest.* Coloman Mikszáth. Revue de Hongrie VI. 358—363. l.
Sebestyenné Stelina Ilona. Mikszáth. Nemz. Nénevelés. 253—255. l.
Simon János. Mikszáth Kálmán származása. Egyetértés 149. sz.
Szinek István. Mikszáth Kálmán humora. Orsz. Világ. 6. sz.
Molnár Ferencz. Ketten beszélnek. 1910. Ism. Árkosi Ferenczi Kálmán. Magy. Szó 27. sz.
- Omega.* Vajda Jánosról. »Vagyunk« 8. sz. 300—306. l.
- Palágyi Lajos.* Vörösmarty egy félreértett művéről. Magy. Nemzet 252. és köv. sz. (A rom című műről.)
- Pekár Gyula.* A kölcsönként kastély. 1910. Ism. Papp Ferencz. Budap. Szemle 144. köt. 311. l.
- Perényi József dr.* Horváth Cyrill drámái. Veszprémi kegyr. főgim. 1909/10. értes. 3—58. l.
- Petőfi, Alexander.* Gedichte. Übers. v. L. Neugebauer. Ism. h. r. Az Ujság 139. sz.
- Pirkkel Marián (Rélhei) dr.* Egy elfeledett magyar történetbuvár. Esztergomi főgimn. 1909/10. értes. 28—45. l. (Sándor István.)
- Radó Simon.* Bolyai János. (1802. december 15. — 1860. jan. 27.) Temesvári főreálisk. 1909/10. értes. 3—15. l.
- Riedl Frigyes.* Gyulai Pál. Budap. Szemle 144. köt. 162—190. l.
- Románecz Mihály.* Beszéd újhelyi Dayka Gábor fölött ungvári szobrának leleplezése ünnepén 1909. okt. 3. Ungvári kath. főgim. 1909/10. ért. 5—14. l.
- Schöpflin Aladár.* Magyar irodalomtörténetírók. Nyugat II. 1286—1291. l.

- Seress László.* Igaz Magyar. Pesti Napló 254. sz. (Szaicz Leóról.)
- Széchenyi.** *Bellaagh Aladár.* Széchenyi és Kossuth. Egyetértés. 83. sz.
- Fráter Sarolta.* Gr. Széchenyi István. Szegedi r. k. elemi és polg. leányisk. 1909/10. értes. 3—6. l.
- Gondiné Koós Otília.* Széchenyi István gróf emlékezete. Debreczeni ref. tanítóképző 1909/10. értes. 3—15. l.
- Ioandrea, George.* Conte Stefan Széchenyi. Lugosi román isk. 13. értes. 1909/10. 3—19. l.
- Kassai Lajos.* Széchenyi István emlékezete. Csiksomlyói r. k. főgim. 1909/10. értes. 3—12. l.
- Koch István dr.* Emlékbeszéd. 1910. április 8-án gróf Széchenyi István halálának félszázados évfordulója alkalmából. Pozsonyi ág. lyc. 1909/10. értes. 6—15. l.
- Márki Sándor dr.* Széchenyi emlékezete. (Arany János költeménye olvasásakor.) (Acta Univers. Claudiop. 1909/10. II. 33—50. l.)
- Nauratil Ákos dr.* Gróf Széchenyi István közgazdasági politikája. (Acta. Univers. Claudiop. 1909/10. II. 13—32. l.) (Külön is megjelent. 8. r. 20 l.)
- Péter Lajos.* Széchenyi emlékezete. Székelykeresztúri unit. gimn. 1909/10. értes. 29—36. l.
- Sági István.* Széchenyi emlékezete. Makói áll. főgim. 1909/10. értes. 3—7. l.
- Szabó Márton dr.* Széchenyi. Debreceni ref. főgim. 1909/10. értes. 22—28. l.
- Gróf Széchenyi Istvánról. Temesvár gyárvárosi polg. leányisk. 1909/10. értes. 3—12. l.
- Vende Ernő.* Széchenyi emlékezete. Pécsi főreálisk. 1909/10. értes. 3—9. l.
- Sziklay Ferencz dr.* Gombos Imre Polyxenája és valószínű forrása. Erd. Múz. 285—289. l.
- Szikra, Judith.* 1910. — Ism. Papp Ferencz. Budapest. Szemle 144. köt. 307—310. l. Térey Edith. Pester Lloyd 97. sz.
- Szóják Rezső.* Kerényi Frigyes életr. 1909. — Ism. Gálos Rezső. Philol. Közl. 715. l.
- Szomory Dezső.* Az isteni kert. 1910. Ism. R. Pester Lloyd 7. sz.
- Takáts Sándor.* Balassa Bálintról. Budapest. Hirl. 256. sz.
- Toncs Gusztáv.* Jámbor Pál. (1821—1897.) Emlékbeszéd. Szabadkai magy. főgim. 1909/10. értes. 3—16. l.
- Várady Antal.* Katona József családja. Egyetértés 59. sz.
- Várady Antal.* Katona József színész pályája 1812—1813-ban. Az Ujság 102. sz.
- Vértessy Jenő.* Hugo Károly iratai a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. Könyvszemle 214—241. l.
- Vértesi Károly.* Dömötör Pál. Bácsmegye 29. sz.
- Weber Artúr.* Szigligeti »Rózsá«-jának forrásai. Philol. Közl. 548—561. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

Ábel Jenő dr. A bártfai Szt.-Egyed temploma könyvtárának története. Egy fametszettel. Ára 2 kor. 40 fill.

Analecta nova ad historiam renaſcentium in Hungaria litterarum ſpectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex ſcriptis ab Eugenio Ábel relictis cum commentariis edidit partimque auxit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.

Analecta recentiora ad historiam renaſcentium in Hungaria litterarum ſpectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex variis fontibus hausta cum commentariis edidit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.

Bayer József. A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill.

Békefi Remig. A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Ára 12 kor.

Bögsich Mihály. Cantionale et passionale Hungaricum societatis Jesu, residentia Turocensis. XVII-ik századbeli kath. énekgyűjtemény. Hangjegyekkel. Ára 60 fill. Szegedi Ferencz Lénárt egri püspök énekes könyve. 1674. év. Ára 1 kor.

Coelius (Bánffy) Gergely. Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.

Császár Elemér. Versegghy Ferencz élete és művei. Versegghy arczképével. Ára 6 kor.

Emlékkönyv. Akadémiai — Kazinczy Ferencz születése évszázados ünnepéről október 27-én 1859. Ára 1 kor.

Hegedüs István. Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra. Irta Janus Pannonius. Ford. Ára 1 kor. 80 fill. — Petrarca »Szózatja« és egyik latin költői levele. Ára 50 fill.

Heinrich Gusztáv. Kudrun. A monda és az eposz. Ára 80 fill.

Hellebrant Árpád. A M. T. Akadémia könyvtárában levő ősnymtatványok jegyzéke. Ára 4 kor.

Irodalomtörténeti emlékek. I. kötet: Két magyarországi egyházi író a XV. századból: Andreas Pannonius. Nicolaus de Mirabilibus. Közzéteszi: *Fraknói Vilmos* és *Ábel Jenő*. Ára 7 kor. — II. kötet: Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Közrebocsátja *Ábel Jenő*. Aurelius Brandolinus. — Ludovicus Carbo. — Galeottus Martius. — Naldus Naldius. — T. Alexander Cortesius. — Ugolinus Verinus. — Jo. Franc. Marlianus. Ára 7 kor.

Irodalomtörténeti közlemények. Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Aladár*, a III. évfolyamtól *Szilády Áron*. Tartalomjegyzék minden évfolyam végén. (Eddig 20 évfolyam 1891—1910.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.

Jakab Elek. Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. Ára 1 kor.

Katona Lajos. Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.

Kazinczy Ferencz levelezése. Közzéteszi dr. Váczy János. I—XIX. kötet. 1763—1826-ig. Minden kötet ára 10 kor.

Költők tára, Régi magyar — Szerkeszti Szilády Áron. — V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1560.) Ára 4 kor. — VI. kötet: (Szegei Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Márai Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegei András, Paniti János, Szepetneki János, Szegei Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyfalvi György, Vilmányi Libecz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. 1545—1556.) Ára 6 kor.

Komjáthy B. *Epistolae Pauli lingua hungarica donatae.* Az zenth Paal leveley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.

Magyarországi tanulók külföldön. Szerkeszti Ábel Jenő. — I. kötet: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Összeállította Mokos Gyula. Ára 4 kor. 40 fill. — II. kötet: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeállította dr. Schrauf Károly. Ára 9 kor. — III. kötet: A krakkói magyar tanulókháza lakóinak jegyzéke. (*Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis*) 1493—1558. Az eredeti kéziratból közli és magyarázza dr. Schrauf Károly. Ára 3 kor.

Magyarországi tanulók külföldön Szerkeszti Ábel Jenő. — IV. kötet: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. 1453—1630-ig. Közli dr. Schrauf Károly. Ára 12 kor.

Majláth Béla. *Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből.* Ára 20 fill.

Molnár Albert (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.

Nagy Sándor dr. Szombatos codexek. Ára 60 fill.

Pesti Gábor. *Nouum Testamentum seu quattuor euangeliorum volumina lingua Hungarica donata.* Gabriele Pannonio Pesthino Interprete. — *Wy Testamentum* magyar nyelven. Cum gratia & privilegio Romanae Regiae Maiestatis ad quinquennium. 1536. Korhű kiadás, merített papíron. Ára 6 kor.

Pollák Miksa. Arany János és a biblia. Ára 3 kor. 60 fill.

Báró Radvánszky Béla. Rimay János munkái. A Radvánszky- és a Sajókazai codexek szövege szerint. Ára 9 kor.

Szabó Károly. Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Írták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Első rész: 1480—1670. Ára 10 kor. Második rész: 1671—1711. Ára 12 kor.

Szász Károly. A magyar irodalom újjászületése százados évfordulóján. Ára 40 fill.

— A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Ára 30 fill.

— id. gróf Teleki László ismeretlen versei. Ára 20 fill. — Széchenyi emlé-

kezete. Ára 20 fill. — Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása.

Egy arczképpel. Ára 3 kor. Ugyanaz kötve 4 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapest, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

Budapest, 1910. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.